

«Один тільки бог знає, яка це складна річ політика і як часто тріпочуться тут мозок і серця людей, наче безпорадні коноплянки у сільці. Та якщо ми не спроможні глибоко обурюватися великою несправедливістю, ми ніколи не здійснимо нічого справедливого».

Гарольд Нікольсон

«Історичний процес — це горіння».

Новаліс

РОМАН

I.

Він подорожував під захистом депутатської недоторканності, бо його не спіймали на гарячому. Але коли б виявилось, що він — злочинець, вони б, певна річ, звалили його, залюбки передали б його судовій владі, вони — ті, що називали себе Високою Палатою; о, яка б це радість була для них,

ОРАНЖЕРЕЯ

Роман «Оранжерея» тільки в тій мірі пов'язаний із злочоденними подіями, зокрема подіями політичного характеру, в якій вони стають каталізатором для уяви автора. Персонажі, географічні назви та події, даючи розповіді певне обрамлення, ніде точно не збігаються з дійсністю. Цілком фіктивне зображення живих осіб не порушує, проте, їхньої реальної своєрідності: ця своєрідність не вигадана автором. Виміри всіх висловлювань у книжці лежать по той бік стосунків людей, організацій і подій нашої сучасності: роман має власну поетичну правду.

Вольфганг Кеппен

Малюнки А. Жуковського

яке щастя, яке задоволення, що його вигнали з таким гучним, з таким несподіваним скандалом, що він щез десь у камері, що він гниє за мурами в'язниці; навіть члени його фракції жваво заговорили б про ганьбу, якої вони всі через нього зазнали (всі вони, всі оті лицеміри), але потай потирали б собі руки, раділи б із того, що ось він зірвався, що мусить піти геть, бо він був перчинкою, мікробом неспокою у прісному, лінивому наливі їхнього партійного життя, був людиною сумлінною, а значить і неприємною.

Він їхав експресом «Нібелунги». Тхнуло свіжою фарбою, ремонтом, реставрацією, добре було їхати залізницею Федеральної республіки, зовні вагони пофарбовані були криваво-червоно. Базель — Дортмунд: карлик Альберіх¹, фабричні димарі міст; вагон прямого сполучення Відень — Пассау: підступний вбивця Зігфрід Гаген влаштувався непогано; вагон Рим — Мюнхен: пурпур кардинальських мантий визирав крізь шпарки завішаних вікон; вагон Гук-ван-Голланд — Лондон; сутінки богів експорту, страх перед миром.

«Вагалавайя»², вистукували колеса. Він не зробив цього, він не вбив. Йому, очевидно, не випало вбивати, але він міг би вбити, і саме уявлення про те, що він нібито зробив це, що він підняв сокиру і вдарив нею, було таке ясне, так живо стояло в нього перед очима, що навіть додавало сили. Думки про

вбивство, немов струм високої напруги, пронизували всю його істоту, вони окрилювали, освітлювали, і на якусь мить він відчув, що тепер все буде гаразд, він до всього братиметься заподавдивіше, енергійніше, він доб'ється того, чого хоче, він до кінця віддасть життя справі, вдереться у нові царини діяльності — але, на жаль, він убив тільки в уяві, а насправді лишився старим Кетенгойве — мрійником, зараженим анемічністю думки.

Він поховав дружину. І оскільки не почував себе міцно зв'язаним з нормами громадського життя, то й самий акт поховання налякав його — так само лякали його хрестини і весілля, як і взагалі будь-які стосунки між двома людьми, якщо в них втручалася громадськість або ще й урядові установи. Ця смерть болісно вразила його, він відчував глибокий сум, туга стискала його серце, коли труну опустили в землю — йому забрали наймиліше, і хоч це слово знецінене мільйонами жалобних оповіщень щасливих спадкоємців, але йому таки забрали наймиліше, найдорожче закопали в могилу, і від почуття — втратив назавжди, ніколи не побачу її більше ані на землі, ані на небі, шукатиму її і не знайду — від того почуття він мало не заплакав, але заплакати він тоді не зміг, хоч на цвинтарі його бачила тільки фрау Вільмс. Фрау Вільмс ходила до нього прибирати квартиру. Вона вручила Кетенгойве букет айстр, зірваних у примиському садку свого шуряка. На весіллі фрау Вільмс принесла такий самий букет айстр. Тоді вона сказала:

¹ Альберіх, Зігфрід, Гаген — персонажі старонімецького епосу «Нібелунги».

² Клич легендарних «дочок Рейну» в епісі «Нібелунги».

— Ви — чудова пара!

Тепер вона мовчала — адже він був зовсім не чудовий вдівець.

Йому часто спадало на думку щось кумедне. У школі він замість слухати вчителя думав про щось смішне, на засіданнях комісій або на пленумі шановні колеги здавалися йому клоунами на цирковому манежі, навіть у момент смертельної небезпеки він помічав комічність ситуації. «Удвівець» було якесь кумедне слово, моторошно кумедне слово, це було якесь припале пілом поняття із спокійніших часів. Кетенгойве пригадав, що в дитинстві знав одного вдівця, пана Посселя. Цей пан, удівець, жив ще у згоді з упорядженим навколишнім світом — маленьке містечко шанувало його. Пан Поссель носив костюм удівця: чорний циліндр, сурдут, смугасті штани, а згодом ще й завжди трохи забруднену білу жилетку, з якої звисав золотий ланцюжок з іклом дикого вепря — ознака, що звіря переможено власноручно. Ось таким був пан Поссель, коли купував собі хліб у булочника Лабана — жива алегорія вірності, до могили зворушливий і шанований образ самотності.

Кетенгойве не викликав до себе пошани і нікого не зворушував. Не було в нього ані циліндра, ані звичайного капелюха, на похорон він легковажно одягнув своє модне спортивного крою пальто. Слова «удівець» фрау Вільмс не вимовила, але він чомусь згадав його, глянувши на її букет айстр, слово причепилося до нього, було йому прикре. Він був лицар сумної вдачі, лицар комічної вдачі. Він пішов з кладовища, і думки його заспішили назустріч злочину.

Зараз у його думках панував не інтелект, а інстинкт, панувала лють, і Елька, що завжди закидала йому, ніби він живе лише в світі книжок, Елька б тепер зраділа, побачивши, як послідовно йде він до злочину і при цьому ще й дбає про свою безпеку, як справжній герой кінофільму. У думках він бачив себе, як прямує завулками, де торгують старим одягом, бачив, як по підвалах та закутках купує собі костюм удівця. Ось він придбав собі смугасті штани, сурдут, білу жилетку (бруднувату, як у пана Посселя), солідний циліндр, золотий ланцюжок до годинника, от тільки вепрячого ікла він не зміг дістати, отже не спромігся здолати звіра. У великому універмазі ескалатор підняв його до відділу спецодягу, там він придбав собі білий балахон, — такі балахони носять погоничі худоби. На лісоскладі вкрав сокиру. Зовсім просто: теслярі полуднували, а він витяг сокиру з купи стружок і потихеньку подався геть.

Вбивця знайшов собі притулок у величезному людному готелі з багатьма під'їздами. Тут він зупинився, він, Кетенгойве, депутат бундестагу, удівець Поссель з Кляйн-

везенфельда. Він переодягнувся. Вбрався перед люстром у костюм удівця. Став схожий на Посселя. Він був Поссель. Був на решті гідний пошани. Увечері вийшов з готелю, тримаючи під пахвою балахон погонича і сокиру.

На сумній вулиці світився зелений скорпіон на чорному склі вікна пивнички. Це було єдине на весь квартал світло, що блимало наче болотяний вогник з якоїсь страшної легенди. За іржавими спущеними віконницями дрімали маленькі молочарні, овочеві крамниці, булочна. Тхнуло чимсь неприємним, гнилим, кислуватим, екскрементами, пророслою в підвалах картоплею, дріжджами, що ними розчинив тісто булочник. З пивнички «Скорпіон» привабливо долинали звуки патефона — Розмарі Клюні співала «Бесаме»¹, Кетенгойве став у підворотті. Надів балахон погонича, взяв сокиру в руки — різник, що чекає на бика.

А ось і бик: вийшла Вановська, жінка з огидними шорсткими кучерями на бичачому черепі, її боялися, вона біла і тим підкоряла собі лесбіянок, їм ставало болісно і млосно, коли вона з'являлася, вони звали її царицею-матінкою. Ходила Вановська в чоловічому костюмі, костюмі на опасистого мужчину, зад її різко випинався, надмірно високі, напхані ватою плечі були сміховинною і водночас жахливою компенсацією чоловічої сили, розпухлі губи під вусиками, намальованими паленою пробкою, жували гідкий обсмоктаний недокурок гіркої сигари. Жодної пощади! Жодної пощади цій потворі! Не сміятись, щоб не викликати у себе жалю! Кетенгойве підняв сокиру, вдарив. Вдарив по цій нечосі, по її жереб'ячих кучерях, що, як йому здавалось, наче повсть, укривали все її тіло, — і розчахнув бику череп. Бик осів. Упав. Бичача кров оббризкала балахон погонича.

Балахон і сокиру він кинув у річку, він, удівець Поссель; він перегнувся через перила мосту, балахон і сокира пішли на дно річки, їх не стало, над ними зімкнулася вода, вода з гір — талий сніг, льодовикові морени, блискучі, смачні форелі...

Його ніхто не бачив, ніхто й не міг його бачити, бо він, на жаль, не вчинив цього, це йому знову ж тільки мріялось, мріялось серед білого дня, він не спромігся на це, він лише думав замість діяти, це була та сама навки вічні стара пісня. Він не справився. З жодним завданням, яке висувало життя, він не справлявся. Не справився в тисяча дев'ятсот тридцять третьому, не справився в тисяча дев'ятсот сорок п'ятому. Не справився в політиці, не справився у своїй роботі. Не розв'язав проблеми існування, але хто ж її коли розв'язував? Над ним тя-

¹ «Цілуй мене» — іспанська пісенька.

жіло прокляття, але це стосувалося тільки його самого; та він не справився і в подружньому житті, і ось тепер, думаючи з сумом про Ельку, думаючи про неї із справжнім і зовсім уже не сміховинним болем удівця, про Ельку, що лежала на цвинтарі вкрита землею, віддана на поталу невідомому, віддана перетворенню, жахливому, якщо воно було нічим, жахливому й тоді, якщо воно було чимось більшим за ніщо. Тепер йому здавалося, що він не може ані любити, ані ненавидіти, що все це тільки хтиве лапання, обмацування поверхні тіла. Він не вбив Вановської. Вона жива. Сидить у «Скорпіоні», оточена лесбіянками. Верховодить, п'є, слухає пластинку «Бе-са-ме, бе-са-ме» — співає Розмарі Ключіні. І тут серце його раптом наче стиснуло ободом — адже він таки вбив!

«Вагалавайя» — віє паровоз. Елька прийшла до нього, коли була голодна, а в нього були тоді консерви, тепла кімната, напої, маленьке чорне кошеня, і після довгого посту — апетит на людське м'ясо (формула, що її вживає Новаліс для визначення коханця).

Він завжди відчував себе німцем, але того першого післявоєнного літа нелегко було зорієнтуватися людині, яка одинадцять років пробула в інших місцях. Час підхопив його, закрутив ним, робота в нього була, і він повірив тоді, що згодом якісь його мрії таки здійсняться.

Одного вечора він дивився у вікно. Був стомлений. Рано засутиєно. В небі зловісно купчилися хмари. Вітер здіймав куряву. І тут він побачив Ельку. Вона шмигнула у зруйнований будинок навпроти. Шмигнула в пролом розбитої стіни, кудись у печеру серед руїн. Наче звір, що ховається в нору.

Полив дощ. Кетенгойве вийшов на вулицю. Дощ, вітер сіпали його на всі боки. Пісок забивав рот і очі. Він витяг Ельку з руїн. Вона була мокра й брудна. Задрипане плаття прилипло до тіла. Білизни на ній не було. Не було чим захистити голе тіло від пилюки, дощу і жорстокого каміння. Шістнадцятирічну Ельку пригнала сюди війна.

Її ім'я йому не подобалося. Воно викликало в нього недовіру. Елька — це було ім'я з міфології північних народів, воно нагадувало Вагнера з його істеричними героями, нагадувало замкнуте, підступне і жорстоке царство богів. І справді: Елька була дочкою гаулейтера, намісника самого владики.

Гаулейтер з дружиною загинули. Вони проковтнули маленькі отруйні пілюлі, заздалегідь приготовані «про всякий випадок». Звістку про смерть батьків Елька почула в лісі.

Вона почула цю звістку з хрипкого, перегрітого зашифрованими сигналами і кри-

ками про допомогу радіоприймача, перебуваючи в групі німецьких солдатів, що здалися і чекали, коли їх одвезуть до табору полонених. Це була тільки чергова звістка, не більш, бо час ніби захлороформував день, і Елька всі удари сприймала так, немовби її загорнули у вату і грубо перекидають з рук у руки.

Їх охороняли двоє негрів, Елька не могла їх забути. Негри — високі, міцні хлопці сиділи навпочіпки, зберігаючи загрозиливу рівновагу. Так сидять, мабуть, у первісних лісах. Гвинтівки, ці ознаки цивілізації, лежали у них на колінах. На поясах з патронами теліпалися довгі вузлуваті ремінні нагаї. Ці нагаї справляли сильніше враження, ніж гвинтівки.

Час від часу негри підводилися і справляли свою природну потребу. Вони робили це дуже серйозно, не відриваючи своїх округлих очей з яскравими білками (вони були якись чистосердні, ці очі) від полонених. Негри випускали з себе сечу двома крутими струменями в траву під деревами. Нагаї в цей час погойдувалися на їхніх довгих прекрасних стегнах, і Ельці пригадався негр Оуен, переможець олімпійських ігор у Берліні.

Від німецьких солдатів тхнуло дощем, землею, потом і ранами, від них тхнуло багатьма дорогами, спанням не роздягаючись, тхнуло перемогами і поразками, страхом, перенапруженням, гіркотою і смертю, тхнуло словом «несправедливість» і словом «задарма».

А трохи далі виринали на лісових стежках привиди, несміливо визирали вони з-за кущів, болячись і полонених і негрів, виринали виснажені тіла, понівечені скелети, зголоднілі очі, страдницькі обличчя, привиди вийшли з печер, де ховалися, вони вирвалися із таборів смерті, вони блукали навколо, поки їх ще несли худі, побиті ноги — клітку відчинили... То були переслідувані, ув'язнені, зацьковані урядом, це вони забезпечили Ельці щасливе дитинство: ігри в маєтку намісника-батька, рій метеликів над квітами тераси, полонянка накриває стіл до сніданку, полонені розривають гравій на доріжках парку, полонені поливають газони, приводять коня для ранішньої прогулянки верхи, виблискують високі халяви батькових чобіт — їх начистив полонений, порипує сідло, відгодований, добре вичищений кінь хропе і б'є копитами...

Елька не пам'ятала, як вона блукала потім — приставала то до одного, то до другого обозу...

Оте маленьке кошеня Кетенгойве настроїло Ельку довірливо. Обоє вони — дівчина й кішка — були молоді, то й почали разом гратися. Їм подобалося жужмати аркуші рукописів Кетенгойве, а тоді кида-

тися ними. Коли Кетенгойве повертався додому після своїх численних справ, які забирали в нього дедалі більше часу і розчаровували його, Елька гукала:

— Паночок ідуть!

Паночком Кетенгойве був, певне, і для неї. Але незабаром Ельці надокучило востузитися з кошеним, вона нудилася, коли Кетенгойве сидів увечері над своїми паперами, захоплений тоді ідеєю відбудувати, гоїти рани, здобувати хліб. А що друзями вони не стали, то й обвінчалися.

Одруження все ускладнило. В численних анкетах, які повигадували націонал-соціалісти, а удосконалили їх переможці, в усіх анкетах стояло тепер, що Кетенгойве — зять померлого гаулейтера. Багатьох це неприємно вражало, але Кетенгойве зовсім не хвилювало, бо він вважав, що відповідати за родичів не можна. Гірше було, що йому самому це одруження не припало до душі. Був він старий парубок, одинак, може, й любострасник, а може, й анахорет — він і сам цього добре не знав. Одруження нав'язало йому такий спосіб життя, на який він не був здатний і який його тільки обтяжував. До того ж він (ще й залюбки!) одружився з дитиною, що могла б бути його дочкою. Зрозумівши всю її юність, він збagnув, що й сам іще не дорослий. Вони були доброю парою в коханні, але не в житті. Він умів жадати її, але виховувати не вмів. Та він і не надавав великої ваги вихованню, хоч і бачив, що Елька нудьгує. Не знаючи, що їй робити з вільним часом, вона загубилася в ньому. Зовні безтурботне життя омивало Ельку, наче океан порожнечі, нескінченну одноманітність якого порушували хіба що зиб насолоди, піна пересичення, вітер з минулого. Кетенгойве був дороговказом, що стояв на Ельчиному життєвому шляху, але хіба тільки для того, щоб збивати її на манівці. А Кетенгойве гнітило, крім цього, ще й відчуття смертельної туги після багатьох ночей у ліжку разом з Елькою, відчуття смертельного гріха, властивого побожним людям. Але насамперед він наситився.

Елька вимагала нескінченних пестошів. Вона була хтива і, прокинувшись, жадала ніжності. Казала: тримай мене міцніше! Обмацувала себе його рукою. Шепотіла: відчувай мене! Стегна її горіли, тіло палало, вона сипала грубими словами, кричала: бери мене, бери мене! А він захоплювався, пригадував часи, коли голодував, вештався вулицями чужих міст, куди загнала його відраза до Ельчиних батьків, згадував тисячі спокусливих вітрин, принадні ляльки в наївно непристойних позах, розстелену білизну, дам на рекламних плакатах, які високо, аж до стегон підкочували панчохи, згадував дівчат, мови яких не знав і які

раз у раз проминали його, обдаючи водночас і холодом і вогнем. Справді хтивим він бував досі хіба тільки уві сні, уві сні він відчував чужу плоть, уві сні знав шал пристрасті, відчував чийсь гарячий подих, дразливий запах. А насолоду нашвидку — по випадкових притулках, на паркових лавах, по староміських закамарках — хіба можна було зрівняти з виснажливою спокусою довгих секунд, з низкою хвилин, з годинами, днями, тижнями та роками неминущої спокуси, з постійною можливістю шлюбного життя, яка, лякаючи людину одноманітністю, штовхає подружжя на найфантастичніші витівки.

Елька пестила його тіло. У ті часи по ночах вимикали електроенергію — ночі були темні, гнітили. Щоб працювати, Кетенгойве дістав собі лампу з батареєю. Елька вмикала лампу коло ліжка, яскраве світло падало на них — так промінь прожектора на нічній вулиці раптом вихоплює з темряви парочку, що злилася в обіймах. Елька довго й уважно розглядала Кетенгойве, казала:

— У двадцять років ти, певно, був гарний. Любив, мабуть, багатьох дівчат...

Йому було тридцять дев'ять. Дівчат мав небагато. Елька просила:

— Розкажи мені про щось.

Їй здавалося, що життя в нього було цікаве, барвисте, багате на всілякі пригоди, ніби життя авантюриста. Все це було для неї чуже. Вона не могла збагнути, на яку зірку він орієнтувався. Він розтлумачив їй, чому саме не поділяв політичних поглядів націонал-соціалістів і подався за кордон, але вона вважала, що не було причини так поводитись, хіба, може, та причина лежала поза межами її розуміння — адже він був мораліст. Вона називала його шкільним учителем. Він сміявся, але, може, то сміялося тільки його обличчя. Може, він і справді завжди був старим шкільним учителем, старим учителем і старим учнем, ліннєвим школярем, що не знає урока, бо любить читати книжки. Згодом Елька зненавиділа численні книжки Кетенгойве, повставала проти його брошур, паперів, зошитів, журналів, вирізок і проспектів, що захаращували квартиру й забирали Кетенгойве з її ліжка у сфери, до яких вона не знала шляху, у царини, що були для неї на замку.

Діяльність Кетенгойве, його участь у відбудові країни, його запальні намагання допомогти народові створити нові засади політичного життя, забезпечити свободу демократії, все це призвело до того, що його обрали до бундестагу. Його кандидатуру енергійно підтримали, і він одержав мандат. Йому навіть не довелося часто виступати перед виборцями. Завершення війни

сповнило його надіями, вони жили в ньому ще якийсь час потому, він вважав, що тепер повинен віддати себе справі, бо ж так довго стояв осторонь. Йому хотілося здійснити свої юнацькі мрії, адже він вірив тоді, що все зміниться, але незабаром побачив, що віра його — облудна, бо люди лишилися, безперечно, такими ж, як і були, вони й не думали ставати іншими тільки через те, що змінилася форма урядування, що замість солдатів у коричневій, чорній та сіро-зеленій формі тепер ходили по вулицях і робили дівчатам дітей солдати в оливковій формі; і знову все зірвалося, загрузло в багнюці підземелля, це багно спинило потік світлої води, щоб усе копіралося в старому, в успадкованих від минулого формах життя, про які кожен знав, що то — брехня. Кетенгойве спершу із запалом поринув у роботу комісії, він прагнув надолужити змарновані роки, але в часи нацизму він був у розквіті своїх літ, бо то ж саме тоді діяло його покоління (нехай хибно, зловісно), а тепер весь його запал був смішний, бо не личив сивому юнакові, його побито одразу ж, щойно він почав.

Те, що він програвав і мусив віддавати у політичній борні, те саме програвав він і в коханні, бо політика, як і любов, увійшли в його життя запізно — Елька кохала його, а він з безплатним депутатським квитком в руках ганявся за парламентськими привидами — за привидом свободи, якої боялися і про яку філософам доручали розводити пустопорожні балачки, за привидом людських прав, яких вимагали тільки тоді, коли зазнавали кривди; проблеми були страшенно складні, було чого вдатися в розпач. Кетенгойве невдовзі побачив, що його відтіснили до опозиції, але це одвічне перебування в опозиції вже набридло йому, він питав себе: хіба я можу щось змінити, щось поліпшити, хіба я знаю, де дорога? Ні, дороги він не знав. Над кожним рішенням тяжіли тисячі «за» і «проти», обплутували його, наче ліани, ліани первісного лісу; політика на практиці — це джунглі, де на вас чатують хижі звірі, де можна виявляти мужність і захищати голубку від лева, в той час, як ззаду до вас уже підповзає гадюка. А втім, леви в цьому лісі були беззубі, а голубки не такі вже невинні, як вони про це воркували, от тільки зміїна отрута була добра й міцна, і вони, гадюки, зміїли вибирати слушний момент, щоб ужалити. Тут Кетенгойве пробирався, тут він збивався на манівці. І в гущавині він забував, що є сонце, яке йому світить, що його спіткало чудо — його кохають, його кохає Елька, в неї прекрасне молоде тіло... Але він обіймав її лише поспіхом, між поїздами, він спішив у нові мандрівки; наче безроз-

судливий лицар, кидався він у бій проти сили, такої близької до старих споконвічних сил, що могла посміятися з войовничого лицаря; часом та сила ставила йому на дорозі вітряк (мабуть, то була звичайна ввічливість), щоб його запал мав якусь мету — вітряк, якого б досить було для старомодного Дон-Кіхота, а Елька вдома поринала в пекло самотності, пекло нудьги, пекло байдужості, пекло щоденних одвідин кіно, де у м'ясній темряві біс показує замість життя якусь ілюзію, де тіні витісняють живу душу, пекло порожнечі, пекло болісно відчутної вічності, пекло примітивного рослинного існування, яке можуть стерпіти, дивлячись у небо, хіба тільки рослини.

— Сонце? Це ж ілюзія, — казала собі Елька, — світло чорне!

А гарна, зрештою, тільки юність! Вона не повертеться, її підтягли, скосили у травні, і Кетенгойве — хороший хлопець — теж був серед косарів; раніш у неї не було шкільного вчителя, а тепер є у неї вчитель у Бонні, а завдань він їй не задав, та вона б їх і не виконала, та й навіщо б вони їй здалися, їй, дитині намісника (полонені розривнювали гравій на доріжках парку)... Ось тут і прийшла до неї Вановська, Вановська з широкими ватяними плечима, розпущена жіноча фігурка з грубим і низьким владним голосом, вона нагадувала рідну домівку, це був наче батьківський дім, що правда якось дивно змінений, але таки батьківський дім, Вановська втілювала в собі голос батька і голос матері, вона була наче інтимні вечори гітлерівської старої гвардії, на які намісник приходив причепурений і куди влізав наче до грязьової ванни, що повертає молодість. Вановська казала: «Іди сюди, дитино», і Елька йшла, йшла в обійми лесбіянки — то було тепло забуття, захист від світу, захист від сонця, захист від вічності, тут звучали прості слова, тут не вживали абстрактних понять, тут не було нічого від інтелектуальності Кетенгойве — страхітливої, мінливої, гнітючої, бурхливої, завжди невловимої інтелектуальності... А він же ж украв її, коли вона була безсила, він, цей шкільний учитель, дракон, її, принцесу, а тепер вона мстилася на ньому, на Кетенгойве, мстилася на батькові, він не переміг, а вмер як боягуз і віддав її драконіві, мстилася на цьому проклятому животинні, мстилася разом з очима розпусними жінками, що були пекельними псами її помсти, вона мстилася не з одною Вановською, бо Вановська не лише задовольняла, вона ще й зводила, вона ще й вербувала грішних служниць богині Вести, зневажаючи чоловіків, це ганчір'я, всі вони — ганчірки, тюхтії (на щастя!). Вановська демонструвала ватяні плечі, ви-

пнути зад у чоловічих штанах, сигару в роті на довершення картини — вона б взагалі охоче відняла жінок в отих добре влаштованих, але ні на що не здатних пріапів¹, вона, гладка і злісна Пентісілея² пивничок, що не натрапила іще на свого Ахіллеса. Вановська запропонувала Ельці партнерство і пиво, цим вона підкупила її, підкупила назавжди. Тепер, коли Кетенгойве перебував у Бонні, Елька вже не відчувала себе самотньою. Вона пила. Пила разом з озлобленими лесбіянками, що чекали, коли Елька уп'ється. А вона пила пляшку за пляшкою. Замовляла пиво телефоном, його приносили у квартиру в чотирикутних залізних ящиках. Коли Кетенгойве повертався з подорожі, нахабні гості, глузливо посміхаючись, вислизали в двері, як щури. Коли він замахувався на них, вони тікали у свої схованки. У кімнаті пахло жіночим потом, безплідним збудженням, безплідним виснаженням, а найбільше — пивом.

Елька дуріла від пива, ставала кретином, белькотіла щось невиразне. З її красивих підфарбованих милих уст текла слина. Вона белькотіла: «Чого тобі тут треба?» І далі: «Я тебе ненавиджу!» І знову: «Я ж тільки тебе люблю». А тоді: «Ходімо в ліжко». **Сонце ж було чорне.**

Чи міг він боротися? Ні, боротися він не міг. По щуриних норах сиділи жінки. Вони стежили за ним. А в бундестагу сиділи інші люди — чоловіки, і також стежили за ним. Він нахилився до Ельчиних уст і відчував пивний дух, святий дух алкоголю, сам чорт ліз до нього з пляшки разом з Ельчиним подихом, йому було гидко, а втім його це вабило і врешті він піддавався цій спокусі. Ранком вони мирилися. Здебільшого недільним ранком. Дзвони кликали до церкви. Кетенгойве нічого не мав проти дзвонів, його вони не кликали, і, можливо, він навіть шкодував, що вони не промовляють до нього, а от Ельці здавалось, що дзвони чогось вимагають від неї, їх звучання підступало до неї, ніби жадання якогось абсолюту, вона опиралася їм, пручалась, кричала: «Ненавиджу це калатання! Це підлота — отак калатати! Це підлота — отак калатати!» Доводилось заспокоювати її. Вона плакала, провалювалась у якусь темряву. Починала лаяти бога. Її бог був сердитий бог, страхітливий садист. «Бога немає», казав Кетенгойве, тим самим забираючи в неї останню віху, віру в кривавого ідола. Вони співали в ліжку дитячих пісень, проказували лічилочки. Він кохав її, кохав і не втримав. Йому довірили людину,

а він її не втримав. Він ганявся за фантомами, боровся з комісіями за якісь туманні людські права, яких не здобуто; то була зайва справа, ота його діяльність в комісіях, бо він там не добився б нічого і ні для кого, а проте їздив туди, віддаючи Ельку на поталу розпачу, Ельку — єдину істоту, що її йому довірено, доручено. Нахабні жінки вбили її. Пиво вбило її. І ще — якесь зілля. Але найбільше задушила ота занедбаність, передчуття вічності й короткочасності — всесвіт, обмежений і нескінченний, всесвіт, з його чорним світом, з його чорним незбагненим небом по той бік усіх зірок. Кетенгойве — шкільний учитель, Кетенгойве — викрадач дівчат, Кетенгойве — дракон з легенди, Кетенгойве — удівець Поссель, Кетенгойве — мораліст і ласолуб, Кетенгойве — депутат, Кетенгойве — лицар людських прав, Кетенгойве — вбивця.

В якійсь газеті — лик мудреця, привітне обличчя старого чоловіка під сивим волоссям, постать в поношеній одязі садівника — це Ейнштейн, що ганявся за блукаючим вогником і знайшов його разом з ясною і прекрасною формулою останнього рівняння: сукупність пізнань, гармонія сфер, загальна теорія електромагнітного поля, законів природи, світового тяжіння і електрики, що має спільне походження з рівнянням четвертого ступеня. «Вагалавайя». Солодкий, кажуть, сон праведника. А він може спати? Він спить і бачить сни, але це не сни, це страх, привиди. У поїзді Кетенгойве лежить головою на схід, заплющеними очима — на захід, що ж він міг би побачити? Саар, прекрасну Францію, державу Бенілюкс, всю Малу Європу, «Монтань уньйон»¹. А склади зброї? Так, склади зброї. Крадькома обминали кордони. Обмінювалися нотами. Складали угоди. Знову грали. Стару гру? Так, стару гру. За участю Федеративної Республіки. Листувалися з американцями у Вашингтоні, терлися коло американців у Мангеймі. Канцлер сидів часом за круглим столом. Рівноправно? Так, рівноправно. А що було поза ним? Оборонні лінії. Річки. Оборона на Рейні. Оборона на Ельбі. Оборона на Одері. Напад через Віслу. А ще що? Війна. Могили. Перед ним? Нова війна? Нові могили? Відступ до Піренеїв? Карти перемішано наново. Хто назвав міністра закордонних справ однієї великої держави лакованою мавпою? Старий заєць з Вільгельмштрассе. Він бачив себе знову на шляху до «великої імперії», мчав по старій біговій доріжці (тільки тепер уже по Кобленцштрассе), висолопивши язика, а на початку і в кінці до-

¹ Античний бог скотарства і садівництва. Пінізе — бог любоврастя і чуттєвих насолод.

² Міфічна королева амазонок, вбита у герці Ахіллесом. За іншим варіантом Ахіллес взяв у полон Пентісілею і одружився з нею.

¹ Європейське гірничо-рудне об'єднання, патроном і організатором якого виступали США. (Створено 1951 р.)

ріжки вже сиділи їжак та його дружина — старий паскудник із своєю жінкою¹.

На Рейні якийсь буксир знесилено борювся проти течії. У тумані вугільні баржі погойдувались на воді, наче мертві кити.

Тут було сховище, під водою у скелястій печері лежало золото, захований скарб. Його грабували, розкрадали, розтринькували, проклинали. Хитрощі, підступність, брехня, обман, убивство, сміливість, вірність, зрада і туман — на віки віків, амінь. «Вагалавайя», співали дочки Рейну. Травлення, тління, обмін речовин, відновлення клітин — через сім років людина стає іншою, але на фронті спогадів лежали окам'янілості — їм залишалися вірними.

«Вагалавайя». У Байрейті дівчата — блискучі грації — у гойдалках носились над сценою. Диктатора зворушило це видовище, ніби гаряча хвиля залила його — рука на пряжці солдатського ременя, патли на лобі, кашкет надітий рівно, тупий мозок розробляє плани нищення. А ось уже вітають, розкриваючи обійми, верховних комісарів, притискають їх до грудей, до грудей! Текли сльози, сльози зворушення, солоні струмочки побачення і прощання, шкіра посіріла (трохи рум'ян із щік сплигло із сльозами), і от Вотанову спадщину² врятовано знову.

Завжди знайдуться прапори, ці зім'яті проститутки. Підіймати прапори — це завжди обов'язок. **Сьогодні я підіймаю цей прапор, а завтра інший — виконую свій обов'язок.** Прапори брязкотять на вітрі. О Гельдерліне³, що це так брязкотить? Деренчлива фраза, пустотлі кістки мерців. Суспільство знову терпляче вичікувало, треба було виконувати великі завдання, рятувати майно, підтримувати контакти, зберігати власність, не втрачати зв'язків, бо важливе одне: бути при цьому, байдуже чи у витворах паризького ательє мод, чи у випрасуваному фракку, чи (якщо інакше не виходить) у похідних чоботях з високими халявами. Фрак одягає людину, але красиво й туго облягає її тільки військова форма. Вона надає величі, надає впевненості. Кетенгойве не надавав військовій формі жодного значення. А може, і величі, і впевненості він теж не надавав жодного значення?

Кетенгойве поринув у неспокійний сон, і от йому приснилося, ніби він їде на виборчі збори. Маленька станція десь у долині. Ніхто не грийшов зустріти депутата. Рейки тікали кудись у безкрайню далечінь. Поміж шпалами — зів'яла трава. Крізь щербини про-

росли будяки. Місто на чотирьох горбах, на них — католицький собор, протестантська кірка, монумент полеглим з мертвого граніту, будинок профспілок, споруджений на швидку і по-казенному з нетесаного дерева. Будівлі стояли самотньо. Самотньо, як грецькі храми серед безрадісних краєвидів Зелінунта¹. Це було минуле, припале порохом історії, скам'яніле гасло богині Кліо, ніхто про них не дбав, але йому наказано зійти на один із пагорбів, підійти до однієї із споруд, постукає у браму і гукнути: «Вірую, вірую!»

Йому стало жарко. Хтось, певно, увімкнув опалення вагона, хоч ніч була тепла. Він запалив світло. Глянув на годинник — п'ять годин. Червона секундна стрілка кружляла на циферблаті (цифри світилися, ніби попереджаючи про надмірний тиск і небезпеку вибуху). Спливав час Кетенгойве. Спливаючи, цей час фосфорився, це було видно, він спливав безглуздо, але це вже було менш помітно. Колеса поїзда везли його до безглуздо-неясної мети. Чи використав він свій час? Чи використав день? Чи ж варто було це робити? А саме питання про вартість часу ніби не свідчило про людську зіпсованість? «Тільки зіпсованість може знати якусь мету», — казав Ратенау². Отож Кетенгойве відчував себе зіпсованим. З роками він почав відчувати, що іще не став як слід на істинну дорогу доби, і в той же час відчував, що вже підходить десь до кінця свого життєвого шляху. Так багато відбулося всяких подій, що йому здавалось, ніби він увесь час тупцював на місці і не йшов вперед; катастрофи, які він пережив, бурхливі події світової історії, занепади старих і появлення нових епох, коли відблиск їхньої вечірньої або вранішньої зорі (хто це може знати?) освітлював і обпалював його обличчя — і от у сорок п'ять років він був юнаком, що побачив фільм про розбійників, а потім тре собі очі, по-дурному зіпсований... Він простяг руку, щоб вимкнути опалення, але регулятор стояв на рисці «холодно». Може, був десь загальний регулятор опалення, може це головний кондуктор визначав температуру для всіх вагонів, а може, опалення зовсім і не вмикали, а це тільки ніч гнітила Кетенгойве? Він знову ліг на диван і заплющив очі. У коридорі було тихо — пасажири лежали по своїх купе, поринувши в забуття.

А якби його вдруге не обрали? Йому було моторошно від останнього туру передвиборчої боротьби. Дедалі більше боявся він зборів, ненависних просторих зал, лякався потреби говорити перед мікрофоном, отієї гротескної ситуації, коли чуєш, як твій

¹ Політичний натяк на дипломатів, які з гітлерівського міністерства закордонних справ, що містилося на Вільгельмштрассе у Берліні, перебравлися у Бонн, в міністерство закордонних справ на Кобленцштрассе

² «Золото Рейну», «Вотанова спадщина» — мотиви епосу «Нібелунги»

³ Гельдерлін (1770—1843), — німецький поет-романтик.

¹ Місто в Сіцилії, засноване греками у VII столітті до н. е.

² В. Ратенау (1867—1922) — німецький промисловець, політичний діяч і публіцист.

власний голос реве по всіх кутках залу, спотворюваний репродукторами, як луна, глуха і болісно насмішкувата, перегукується у чаді, де змішалися запахи поту, пива і тютюну. Промовляв він непереконливо. Натовп відчував, що він має сумніви, і не міг цього дарувати. У виступах Кетенгойве їм бракувало гри фанатика, бракувало справжньої або хай навіть удаваної люті, бракувало заздальгидь обміркованого скаженіння, натовп не мав від промовця ані пїни з рота, ані звичайного патріотичного балагану, який всі добре знали і якого ждали знову й знову. Чи ж міг Кетенгойве бути першим актором у театрі партійного оптимізму, чи ж міг він привернути отих дурнів, оті качани капусти на партійному городі, до сонця партійної програми? В багатьох фрази вилітали з уст наче квакаючі жаби, а Кетенгойве боявся жаб.

Йому хотілося бути обраним вдруге. Цього, безперечно, хотіли і вони всі. Але Кетенгойве хотілося бути обраним вдруге тому, що він вважав себе за одного з небагатьох, хто свій мандат розцінює як адвокатуру проти влади. Але що можна було про це сказати? Збудити надію витягти старий козир обіцянок кращого, який перед кожними виборами витягають із скриньки, як ялинкові прикраси на різдво (партія цього вимагала), надію на те, що все буде краще, змалювати для простаків оцю фата моргана, яка розвіюється димом після кожного референдуму, немовби бюлетені кинуті в горно Гефеста? А чи ж міг він собі дозволити відмовитися від реклами? Хіба він був дефіцитний крам, чи кінозірка політичного балагану? Виборці його не знали. Він робив усе, що міг, але здебільшого робив це в комісіях, не на пленарних засіданнях, а комісії працювали закрито, не перед очима народу. Кородін, член іншої партії, його противник у комісії по петиціях, називав Кетенгойве романтиком людських прав, який шукає переслідуваних, пригноблених, щоб їх визволити, шукає людей, що зазнали кривди; Кетенгойве завжди був на боці бідних, цікавився особливими випадками, підтримував тих, що стояли осторонь, а не церкву і картелі, не підтримував він і політики партій, часом навіть і власної партії, це настроювало проти нього однодумців, отож Кетенгойве часом здавалось, що Кородін, його противник, розумів його кінець кінцем краще, аніж фракція, з якою він себе зв'язав. Кетенгойве лежав, випроставшись під простирадлом. Закритий аж до підборіддя, він нагадував мумію старого Єгипту. У купе повітря було застоєне, наче у музеї. А може, Кетенгойве — музейний експонат?

Він вважав себе ягням. Але відступити перед вовками не хотів. Принаймні на цей раз.

Прикро, що він ледачий, дарма що працював по шістнадцять годин на добу, та ще й непогано. Ледачий тому, що не вірив, сумнівався, вдавався у розпач, був скептиком, а його енергійні і щирі виступи на захист людських прав були тільки останніми залишками уперто вдаваної опозиційної задирливості і антидержавності. Йому зламали хребта, і вовкам було б тепер неважко знову вирвати йому з рук усе.

А чим би ще міг зайнятись Кетенгойве? Він умів куховарити. Умів прибрати в кімнаті. Мав здібності хатньої господарки. Може, йому, щоб заспокоїти сумління, варто писати статті, зробитись радіокоментатором, стати офіційною Кассандрою? Але ж хто друкуватиме оті статті, хто передаватиме коментарі, хто прислухатиметься до Кассандри? А може, йому збунтуватися? Подумавши як слід, приходив до висновку: ні, краще вже куховарити. Може б, йому готувати їжу ченцям десь у монастирі? Кородін дав би йому рекомендацію... Кородін був дружина, батько сімейства, підростуть у нього внуки, є в нього й своя віра, є і значні статки, і добрі пайки у ділових підприємствах, він приятель біскупа, у добрих стосунках з монастирями.

У столиці дехто підводиться з ліжка раненько. Було пів на шосту. Будильник продзвонив. Фрост-Форестьє від дзвінка прокинувся. Йому не треба було звільнятися з-під влади сну або з будь-чиїх обіймів, його не мучив кошмар, не кликала служба божа, не душив страх.

Фрост-Форестьє увімкнув світло, і у величезному приміщенні, прекрасному парадному залі дев'ятнадцятого століття з ліпним плафоном і струнками колонами, стало видно. Це була у Фрост-Форестьє і спальня, і їдальня, і кабінет, і салон, і кухня, і лабораторія, і ванна. Кетенгойве пригадав важкі завіси на високих вікнах, червоні, як генеральські лампаси, вони завжди були опущені, це був ніби вогневий вал оборони проти природи. За вікнами в парку прокидалися пташки, чувся пташиний гомін, а тут, у залі, починалася робота фабрики, пускали конвейєр, відбувалися точно спроектовані і розраховані рухи, раціональні, пунктуальні, а механізмом, пущеним у рух, був сам Фрост-Форестьє. Він змагався з електричним мозком.

Вимикачі вмикалися, кнопки натискалися! Великий радіоприймач передавав останні вісті з Москви. Його менший брат нагрівався і чекав на свою чергу. Закипав кофейник. З колонки вода ринула в душ. Фрост-Форестьє став під струмінь. Не запинав полівінілової завіси, що закривала душеву кабінку. Миючись під душем, Фрост-Форестьє оглядав поле бою. Душ обливав його то гарячою, то холодною водою. Він був доб-

ре натренований, пропорційно збудований чоловік. Розтерся грубим зеленкуватим рушником американського походження. Зараз він нагадував голого солдата на порожньому подвір'ї казарми. Шкіра його почервоніла. З Москви нічого нового. Заклики до радянського народу. Фрост-Форестьє мобілізував музи — увімкнув музику. Поруч із душем був турнік. Фрост-Форестьє став у вихідну позицію: чисті руки на чистих стінах. Підстрибнув до турніка і зіскачів вниз, знову став у вихідну позицію. Штепсел електричної бритви в розетці. Тихе дзижчання — Фрост-Форестьє голився. У великому приймачі чути хлип. Фрост-Форестьє вимкнув приймач. Музам дано відбій. Він узяв ватний тампон і туалетною водою легенько витер обличчя. Тампон зник під патентованою кришкою гігієнічного відра. На обличчі вискочило кілька прищиків. Він надів прямо на тіло грубий халат, зав'язавши його червоним галстуком. Настав час маленького радіоприймача. Там щось затріщало і сказало: «Дорі потрібні пелюшки». Фрост-Форестьє слухав. Маленький приймач повторив: «Дорі потрібні пелюшки». Більш нічого маленьке радіо сказати не мало.

Кофейник здригався й парував. Крізь його дзьобик, що нагадував флейту, вирвався мелодійний свист — фабрична сирена сповістила про початок зміни. Фрост-Форестьє налив каву в чашку. То була чашка із старої прусської порцеляни, декоративна філіжанка для добропорядних колекціонерів. Кетенгойве знав цю чашку. Ручка в неї була одбита. Фрост-Форестьє обпікся, взявши налиту чашку до рук. І коли в нього був Кетенгойве, він і тоді обпікся об цю чашку. Щоранку він обпікав собі на ній пальці. На чашці був кольоровий портрет Фрідріха Великого. Король дивився з чашки у кімнату меланхолійно, наче хорт. Фрост-Форестьє взяв паперову серветку, обгорнув нею порцеляну й короля і почав, нарешті, сьорбати своє гаряче чорне вранішнє питво.

Відтоді як продзвонив будильник, не минуло й чверті години. Фрост-Форестьє відімкнув комбінований замок сейфу. Цей сейф тишив Кетенгойве. То було б привілля для декого. Документи, досьє, біографії, листи, плани, фотоплівки, магнітофонні стрічки чекали тут чогось **[яким приємним був для хлопчика запах варення у шафі старої тітки]**; дехто охоче взяв би тут щось для себе. На столі з неполірованого дерева — довгій дошці на чотирьох підпорах — стояли магнітофони. Тут-таки лежали й фотоапарати — один зовсім крихтливий, а другий трохи більший. Інструменти злодія! Та справу не вкрадеш, вона на своєму місці, крали її тінь. Можна було вкрасти і голос людини.

У Кетенгойве кімната завжди захарашена. Він був неакуратний. Фрост-Форестьє, людина з певним становищем у політичних колах, сів до письмового столу. Почав думати, почав працювати. В його розпорядженні було три години часу, три години, коли ніхто йому не заважав, найважливіші за весь день три години, він зосереджувався і встигав зробити чимало. Поклав стрічку на магнітофон, увімкнув його на відтворення запису. Слухав, як апарат відтворював його власний голос, а потім ще й чийсь інший. Завзято, зосереджено слухав голоси. Часом, слухаючи, щось занотовував. Олівці в нього були червоні, зелені і сині. Ось він записав на папірці чиєсь прізвище. Кетенгойве? Фрост-Форестьє підкреслив прізвище. Підкреслив червоним олівцем.

Генерал Йорк підписав Тауроґгенську конвенцію¹. Король реабілітував його. Генерал Шарнгорст² запровадив набір рекрутів до війська. Генерал Гнейзенау³ реформував цю систему. Генерал де Голль був за танки, його не слухали, а він мав рацію. Генерал Шпейдель їздив до своїх колеґ-союзників. Генерал Паулюс все ще сидів у Росії. Генерал Йодль лежав у могилі. Генерал Ейзенхауер був президентом. Фрост-Форестьє охоче пригадав свою діяльність у ставці. Йому подобалася солдатська мова. Одного разу він сказав Кетенгойве: «Я відчуваю це аж у сечі». Що він там відчував, у сечі? Що вони зустрінуться.

Крізь жалюзі пробивався ранок. Кетенгойве трохи підняв ковдру. Протяг війнував на нього... **Фрейд або неприємне почуття — питання культури. У берлінському кафе дискутували про школи психоаналітиків. Тульпе — комуніст. Кетенгойве — буржуа. То був час, коли буржуа і комуністи ще розмовляли між собою. Та й добре. Безглуздо. Дарма. Побитий сліпотою! Побитий сліпотою.**

Це Еріх привів Кетенгойве до будинку профспілок. Еріх хотів його на щось запрошення, хоч і не був голодний. Низенький засмучений чоловічок з вусами, що були завеликі для його запалого обличчя і тому не викликали пошани, приніс їм пригорілі картопляні оладки і лимонад, що відгонив ерзац-пудингом. Поївши оладок і випивши лимонаду, Кетенгойве відчув себе революціонером. Він був молодий! А місто було маленьке, тупоумне, бездушне, будинок профспілок вважали за фортецю повсталих.

¹ Йорк — німецький генерал, у 1812 р. підписав конвенцію з російським генералом Дібичем у Тауроґені (Східна Пруссія). Конвенція сприяла розгортанню визвольної боротьби проти Наполеона.

² Шарнгорст (1775—1813) — німецький генерал, реформатор пруської армії.

³ Гнейзенау (1760—1813) — німецький генерал, під час розгрому військ Наполеона був начальником штабу генерала Блюхера.

Але жодного повстання, про яке мріють хлопчачки, тут ніколи і не було, ніколи! А були завжди тільки пригорілі картопляні оладки злидарів, був тьмяно-рожевий напій еволюції — лимонад із синтетичних соків, він пінився, коли відкривали пляшку; в'дрижка починалася зразу ж, як його вип'єш.

Еріх загинув. Пізніше у маленькому місті його ім'ям назвали вулицю, а люди, тупоумні і бездушні, забутливі споконвіку, називали провулок по-старому — Короткий Ряд. Кетенгойве часто питає себе, чи Еріх справді вмер за свої переконання, бо вже тоді він, безперечно, втратив віру юності. А може, Еріх, вмираючи, знову повернувся до тієї надії, і це тільки тому, що того часу люди по маленьких містах були огидні. Беззаконня приголомшило Еріха на базарі, але вбила його гідота.

Кетенгойве підняв кришку вмивальника, вода потекла в миску, можна було вмитися, можна було вмити руки, як Понтій Пілат, ще раз і ще раз, адже він, Кетенгойве, був невинний, зовсім невинний у ході світової історії, але саме тому, що він був невинний, перед ним поставало одвічне питання: що таке невинність, що таке істина, о ти, старий наміснику Август! Кетенгойве глянув на себе в дзеркало.

Очі (без окулярів) дивилися добродушно — колега з редакції газети «Фолькс-блат» назвав його того останнього вечора, коли бачив його востаннє, добродушним йолопом. То було двадцять років тому, саме в той день, коли до редакції прибув урядовий комісар. Редактори-євреї зразу ж повилітали; люди розумні, автори влучних передовиць, вправні стилісти, вони все передбачали не так, вони все робили не так, вони нічого не підозрювали — телята за ґратами бойні. Іншим давали можливість виправдати себе на роботі. Кетенгойве від цього відмовився. Забрав платню і подався до Парижа. Він поїхав туди добровільно, і ніхто не ставив йому перешкод. У Парижі його здивовано питали: а чого вам, власне, треба? Лише тоді, коли солдати вже марширували по Єлісейських полях, Кетенгойве зміг би це пояснити. Але тоді він уже їхав до Канади; разом з німецькими євреями, разом з німецькими антифашистами, німецькими націонал-соціалістами, молодими німецькими льотчиками, німецькими моряками і представниками німецьких фірм він плив у глибокому череві судна з Англії у Канаду. Капітан пароплава був людина справедлива — він однаково ненавидів їх усіх. А тепер уже сам Кетенгойве питає себе: чого мені тут треба, що я тут маю робити? Тільки не втручатись, тільки умити руки? Але ж хіба цього досить?

Голова Кетенгойве була на своєму місці — жодна сокира не відокремила її від тулуба.

Це був аргумент проти Кетенгойве чи, як дехто думав, проти всесвітньої профспілки катів? Кетенгойве мав чимало ворогів, не було такої зради, в якій би його не винували. Таким змалював би мене Георг Гросс, подумав він собі. На обличчі його вже добре позначилися риси представника панівної верстви суспільства. Адже він був канцлерів вірний депутат і покірний опозиціонер, так, покірний.

Фігура менажера — таким відбивався він по пояс у дзеркалі. Дзеркальце, дзеркальце на стіні... він став тепер м'ясистий, мускули зробились в'ялі, на білій шкірі з'явився синюватий відтінок, ніби на збираному молоці, під час війни воно називалося «обезжирене свіже молоко» — о, яке чудесне слово оцей державний евфемізм! Кетенгойве належав до поміркованих, примирявся, влаштовувався, підтримував обережні реформи в рамках традиції, скаржився на порушення в системі кровообігу, був хтивий (Kiss me) you will go¹. Він був показний чолові'яга. Займав місця більше, ніж будь-коли сподівався займати. А чим пахло від нього? Лавандовою водою — спогад про британську імперію, про довгі коридори «Говорить Англія» (Kiss me) you will go. Кетенгойве був неабияке явище серед парламентської еліти. Хіба ж міг він бути таким, маючи оці очі, вони ж були надто добродушні. Хто б хотів, щоб його лаяли за добродушність, кому потрібна репутація йолопа? А потім ось цей рот — надто вузький, надто стиснутий (учитель, учитель!), він був не балакучий, цей рот, він непокоїв, тому й Кетенгойве не був ніколи розгаданий до кінця: he was a handsome man and what I want to know is how do you like your blue-eyed boy, Mister Death².

Кетенгойве був знавцем і любителем сучасної лірики і часом забавлявся тим, що, слухаючи на засіданні якогось промовця, думав, хто ще в цьому залі крім нього, Кетенгойве, читав Каммінгса. Цим Кетенгойве відрізнявся від інших членів його фракції, це зберігало йому молодість, робило його нерішучим там, де потрібна була безпощадність. Тоненькі журнальчики, що припиняли своє існування тільки-но їх засновували, літературні газети з віршами лежали в портфелі Кетенгойве поруч із справами; дивна річ, справді дивна — вірші поета-експериментатора Е. Е. Каммінгса терлися в портфелі депутата бундестагу об кольорові папки швидкозшивачів з написами: КОНФІДЕНЦІАЛЬНО, ТЕРМІНОВО, СЕКРЕТНО (Kiss me) you will go.

Кетенгойве вийшов у коридор. Чимало

¹ (Цілуй мене) ти повинна прийти (англ.).

² Він був гарний чоловік. Та мені хочеться знати, як вам до вподоби ваш синюватий хлопчик, містер Смерть (англ.). — слова з вірша Каммінгса.

шляхів вело до столиці. Багатьма шляхами добиралися люди до влади, до вигідних посад.

З'їжджалися всі: депутати, політики, чиновники, журналісти, партійні діячі і засновники партій, десятки представників фірм, синдикати¹, вербувальники, маклери, підкупувачі і підкуплені, лиси, вовки і вівці секретної служби, інформатори і вигадувачі інформацій, всі оті закулісні заводії, підозрілі суб'єкти, федералісти, оскражені партизани, всі, хто хотів мати гроші, геніальні продуценти фільмів (в Гейдельберзі, на Рейні, на пустирищі, у ванні, за Німеччину, Біля Драхенштейна), жebraки, шахраї, скиглії, кар'єристи; Міхаель Кольгаас² теж сидів у поїзді, був тут і алхімік Каліостро, відчув світанок і вбивця Зігфріда Гаген, їхала добувати пенсію Крімгільда³, гади з парламентських кулуарів визирали з купе і підслухували, генерали, поки що в грубошерстних костюмах, марширували, чекаючи нового призначення, чимало шурів, чимало зацькованих собак, обскубаних птахів, вони одвідували своїх жінок, любили своїх жінок, вбивали їх, водили дітей їсти морозиво, ходили дивитися на футбол, у церковному одязі прислужували священникові, служили за дякона, їх лаяли замовники, підганяли таємні керівники, вони склали план, намітили маршрут, хотіли зробити добрий гешефт, склали інший план, виробили закон, промовляли у своїх виборчих округах, хотіли вдержатись зверху, лишитись при владі, при грошах, линули до столиці, до містечкової столиці, з якої вони кепкували, не розуміючи слів поета, що справжня столиця кожної держави міститься не за земляним валом і її не можна взяти штурмом.

Дорогу представникові народу — це ж анекдот, який іще за кайзерівських часів ходив з бородою і був три шеляги вагтий, — лейтенант і десятеро солдатів⁴, Німеччино, вставай⁵! — написи в нужниках — за тією бородою не видно й анекдоту! А що каже на це народ, і хто це, власне, такий, народ? Хто вони, оті в поїзді, на вулиці, на вокзалах? Чи, може, народ — ота жінка, що он зараз у Ремагені провітрює у вікні постіль, — постіль породілля, постіль злягання, смертну постіль, — осколки снаряда влучили в дім; чи, може, народ — ота дівка з дійницею, що пошкунтила гала до корівника (так рано встала і так рано вже сто-

милась!), чи то, може, він, Кетенгойве, народ? Він був проти такого спрощування... Але що ж воно таке, отой народ? Може, отара, щоб її стригли, залякували, щоб нею керувати? А може, він складається з певних груп, які слід використовувати залежно від потреби і від настрою керівників — кидати в бій, гнати на смерть; німецький юнак у борні, німецька дівчина у борні! Чи може, народ — це мільйони поодиноких істот, що існують самі для себе, думають самі за себе, думають кожне поодиноці, думають врозбід, линуть думками до бога, у ніщо або у безглуздя, істот, якими не можна ані керувати, ані розпоряджатися, які не можна використати, не можна стригти? Так Кетенгойве було б більш до вподоби. Він належав до партії, що орієнтувалася на більшість. То що ж каже народ? Народ працює, народ утримує уряд, народ хоче жити за рахунок держави, народ лається, народ якось-то дає собі ради.

Народ мало говорить про своїх депутатів. Народ не такий слухняний, як народ у шкільних читанках. Розділ про громадянство він розуміє інакше, ніж упорядники підручників. Народ заздрить. Заздрить депутатам за їхній титул, за депутатське крісло, за недоторканність, за дієтичні об'єди, за безплатний проїзд. Гідність парламенту? Регіт у шинках, регіт по завулках. Гучномовці принизили гідність парламенту, цвенькаючи по публічних місцях — надто довго, надто послужливо народне представництво було товариством співаків, хором простаків, музичним фоном для соло диктатора. Вигляд демократія мала непоказний — вона не давала натхнення. А вигляд диктатури? Народ мовчав. Може, мовчав з великого страху? А може, з великої любові? Присяжні виправдовували диктаторів незалежно від обвинувачень.

А Кетенгойве? Він служив реставрації і подорожував у експресі «Нібелунги».

Не всі депутати їздили у спальних вагонах федеральної залізниці. Інші приїздили до столиці автомашинами, їм оплачували кілометраж, і вони на цьому не докладали — це були зубасті щуки. По Рейнському шосе біля самої води мчали вниз за течією чорні «мерседеси». Вниз за течією пливло баговиння, плив сплавний ліс, пливли бактерії, екскременти, відходи промисловості. Пани-депутати сиділи поруч із своїми водіями, сиділи позаду водія, коняли... Дошкулила сім'я... Попід пальтом, піджаком, сорочкою згори вниз стівав піт. Піт виснаження, піт спогадів, піт дрімоти; піт умирання, піт новонародження, піт їзди навмання, хтозна-куди, піт нічим не прикритого страху. Водій знав дороги і ненавидів цю місцевість. Він міг зватися Лорговський, походити з району Маурзьких озер. Він приїхав

¹ Представники (юрисконсульти) установ, громад, корпорацій.

² Герой однойменної повісті німецького письменника Г. Клейста (1771—1811); тип «благородного розбійника».

³ Персонаж епосу «Нібелунги».

⁴ Правий депутат рейхстагу за часів Вільгельма II Ольденбург-Янушау казав, що за допомогою одного лейтенанта і десятих солдатів він розжене рейхстаг; цей вислів став символом насильства над парламентаризмом.

⁵ Перші слова націоналістичної пісні.

з ялинових лісів. Там лежали мерці. Він згадував озера в лісах — там лежали мерці. Депутат співчував вигнанцям. Кажуть, що тут гарно, думав Лорковський, а мені начхати на цей Рейн. Він чхав на Рейн, цей Лорковський, депутатський водій з Мазурських озер, Лорковський — перевізник трупів з табору полонених, Лорковський — водій санітарної машини під Сталінградом, Лорковський — водій НСКШ¹ з часів КДФ² — начхати на все, чи то трупи, чи депутати, чи каліки — вантаж той самий, начхати на все, не лише на Рейн.

«Лялька!»

Представник якоїсь фірми вийшов з туалету, струсив холошу — ніщо людське не було йому чуже. Як чоловік до чоловіків, підійшов до своїх колег, що стояли у тамбурі.

— Вона трохи бліденька...

— Це нічого...

— Перетрусили, перебовтали, прокотили...

— Надто довго лежала внизу...

«Вагалавайя».

Дівчина йшла, одіж її розвівалась, — ангел залізничної колії, нічний ангел — розвівалась нічна одіж, мереживо чіпляло пилу, плювки, грязюку лакованого вагонного коридору, випнуті пуп'янки грудей терли мереживо одержі, дріботили ніжки у елегантних черевичках, зашнурованих стрічечками — ніжки Саломей, наче маленькі білі голубки, — нігті на них виблискували червоним; дитинка ж заспана, капризна, похмура, багато дівчат мають отой похмурий вираз на своїх гарненьких лялькових личках, така була мода у дівчат, — виглядати похмурими... У горлі дряпало — то був звичний кашель курців, чоловіки дивилися на неї, а вона, — лакована, високонога, гарненька і похмура — продріботіла до туалету. Парфуми лоскотали носи, змішувалися за дверима туалету з міцним запахом сечі представника фірми, що увечері пив безневе пиво — за ним і пиво не пропаде.

— Гарна у вас валіза. Справжня скринька дипломата. Немовби щойно з міністерства закордонних справ. Чорно-червоно-золоті смуги...

— Чорно-червоно-гірчичні, як ми казали раніш...

«Вагалавайя».

Між низьких берегів заміїлася звивиста срібна стрічка — Рейн. Десь далі у ранковому тумані височіли гори. Кетенгойве вдихав теплувате повітря і відчував, що воно настроює його на сумний лад. Туристські компанії, підприємства, що приваблюють мандрівників, називали цей край Рейнською

Рів'єрою. В улоговині між горами клімат був ніби в оранжереї, повітря застоювалося над річкою та її берегами. Над водою стояли вілли, тут вирощували троянди, у парках з садовими ножицями в руках походжала сама заможність, під легким старечим взуттям поскрипувала жорства... Кетенгойве ніколи не належатиме до таких, ніколи не матиме тут вілли, ніколи не підстригатиме троянд, благородних троянд, — *nobiles rosa indica* (Кетенгойве подумав про бешиху — *erysipelas traumaticum* — знахарі не дрімали) — Німеччина була великою громадською оранжереєю, Кетенгойве вживалася дивовижна флора, пожадливі м'ясожерні рослини, велетенські дітородні члени, наче димарі, з яких стелився дим — синьо-зелений, червоно-жовтий, отруйний, але у всій тій пишності не було життєвої сили й юності, все було трухляве, старе, члени були величезні, але то була *elefantasias arabum*¹. На дверях стояло: «зайнято», а за дверима дівчина, гарненька і похмура, поливала шпали.

Джонатан Свіфт, настоятель Собору св. Патріка в Дубліні, сів поміж Стеллою і Ванессою і обурився, що в них є тіло. Кетенгойве колись знав у старому Берліні лікаря Форелле. Цей лікар вів прийом від страхакси в одній робітничій казармі Веддінгу. Відчував огиду до всіх тих людських тіл, протягом десятиріч працював над психоаналітичним дослідженням про Свіфта, ввечері закладав у дзвінок на дверях вату, щоб його часом не покликали на пологи. А тепер він разом з усіма отими бридкими тілами лежав під руїнами казарми. Представники фірм із спорожненими міхурами, звільненими і життєрадісними кишечниками, базікали, хвалилися своїм апетитом.

— А ви підіть до Ганке. Скажіть йому, що це я вас рекомендував.

— Не можу ж я почастивати його сардельками на вулиці...

— Обід у «Роялі». Триста. Але справді — першокласно. Варто цих грошей.

— А коли Ганке щось не так, то скажіть йому, що ми тоді не зможемо більше випускати виробу, які його цікавлять...

— Нехай про гарантії дбає міністр. Навіщо ж він тоді й міністр?

— Плішер був у мене експертом.

— Тоді я звірятимусь на Плішера.

— Ніжні коліна.

«Вагалавайя».

Дівчина, гарненька і похмура, продріботіла назад у своє купе. Дівчина, гарненька і похмура, їхала до Дюссельдорфа, вона могла ще раз залізи в ліжку, і хтивість чоловіків залила під ковдру разом з нею,

¹ Гітлерівська корпорація шоферів.

² «Сила через радість»; за часів Гітлера — організація, що видала масовими розвагами.

¹ Слонова хвороба (лат.).

гарненькою і похмурою. Хтивість зігривала. Дівчина працювала в ательє мод, одного разу її обрали королевою манекенщиць. Дівчина була бідна, але жила непогано коштом багатих. Фон Тімборн одинин двері свого купе, добре виголений, коректний фон Тімборн, наче вже тепер акредитований на Даунінг-стріт¹.

— Доброго ранку, пане Кетенгойве!

Звідки він його знав? Бачились на прийомі іноземних журналістів. Пили разом і стежили одне за одним. Але Кетенгойве не пригадував. Він не знав, хто це йому зустрівся. Хитнувши головою, привітався. Але в пана Тімборна пам'ять на людей була знаменита, він спеціально тренував її з кар'єристських міркувань. Він поставив чемодан на ґратки опалення в коридорі. Спостерігав Кетенгойве. Тімборн трохи випнув губу, наче криль, що обнюхує конюшину. Депутатові хіба сам господь підказав таке порівняння уві сні. Цей криль не мав надто гострого слуху, але службове шепотіння чув добре. Кетенгойве кепсько прокладав собі шлях у житті, він був незграбний, чіплявся за всі ріжки, був у своїй фракції *enfant terrible*², таке взагалі не йшло на користь, могло б пошкодити, для Тімборна це був би край усім надіям, але ці аутсайдери — ніколи не знаєш, чи не підуть їм на щастя їхні помилки. Були добрі посади, посади у Федеральній Республіці, і резервні посади, десь далеко від Мадрида, а Тімборна знову водили за ніс, він і далі біг клусом по вузькій стежці, щоправда не добродійності, але просування по службі (крок за кроком, щабель за щаблем) то вниз, то вгору — цього в наші часи як слід і не знаєш, а втім — зараз знову сидиш у центрі, де сходяться всі нитки... Вісім років тому сиділи в Нюрнберзі, а ще вісім років раніше теж сиділи в Нюрнберзі, тільки на трибуні, — проголошували нюрнберзькі закони, перші закони... Так чи сяк, але взаємострахування на випадок катастрофи діяло, знову була служба, все було з нею зв'язане і тому багато чого могло ще статися. А якщо пан Кетенгойве тепер робить ставку на вибори або, може, чекає портфеля? Тоді він оборонятиметься. Яка дурниця — Ганді не доїть вже більше свою козу. Кетенгойве і Ганді могли б прогулюватися вздовж Гангу під руку. Ганді був би для Кетенгойве магнітом. Тімборн втягнув свою губу і мрійно задивився на Рейн. Він бачив Кетенгойве під пальмами — непоказна постать! Йому, Тімборну, тропічний костюм пасував би краще. Брам до Індії відкрито. Александр убив свого друга списом.

Поїзд зупинився в Годесберзі. Пан фон Тімборн попрощався, злегка піднявши капелюха, тонного і коректного, а ля містер Іден, фетрового капелюха. У Годесберзі проживали хороші люди, хлопці з протокольного відділу. Пан фон Тімборн еластичним кроком пройшов по перону. Машиніст лаявся — ото клята дільниця! То давай пару, то гальмує. Це ж кінець кінцем експрес! Колись Годесберг і Бонн минали на повному ході, без зупинки. А тепер — зупиняйся!.. Представники фірм заступили двері. Вони зміли добре працювати ліктями, у столиці з ними ніхто в цьому не зрівнявся б. Школярі бігли по сходах тунелю. Відчувалася провінція, затхлість вузьких завулків, покривлених будівель, старих шпалерів. Перон був критий, сірий...

...ось він уже проходить перонний контроль, ось він уже в залі, ось він у столиці — женись за ним, хапай його; о боже Аполлоне — вони схопили його, скрутили його, голова в нього йшла обертом, він задихався, спазми стискали серце, груди стиснуло залізним обручем, його збили, звалили, склепали, кожен крок його закліялих ніг ніби кував і клевав, бив наче молотом, забивав заклепки у поламаний корабель на диявольській верфі... І так він ішов, крок за кроком [де ж лавка, щоб сісти! стіна, щоб за неї вчепитись!], ішов, хоч і вважав, що більш нездатний ходити, хотів намацати якусь опору і знов-таки не наважувався простягти руку до тієї опори... Порожнеча, пуста розляглася в його черепі, душила, наростала, як наростає внутрішній тиск в аеростаті, що залишає землю і прощається з нею, але аеростат цей сповнений із середини чимось нематеріальним, нереальним, незрозумілим, воно хоче рости, вирватись з кісток і шкіри; і от він уже відчував, відчував заздальгідь, відчував, як відчувають крижаний вітер, відчував, що шовкова тканина рветься, і то був кульмінаційний пункт, — невидимий дороговказ, який не можна визначити навіть таємничим математичним кодом, там все припинялось, далі не було вже нічого, а от і тлумачення: дивись, дивись! — побачиш, питай, питай! — почувеш; і він опустив тут очі; боягузе, боягузе! — а він не розкрив рота, бідолохо, бідолохо! — і він учепився, учепився сам за себе, і от аеростат — тільки брудна непотрібна оболонка, він був страшний у своїй голизні — і тут він почав падати вниз. Він показав своє посвідчення на проїзд і відчув, ніби перонний контролер бачить його голим, бачить так, як тюремник і фельдфебель бачать підлеглу їм людину перед тим, як її почнуть одягати на смерть.

¹ Вулиця в Лондоні, на якій міститься міністерство закордонних справ Великобританії.

² Дослівно: жахлива дитина (франц.) — людина, що своєю поведінкою викликає незадоволення свого оточення.

На лобі в нього виступив піт. Він підійшов до газетного кіоска. Сонце завітало в гості, пробілося крізь вікно і кинуло свій спектр

на останні новини, на картину світу, змальовану засобами Гутенберга, проміння мерехтіло, виграючи усіма барвами, ніби іронізуючи. Кетенгойве купив ранкові газети: **НІЯКИХ ЗУСТРІЧЕЙ З РОСІЯНАМИ**. Звичайно, ні. Хто кого хотів зустріти або не зустріти? А хто прибіг, тільки-но його свиснули? Хто цей собака? Конституційна скарга — не було єдності у власних лавах? Хто не вмів читати? Основний закон проголошено. Шкода було зусиль? А що діялося в Мелемі? Верховний комісар видерся на найвищу вершину Німеччини — перед ним відкрилася далека перспектива. Канцлер був трохи хворий, але вершив свої справи. О сьомій ранку вже сидів коло свого письмового столу. В Бонні працював не лише Фрост-Форестьє. Кетенгойве все ще не міг подолати свого пригніченого настрою.

Центральний зал вокзального ресторану був закритий, Кетенгойве зайшов до сусіднього приміщення, школярі сиділи біля круглого столу — непривабливо одягнені дівчата, хлопці, що потайки палили і вже мали обличчя чиновників, і вони були старанні, як канцлер, розкривали книжки, вчилися, чогось прагнули (як і канцлер?), то була молодь із злими обличчями, серця їх були зорієнтовані на те, що вважалось розумним, на те, що допомагало вилазити наперед, вони думали про розклад занять, а не про зорі. Кельнерка сказала, що тут треба мати крила; Кетенгойве бачив, як вона кружляла по залу, наче камбала з крилами; ресторан не справлявся з напливом клієнтів, яких викидали з свого черева поїзди, представники фірм лаялися — не було яєць, Кетенгойве замовив собі світлого пива. Він не любив пива, але цього разу гіркуватий шипучий напій заспокоїв його серце.

Кетенгойве розгорнув газету, знайшов сторінку місцевих новин. Що нового в Бонні? Він був ніби курортником, який надто довго перебував десь на безрадівному курорті, а тепер прислухається до розмов на селі... Софія Мергентгейм заради блага біженців дала себе побризкати водою. Диви, їй таке завжди вдавалося. На якомусь прийомі, хто й зна для кого, вона покірливо схилилась під лійкою. Софія, Софія, честолюбна гуска, вона не врятувала Капітолій... Хто платив, той мав право оббризкувати. Гарний тюльпан. Газета вмістила фотографію Софії Мергентгейм, мокрої, в змоклій сукні, мокрої аж до панталон, мокрої аж до напарфумованої, обсипаної пудрою шкіри. Колега Мергентгейм стояв біля мікрофона і мужньо дивився крізь товсті чорні рогові окуляри у лампу-блискавку фоторепортера. Покажи мені твого пугача! **В Інстербурзі без змін. Прогавкав якийсь собака.** Мергентгейм був спеціаліст на єврейські анекдоти, колись у «Фольскблат» він реда-

гував відділ гумору. **Що! Хто це гавкав у Інстербурзі! Вчора! Сьогодні! Хто гавкав! Єврей! Мовчанка.** Собачий анекдот. У кіно — Віллі Біргель¹ виступає на кінських перегонах від Німеччини. **Огидна пивна піна на губах. Елька — ймення із міфології північних народів. Три північні богині: Урд, Вердані і Скульд під деревом світів Ігдразиль. Начищені до блиску чоботи. Смерть в ампулах. Пиво на могилу.**

II.

Кородін виліз із трамвая біля вокзалу. Якийсь шуцман удавав із себе берлінського шуцмана з Потсдамської площі. Він відкрив рух по Боннській вулиці. Навкруги кишіло, роїлося, вищало, дзвонило. Автомобілі, велосипедисти, пішоходи, астматичні трамваї поспішали з вузьких провулків на вокзальну площу. Тут колись котилися екіпажі, королівські фурмани поганяли четверики, принц Вільгельм їздив до університету і тим самим наближався на кілька метрів до голландського сховища², на ньому була візитка, стрічка корпорації саксонських пруссаків і білий студентський капелюх. Рух вирував, закручувався у клубок — огорожі новобудов, рови для кабелів, каналізаційні труби, бетономішалки, смоловарки насідали на нього, заважали йому. То був клубок, лабіринт, вузол, перев'язь, плетиво, символ збочення на манівці, символ взагалі хибної дороги, символ затягування вузлом, символ нерозв'язаного, переплетеного; ще древні пізнали це прокляття, відчули цю підступність, помітили це хитрування, падали в пастку, познайомилися з тим, що воно таке, роздумували над ним, описували. Нехай, мовляв, наступне покоління буде розумніше, нехай йому живеться краще. І так ось уже п'ять тисяч років! Не кожному даний меч. Та й меч, навіщо він? Можна ним помахати, можна ним убивати, але можна від нього й загинути. А що здобуто? Нічого. Треба своєчасно приходити до Гордія. Героєм став при добрій нагоді. Коли Александр прийшов з Македонії, гордієвому вузлу надокучило чинити опір. До того ж подія ця не мала значення — Індію однаково не завоювали, тільки на кілька років окупували прикордонні області, а поміж окупантами і населенням розвинулася мінова торгівля.

А що там, на справжній Потсдамській площі? Загорожа з колючого дроту, новий і дуже-таки міцний кордон, кінець світу, залізна завеса; сам господь опустив її, тільки сам господь знав, навіщо. Кородін спішив на зупинку тролейбуса, столично гордовитого, сучасного транспортного засобу,—

¹ Німецький кіноактор, грав головну роль у нацистському фільмі «... Виступає на перегонах від Німеччини».

² Натяк на втечу Вільгельма II до Голландії після революції 1918 р.

ним можна було перевозити маси в урядові квартали, розташовані далеко один від одного. Кородін не мав, власне, потреби ставати на зупинці в чергу і чекати. У гаражі його будинку стояли дві автомашини. Те, що Кородін, їдучи займатися політикою, користувався громадськими транспортними засобами, тим часом як його шофер, спокійний і добре виспаний, віз у машині дітей до школи, було актом скромності і самобичування. З Кородіном віталися. Він дякував за увагу. Він був людиною з народу. Але вітання незнайомих викликали в нього не тільки вдячність, а й ніяковість.

Підійшов перший тролейбус. Вони протискувалися вперед, а Кородін відступив, скромно відступив, проте тут була не тільки скромність — він ще й гидував (грішна думка) цими людьми, що кудись спішили і боролись за шматок хліба. І от хура поїхала до бундестагу, до міністерства, до незліченних установ; наче сардини у коробці, сиділи там зграя секретарок, армія службовців, роти середніх чиновників, риба того ж самого вилову, емігранти з Берліна, емігранти з Франкфурта, емігранти з печер вовчого лігва; вони мандрували разом із установами, запаковані разом із справами тих установ, їх десятками напхали у квартири нових кварталів швидкісного будівництва, звукопроникливі стіни ледве розділяли їхні ліжка одне від одного, за ними завжди стежили, ніколи вони не були самі, завжди вони до чогось прислухалися, а їх завжди підслуховували, — а хто це прийшов у гості в наріжну кімнату, про що там розмовляють, чи не про мене, часом? Вони винохували — хто їв цибулю, хто так пізно миється у ванні, це — фрейлейн Їрмгард, вона миється хлорофіловим милом, мабуть їй так треба, хто поначісував волосся до раковини, хто витирався моїм рушником; вони були роздратовані, засмучені, прокислі, обтяжені боргами, відірвані од своїх родин; вони розважалися, але хіба тільки зрідка, до того ж увечері були надто стомлені, висотані; вони писали на машинці закони, працювали надурочно, жертвували собою задля начальника, якого ненавиділи, за яким підглядали, проти якого інтригували якому писали анонімні листи, підігрівали каву, ставили квіти на вікно, а пишучи додому, хвалилися, посилали бліді фотознімки — вони у садку міністерства — або маленькі любительські фото, які начальник наклацав «лейкою» у бюро — дивіться, ми працюємо при уряді, керуємо Німеччиною. Кородін пригадав раптом, що іще не молився, він вирішив вийти з черги і трохи пройтись пішки.

У Кетенгойве була квартира в депутатському гетто Бонна, він не зайшов туди цього ранку — для нього це був лише без-

радісний притулок, лялькова тісенька кімнатка — **завтра, діти, щось-то буде, завтра будемо радіти** — навіщо вона йому здалася, все, що йому було потрібно, він носив при собі у портфелі, та навіть це було зайвим баластом у мандрах. Кетенгойве теж не сів у тролейбус.

На Соборній площі Кетенгойве зустрівся з Кородіном, із скромним Кородіном. Кородін помолився святому Кассію і святому Флоренцію, покровителям цього міста, покаявся в гріху зарозумілості — **дякую тобі, боже, що я не такий, як оці люди** — тим самим відпустив сам собі гріх — поки що, на цей день. Тому, що Кетенгойве бачив, як він вийшов з дверей собору, Кородін знову зникновів. Невже святих не умилостила молитва, і вони тепер покарали Кородіна, поставивши йому на дорозі Кетенгойве? А може, ця зустріч — прекрасна воля провидіння, ознака того, що бог милує Кородіна?...

Не було такого звичаю, щоб депутати двох ворожих партій — якщо вони навіть працювали разом у якихось комісіях, а принагідно й виступали одноставно — прогулювалися собі вдвох. Кожному з них не хотілося, щоб їх угледіли вкупі; на партійних ватажків це справило б таке враження, немовби вони побачили, як хтось із їхньої пастви безсоромно демонструє свої проти-природні нахили. Кожна випадкова розмова — може, про погану погоду, може, про ще гнітючішу хворобу серця — могла викликати поговор про змову, зраду партійних інтересів, ересь або й повалення канцлера. Окрім того, по місту вешталось чимало журналістів і зображення оцих спокійних співрозмовників могло з'явитися в понеділок у «Шпігелі» і спричинитися до великої тривоги. Все це добре зважив Кородін, але Кетенгойве (він мало не сказав: чорти б його вхопили!) не був йому такий уже несимпатичний, тому Кородін інколи відчував ненависть до нього просто так, особисто, а не тільки відкидав його як політичного противника — холодно й звично; адже Кородін (чорти б його таки вхопили!) мав якесь дуже виразне почуття — цього не можна було не помітити, не можна було затамувати — почуття того, що тут можна врятувати душу, що Кетенгойве можна ще вивести на правильну путь і що його, кінець кінцем, можна б навіть повернути до справжньої віри. Кородін, чиї обидва великі дорогі автомобілі стояли здебільшого в гаражі, від щирого серця упадав коло нової генерації священників, духівників робітництва з недалекого промислового району. То були похмурі чолов'яги у грубесних черевиках, Кородін уявляв собі, ніби вони читали Бернано і Блуа, а насправді його тіль-

ки непокоїли оті мужі духу (і це промовляло на його користь), отож похмурі чолов'яги часом приймали чеки від Кородіна, хоч самі вважали, що він як людина небагато чого вартий. А Кородін у цих дарованих чеках убачав щось первісно християнське, якусь чисту опозицію проти існуючого ладу, проти власного класу і проти дорогих автомобілів: він бо й справді мав уже неприємності через свою «прихильність до червоних», йому делікатно докоряли, а біскуп, його приятель, котрий, як і Кородін, читав Бернано, але зовсім не відчував себе через це занепокоєним, а хіба тільки неприємно здивованим, отой біскуп з більшою охотою побачив би ці чеки у церковній карнаві.

Кородін, що завжди все знав, завжди мав у голові список дат народження, зберігав їх у пам'яті хоча б для того, щоб не образити ненароком когось серед своєї розгалуженої і заможної рідні, цей самий Кородін хотів висловити Кетенгойве співчуття, можливо, сподіваючись при цьому, що зворушеного депутата легше можна буде настановити на путь істини, що, може, втрата минушого земного щастя привернула думи й почуття Кетенгойве до радощів безсмертя... Але опинившись лицем до лица з Кетенгойве, Кородін подумав, що висловлення співчуття тут недоречно, ба навіть нетактовне й неприпустимо інтимне, бо для такої людини, як Кетенгойве, було сумнівним усе те, що в колах Кородіна вважалося за само собою зрозуміле, як наприклад оте саме висловлення співчуття... Та й чи сумував взагалі Кетенгойве? Цього ж не було знати, не видно — ані жалобної пов'язки на руці, ані чорної смужки на вилозі, ані сльозини в очах цього вдівця, а втім він ставав через те ніби принаднішим, може, він не сумував тільки прилюдно, отож Кородін, опустивши очі і втупивши їх у брук Соборної площі, сказав:

— Тут, де ми стоїмо, було колись за франко-римських часів, кладовище.

Це речення, що вже зірвалося з язика, що вже було не звичайною фразою, яка ні до чого не зобов'язувала, а настирливою асоціацією, це речення було дурніше за будь-яке висловлення співчуття, і Кетенгойве міг сприйняти його як натяк на свою жалобу, а водночас і як банальну, цинічну спробу обійти цю тему. Отож Кородін, зніжковівши, перескочив од кладовища до питання, навколо якого він би за інших обставин довго крутився і яке, можливо, кінець кінцем так і не згадав би, бо це ж був просто-таки виклик на зраду, нехай, щоправда, і зраду негодящої партії. Він спитав:

— Чи не могли б ви змінити вашу поведінку?

Кетенгойве зрозумів Кородіна. Він зро-

зумів і те, що Кородін хотів висловити йому співчуття, і був вдячний за те, що той цього не зробив. Він, звичайно, міг змінити свою поведінку. Він безперечно міг її змінити. Кожна людина може змінити будь-яку поведінку, але в особі Ельки Кетенгойве втратив єдиного інтимного знавця своєї старої поведінки, свідка свого неспокою, і от через те він вже ніколи не міг би змінити цієї поведінки. Сам від себе він не міг її змінити, бо ця поведінка — це був він сам, це було старе почуття огиди, що жило в ньому, і його він тим більше не міг змінити, думаючи про короткий життєвий шлях Ельки, порушений злочином і війною. А Кородін ось уже й відповідь йому підсунув своєю згадкою про кладовище з франко-римських часів.

Кетенгойве відповів:

— Я не хочу нового кладовища.

Він міг би сказати, що не хоче ані європейських, ані малоевропейських кладовищ, але це прозвучало б надто патетично. Звичайно, кладовище було аргументом, можна було знайти аргументи й проти нього. Це їм обом було відомо. Адже й Кородін не хотів кладовищ. Він не був мілітаристом. Він був офіцер запасу. Однак він вважав, що краще оте можливе кладовище, про яке думав Кетенгойве, щоб запобігти, якщо почнеться, виникненню іншого, набагато більшого кладовища, якого він чекав з певністю (і куди він сам поринув би із своїми автомашинами, жінкою та дітьми).

Але ж як запобігти? Історія — пришепкувате дитинча або ж старий поводитир, що одні тільки й знають, куди веде дорога, а тому безпощадно тягнуть уперед. Вони пройшлися по саду, постояли коло дитячого майданчика. Дві маленькі дівчинки гойдалися на гойдалці. Одне дівчатко було гладеньке, друге — худорлявеньке, з довгими гарними ніжками. Гладкому дівчаті доводилось відштовхуватись від землі, щоб злетіти вгору.

Кородін побачив у цьому притчу. Сказав:

— Подумайте про дітей!

Сам відчув, що це прозвучало єлейно. Розсердився. Так не навернеш Кетенгойве до справжньої віри.

Кетенгойве думав про дітей. Він би залюбки підійшов до гойдалки, щоб погратись з гарним дівчатком. Кетенгойве був ще й естет, а естет — людина несправедлива. Він був несправедливий до гладкої дівчинки. Природа — несправедлива. Все несправедливе й незбагненне. Тепер він тужив за буржуазною домівкою, за жінкою, що була б і матір'ю. За вродливою жінкою, звичайно, за гарненьким дитинчам. **Ось він садить маленьку дівчинку на гойдалку, стоїть у садку, красива жінка — красива матір — кличе обідати, Кетенгойве — бать-**

ко сім'ї, Кетенгойве — друг дітей, Кетенгойве — садівник. В ньому жили невичерпні, змарнілі вже ніжні почуття.

— Я думаю про дітей!

І він побачив картину, що знову і знову поставала перед його очима, картину, яку він знову і знову пригадував, наче то було якесь страхотливе пророче видовище. Коли Кетенгойве добровільно покинув батьківщину, — ніхто його не спонукав до того, окрім почуття глибокої відрази до сучасного і майбутнього, — тоді, по дорозі до Парижа, він заночував у Франкфурті, а вранці, сидячи на терасі кафе перед франкфуртським драматичним театром, хрумаючи рогаики і запиваючи їх гімалайським квітковим чаєм, він спостерігав, як марширував «гітлерюгенд». І от тоді площа, широка, барвиста площа ніби розкрилася перед його очима, і всі вони, всі із своїми прапорами, вимпелами, флейтами, барабанами і кинджалами помарширували до широкої, глибокої могили. То були чотирнадцятирічні, вони йшли за своїм фюрером, а в тридцять дев'ятому їм було вже по двадцять років, вони були вже ударними частинами, льотчиками, матросами — поколінням, що загинуло на війні.

Кородін глянув угору. Хмари густішали. Він передчував грозу. На тому місці, де вони стояли, колись блискавка вбила дитину, а Кородін тепер знову злякався гніву господнього. Він гукнув таксі, що випадково проїжджало тією дорогою. Він ненавидів Кетенгойве. Адже той був пропаша людина, людина безвідповідальна, бездітний волоцюга. Наймиліше було б для Кородіна, щоб Кетенгойве лишився тут, на алеї, нехай би його грім убив! Адже запрошуючи його поїхати разом, Кородін, можливо, надавав небезпеці і себе, і таксі. Але тут добре виховання Кородіна все ж таки перемогло страх і антипатію, і він з холодною посмішкою запросив Кетенгойве до машини.

Вони мовчки сиділи поруч. Накрапав ріденький дощ, блискало, дощова завіса, наче туман, огортала верхів'я дерев, але грім гуркотів безсило і кволо, ніби гроза вже стомилася, або тільки розпочиналася. Гостро пахло вогкістю, землею, цвітом дерев, поволі теплішало, обидва спітніли, сорочка липла до тіла, і Кетенгойве знову здалося, ніби він перебуває у великій оранжереї. Вони їхали за президентським палацом, вздовж канцлерової вілли — кована брама стояла навстіж. Вартові охороняли в'їзд, видно було клумби, широкі зелені газони, квітники — квіти сяяли; по доріжках, посіпаних жорствою, прогулювались, немовби заглибившись у розмову, такса з вовкодавом — нерівна за розмірами пара... Ботанічний ландшафт, ботанічний сад, тут жили причеси і цукрові фабриканти, до них при-

ходили в гості авантюристи, але не могли забрати собі ці багатства. Упало тут і кілька бомб. Он серед густої зелені височать чорні руїни — залишки стін. Майорить федеральний прапор. Потихеньку почимчикував на роботу якийсь пан з маленькою складаною дамською парасолькою — незважаючи на дощ, вона була згорнена і теліпалася на руці, почеплена за петлю. Посланик? Колишній, майбутній чи, може, знову залучений до справ? Статисти політичної арени блукали по алеях, разом з ними блукали численними завулками їхні біографії, їхня надрукована правда-повія. Статистів було видно. А де ж пасся режисер? Де пасся артист — виконавець головної ролі? Не було ані режисерів, ані виконавців головної ролі. Зустрічалися лише статисти, що запобігли гіршому. Саме сів дощ, інакше вони б грілися на сонці своєї слави.

Такі зупинилося перед бундестагом. Кородін заплатив за машину. Він не хотів, щоб Кетенгойве ділив з ним видатки на цю коротеньку поїздку, але зажадав від водія квитанцію — Кородін беріг своє багатство і нічого не хотів дарувати державі. Він поспіхом попрощався з Кетенгойве, знімаючи, з холодною посмішкою і боязко — бо знову ж блискало. Він спішив далі, наче закон його, саме його кликав, бувши водночас його покликанням.

Кетенгойве хотів заглянути до приміщень, де містилися журналісти, але Мергентгейм, мабуть, ще не встав, бо в нього вдома була його вимоглива Софія, і він вставав пізно. Кетенгойве не поспішав іти до свого службового приміщення. Він побачив, що позаміські відвідувачі, яких привезли автобуси оглянути столицю Федеральної республіки, федеральний парламент та пообідати в ресторані бундестагу, зібралися на екскурсію. І тут Кетенгойве, наче старий берлінець, якому спало на думку взяти участь у круговій подорожі по місту, приєднався до зграї, що саме вирушала в путь.

Дивна річ — чиновник бундестагу у темному форменому одязі, що супроводив цікавих відвідувачів, мав точнісінько той самий вигляд, що й канцлер. Обличчя в нього було трошки насмішкувате, сухе, хитре, із зморшками, був він схожий на розумного лиса, а розмовляв з домішкою діалекту — як і визначний державний діяч. (За часів монархії вірні її слуги носили бороду і вуса так, як їхні королі та імператори). Вони піднялися сходами до залу пленарних засідань, і чиновник, що його схожість із канцлером впала в око хіба тільки Кетенгойве, бо ніхто до нього пильно не придивлявся, чиновник пояснив, що в будинку, до якого вони зайшли, містилася раніше педагогічна академія; на жаль, він не скористався з нагоди

показати себе вихованим у душі Гете, творця німецького світогляду, і не вказав, що педагогічна провінція мусить поширити свій вплив. Чи знав канцлер-канцелярист, що його парламентові бракує філософів, щоб обробляти духовну і педагогічну ниву?

Кетенгойве перший пройшов на галерею залу пленарних засідань і побачив тверді сидіння, призначені для народу і журналістів. Унизу стільці приємно зеленіли, навіть комуністи могли користуватися вигодами зеленої м'якої оббивки. У залі було порожньо. Велика порожня класна кімната з прибраними партами школярів. Кафедра пана вчителя стояла, як і личить їй, на підвищенні. Канцлер-канцелярист сказав, що в залі тисяча метрів неонових трубок — це було варте уваги. Глухуваті депутати, сказав канцлер-фюрер-чичероне, можуть користуватися спеціальними навушниками. Якийсь дотепник поцікавився, чи не можна ці навушники переключати на музику. Канцлер-чичероне, зберігаючи величний спокій, знехтував реплікою. Він показав на двері для голосування в парламенті¹ і згадав про звичай, що зветься «стрибок барана». Кетенгойве міг би тут додати анекдот, щоб розважити гостей, коротенький анекдот із життя одного парламентарія. Кетенгойве, баран, одного разу стрибнув не так, як треба. Тобто він не знав, як стрибнути, у нього раптом з'явилися сумніви, і він стрибнув у двері з написом «так», в той час як його фракція вирішила голосувати «ні». Коаліція йому аплодувала. Вона помилилася. Кородін побачив у цьому перший свій успіх в справі навернення людей до справжньої віри. Він помилився. У кімнаті фракції гостро засуджували поведінку Кетенгойве. Але й вони помилилися. Питання, що стояло на голосуванні, Кетенгойве вважав за незначне, діяв він інтуїтивно, сказав «так», а не «ні», підтримуючи якусь не дуже важливу урядову пропозицію. Чому б урядові в деяких питаннях і не мати рацію? Кетенгойве вважав, що в таких випадках нерозважливо заперечувати і вперто вдаватися до опозиції або до вірності тільки своїм політичним принципам, що, зрештою, було одне й те саме. Кетенгойве бачив, як унизу, в залі, сиділи школярі, сільські хлопчачки, квадратні черепи, сварливі і віддані богам, сварливі і пручливі, сварливі і важкодумні, а серед них кілька кар'єристів. «Говорильня!» — сказав один екскурсант. Кетенгойве глянув на нього. Чолов'яга належав до того, досить поширеного типу націоналістів, що розп'якують по півничках і з любов'ю страстям плазують перед диктатором, аби

тільки дістати і собі пару чобіт топтати підлеглих. Кетенгойве глянув на нього. Дати по пиці, майнуло в думці. «А хіба ж ні?» — мовив чолов'яга і задирливо глянув на Кетенгойве. Нічого кращого не можу вигадати, навіть цей парламент — менше зло, — міг би відказати Кетенгойве. Але сказав: «Припніть вашого проклятого язика!» Екскурсант почервонів, він почував себе тут, мабуть, не зовсім впевнено, а тому боязко замовк і відсунувся од Кетенгойве. Якби він упізнав депутата Кетенгойве, то подумав би: беру вас на замітку, ви у списку — в день ікс, серед ступу і на болоті. Але ніхто не знав тут Кетенгойве, і канцлер-канцелярист вивів свою зграю екскурсантів знову на свіже повітря.

Журналісти працювали в двох бараках. Бараки, двоповерхові, довгі, стояли навпроти бундестагу; зовні вони були схожі на якісь військові будівлі — ніби споруджене на час війни (а війни тривають довго) приміщення для штабу чи для управління нового полігону. Але всередині на кожному поверсі був прохід, що нагадував коридор на судні, не те щоб палубу-люкс, а палубу для туристів, де ліворуч і праворуч вишикувалися каюти, а стукіт друкарських машинок, цокання телетайпів, невпинний тріск телефонів справляли враження, ніби поза стінами редакційних кімнат шуміло море, пронизливо кричали чайки і гули сирени пароплавів, і бараки журналістів були ніби два човни, що пливли, гойдалися і здригалися на хвилях часу. Стіл з ялинових дощок при вході заливав приплив «повідомлень для преси» — блідих, линиялого кольору інформаційних повідомлень на дешевому папері, їх недбало кидали сюди байдужі кур'єри численних урядових установ, вони вихваляли діяльність інструкцій, інформували громадськість, вели офіційну пропаганду, приховували, затуманювали, замовчували події, заспокоювали, спростовували істину і брехню, а часом навіть голосно обурювалися. Відомство закордонних справ повідомляє, федеральне міністерство в справах плану Маршалла повідомляє, федеральне міністерство фінансів, федеральне статистичне управління, поштове і залізничне федеральні відомства, установи окупаційної влади, міністр поліції, відомство юстиції — всі вони повідомляти більше або менше, були балакучі або мовчазні, шкірили зуби або показували серйозне, стурбоване обличчя, деякі ще й всміхалися до громадськості, то була заохочувальна посмішка доступної красуні. Федеральне відомство преси повідомляло, що в твердженні опозиції, ніби урядова партія звернулася до французької розвідки по допомозі у виборчій кампанії, немає і слова правди. І тут ображені розлютились насправді,

¹ В деяких буржуазних парламентах депутати висловлюють свою згоду чи незгоду тим, що в кінці засідання виходять із залу через ті чи інші двері, що символізують «так», «ні», «утримався».

погрожували, що звернуться до прокурора, бо ж виборчий фонд, партійні гроші—то було «табу», делікатна справа; гроші були потрібні, як і кожному, а де ж їх узяти, коли не у багатих друзів. Кородін мав багатих друзів, але вони, як звичайно заможні люди, були скнарами (Кородін це розумів) і завжди хотіли за свої гроші щось та мати.

Цього ранку корабель преси спокійно плив собі, погойдуючись під легким бризом. Кетенгойве відчував, що нічого особливого не сталося. Мостини не здригалися, двері не розчахувалися і не зачинялися з гуркотом; проте бувають бурі, що знімаються раптово й несподівано, про них не повідомляє бюро прогнозів погоди. Кетенгойве постукав до Мергентгейма. Мергентгейм репрезентував у столиці газету, що з повним правом вважалася за одну із значних газет держави (а як же інші? чи їх не помічали, чи вони й справді були непомітні, оті бідні дівчата, що їх не запрошують до танцю, до спільного народного танцю?), у дні, коли траплялося щось значне, він послужливо виступав по радіо з однотонними коментарями, які аж ніяк не були некритичними і навіть викликали різкі скарги з боку партій, чутливих, як мімози, і ревних, як цигани. Кетенгойве і Мергентгейм — були вони між собою друзі чи вороги? Вони б і самі не змогли на це відповісти; навряд чи були вони друзями, жоден з них не сказав би про другого з гордістю школяра: мій друг Мергентгейм, мій любий друг Кетенгойве. Але часом щось справді притягувало їх одне до одного, бо ще в ті часи, коли, здавалось, все могло б повернути інакше, вони обоє були початківцями і колегами, і коли б історія склалася інакше (цього, звичайно, не можна було собі уявити), коли б не було отого австрійського безумця, коли б не було отого страшного піднесення, злодіянь, зухвальства, війни, смерті і руйнації, то, може б, Кетенгойве і Мергентгейм просиділи ще цілі роки разом у тій самій темній кімнаті з вікнами на двір у редакції старого «Фольксблату» (Кетенгойве цього й бажав би, але Мергентгейм навряд). І справді, адже вони були молоді, їх погляди були схожі, вони відчували одні й ті самі прагнення, приязнь одне до одного. А в тридцять третьому вони розлучилися, немовби їх полили азотною кислотою¹. Кетенгойве, якого лаяли добродушним йолопом, чекало вигнання, а Мергентгейм пішов шляхом лояльної старанності, добився успіху, став відповідальним редактором (тоді казали: головним літературним керівником) газети, що змінила свій напрям. Щоправда, потім «Фольксблат» мусив, не-

зважаючи на слухняну уніфікацію, яка призвела до втрати читачів, припинити своє існування, або може його поглинув «Робітничий фронт» — точно було невідомо, якийсь час назва газети ще жила в підзаголовку, на чолі редакції стояв наці, а Мергентгейм опинився у ролі кореспондента в Римі. І саме вчасно! Почалася війна, а в Римі було приємно. Потім у північноіталійській республіці Муссоліні становище і для Мергентгейма стало начебто небезпечним — загрожували кулі есесівців або й партизанські кулі, можна було потрапити і у полон, але Мергентгейм знову зумів своєчасно спекатися своєї посади і став згодом бажаним і потрібним учасником відбудови, так чи сяк, але послужний список його був чистий... Щоразу, бачачи Мергентгейма у його бюро, Кетенгойве радів, бо поки Мергентгейм сидів коло свого столу, поки не опинився знову десь, скажімо, кореспондентом у Вашингтоні, Кетенгойве здавалося, що держава в безпеці, а ворог далеко.

Мергентгеймові зовсім був випав із пам'яті Кетенгойве, і, побачивши його серед депутатів у Бонні (як бракон'єра у своєму лісництві), він щиро здивувався.

— Я гадав, що тебе й на світі нема,— пробелькотів він, коли Кетенгойве вперше завітав до нього; він відчув себе немовби спійманим на гарячому і думав, що його притягнуть до відповідальності. Зрештою, до відповідальності за що? Хіба він був винний у тому, що все так сталося? Він мав свої погляди, які дуже легко можна було пояснити, вони навіть були критичні, в тих випадках, коли за критику не треба було накладати голову або ризикувати посадою, та й, кінець кінцем, він же обрав собі професію журналіста, а не мученика. Але незабаром Мергентгейм опанував себе. Він побачив, що Кетенгойве прийшов до нього як привітний приятель, його привела суди сентиментальність, зв'язана із спогадами, він прийшов зовсім не для того, щоб робити якісь закиди. Отож Мергентгейм здивувався хіба тільки тому, що й Кетенгойве хвиля часу винесла нагору, більш того,— що Кетенгойве зумів залишитися нагорі і скористатися із щасливої (так це розумів Мергентгейм) нагоди. Але помітивши вже під час першої розмови, що Кетенгойве повернувся додому не з британським або панамським паспортом, і що до нього, старого колеги, він примандрував пішки, Мергентгейм перестав будь-чого боятись і перетворився на доброзичливця — посадив Кетенгойве в свою блискучу службову машину і повіз його до себе додому, до Софії.

Софія, принадна, пахуча, в домашній сук-

¹ Азотна кислота має здатність відокремлювати у сплавах золото від срібла та міді.

ні від дюссельдорфського діора¹ і, очевидно, попереджена телефоном про візит (і коли це Мергентгейм тільки встиг?), привітала Кетенгойве дещо інтимним «та ми ж знайомі», а до того ще й зиркнула на нього так, що можна було подумати, ніби він з нею колись спав. Та це було неправдоподібно. Але потім виявилось, що Софія колись працювала ученицею у відділі збуту редакції «Фольксблату», хоч Кетенгойве і не міг цього пригадати. Ставши дружиною пана головного літературного керівника, вона відчула, як це збудило її честолюбність в галузі громадської діяльності; вона стала музою, радницею, підштовхувачем і підпорою Мергентгейма на його шляху успіхів, кар'єри і своєчасного пристосування. Ні, Кетенгойве з нею не спав, хоч, може, він і міг би це зробити, Софія ж бо віддавалася значним і впливовим людям без любов'ястра, а насолоду відчувала тільки тоді, коли говорили на такі теми, вона нехтувала юнаками і чоловіками, що крім природної краси, нічого не мали, а от Кетенгойве, хоч і не був концертмейстером у своїй партії, а все ж грав там першу скрипку і тому був би гідний її ліжка. Але до обіймів, поцілунків і ліжка ніколи не доходило, Кетенгойве був байдужим до таких речей, а що він уперто не брав участі в світському житті парламентських кіл, то він і не був причиною для Софії, а невдовзі став для неї просто йолопом. На цей раз епітета «добродушний» не було, він не прикрашав, та й Мергентгейм не додав його до характеристики старого приятеля, і оскільки Кетенгойве став депутатом, то міг стати і йолопом, але аж ніяк не добродушним, це було б неймовірно, і про це не варто було більш і згадувати.

Коли Мергентгейм у довіднику бундестагу побачив, що Кетенгойве одружений, стосунки між ними так зіпсувалися, що їх неміцна дружба мало не перетворилася на ворожнечу. Софію мучила цікавість: що то була за жінка, яку Кетенгойве не показував? Чого він її ховав від усіх? Вона така гарна? Чи, може, така бридка? Може, вона багата спадкоємиця, і він боявся, щоб її не викрали в нього? Мабуть, саме це, отож Софія вже зводила в думці Ельку з молодими посольськими секретарями, причому не для того, щоб нашкодити Кетенгойве, а щоб відновити справедливність, бо ж Кетенгойве не заслуговував на молоду і гарну спадкоємицю. Нарешті жінки зустрілись і справили одна на одну гидке враження. Елька поводитися невиховано, дулася, не хотіла йти на маскарад (що дуже подобалося Кетенгойве, він теж не хотів йти та й не міг піти, бо не мав фрак), але кінець

кінцем Софія і Елька таки поїхали з Мергентгеймом на бал, перед тим Елька ще встигла пошепки сказати Кетенгойве, що Софія носить корсет (а Кетенгойве від цього зніяковів). А потім на банкеті створилася просто жахлива ситуація. Обидві жінки з незрозумілої взаємної антипатії були однакової думки одна про одну: недоумкувата націстка (отак можуть жінки помиляться!), а Елька уподобала не посольських секретарів, а посольський джин, його довозили без мита, був він чудовий, і коли алкоголь затумавив їй голову, вона заявила перед враженою компанією, яку характеризувала як збіговисько привидів, що Кетенгойве повалить уряд. Вона назвала Кетенгойве революціонером, який зневажає реставрацію, що поширюється і міцнішає; от якої думки була Елька про свого чоловіка, от як він її поступово розчарував. Але коли здивування з приводу її сенсаційного виступу минулося, і якийсь аташе таки повів Ельку машиною додому, а вона його замість обіймати ляяла, увесь цей дурний інцидент сприяв, як це не дивно, зміцненню репутації депутата, бо ж Елька не розкрила (вона б і не зуміла це сказати), яке саме повалення уряду готує Кетенгойве, з якого боку, з чією допомогою, якою зброєю, з якою метою хоче він усунути уряд... Отож після цього вечора багато хто почав дивитись на Кетенгойве з недовірою, бажаючи при цьому завербувати його на свій бік, як політика, що з ним, може, доведеться рахуватись.

Мергентгейм сидів коло свого письмового столу, наче птах, що меланхолійно настовбурчив пір'я; обличчя його ширшало, очі ставали чимдалі завуальованіші, скельця окулярів — грубіші, рогова оправка чорніша й важча, тим самим підсилювалося враження, що бачиш перед собою сову, пугача, птаха, що живе по кущах і руїнах, носить дорогі костюми, зшиті у модного кравця, і птах той, можливо, був у доброму гуморі, веселий, задоволений і тільки часом каркав від своєї настовбурченої діловитості, був тільки трохи знесилений від нічних польотів своєї настирливої супутниці, і припущення, ніби в основі буття пташиного царства лежить меланхолія, було, можливо, помилковим уявленням одвідувача, що виходило з хибного розуміння ситуації. Мергентгейм послав свою секретарку з якимось дорученням. Почастував Кетенгойве сигарами. Він знав, що Кетенгойве не палить, але удав, ніби забув про це. Хай Кетенгойве не надає своїй персоні надто великої ваги. Мергентгейм вийняв чорну сигару з шурхітливого станіолу і закурив. Крізь синій дим поглядав на Кетенгойве, Мергентгейм знав, що Елька померла, як говорили, за таємничих обставин (чутки мандрували швидко), але,

¹ Крістіан Діор — славнозвісний паризький законодавець. мод.

як і Кородін, Мергентгейм не знайшов для Кетенгойве жодного співчутливого слова, він і собі відчув, що згадка про сімейне нещастя прозвучить недоречно, нетактовно,— чому саме, Мергентгейм не міг би сказати, просто тому, що Кетенгойве такої вдачі... Мергентгейма цього разу чуття не зрадило! Кетенгойве не був сім'янином, він міг кохати і був чутливий, але настільки нездатний до сумісного життя, що й у чоловіки не годився. Кетенгойве не любив галасливих компаній, та часом самотність гнітила, і це привело його до партії, а потім до труднощів і розладу. Одруження, а не кохання вважав Кетенгойве протиприродною формою життя; можливо, він був заблудлим монахом, волоцюгою, що потрапив за ґрати, ба навіть мучеником, якого тільки випадково не розіп'яли на хресті. Бідолаха, подумав Мергентгейм. Смерть Ельки, безперечно, вразила Кетенгойве, і Мергентгейм це пояснив так (і якоюсь мірою мав рацію): Кетенгойве повернувся з вигнання, позбавлений ґрунту під ногами, а Елька була для нього одчайдушною спробою знову здобути під ногами цей ґрунт, завоювати любов, любити самому. Спроба не вдалася. Що він тепер робитиме? Несподіване щастя (так уперто розумів це Мергентгейм) винесло Кетенгойве нагору, у сферу великих політичних звершень, і через різні обставини, яких Кетенгойве не створював навмисне і яких не домагався, він зайняв ключову позицію, на якій він хоч і не здійснив того, чого, може, хотів (а чого він хотів?), проте міг бути каменем на дорозі. А це було небезпечно! Можливо, Кетенгойве і справді не знав, яка небезпечна його позиція. Може, він таки дурень, добродушний йолоп. У такому разі він був, принаймні серед парламентаріїв, унікальним явищем, і Мергентгейм поглянув на старого друга по-новому, доброзичливо.

— Будь обережний,— сказав Мергентгейм.

— Чому? — Кетенгойве це, власне, не цікавило. Чого це йому треба бути обережним? Чого хотів Мергентгейм? Чого хотів тут він, Кетенгойве, чого він тут хотів? Кімната в старому «Фольксблаті» була якась рідніша. Вона перетворилась на руїни. **Забудь її!** Чого треба було Кетенгойве у цьому бараці, де по всіх кутках пульсувала діяльність? Кетенгойве було вже байдуже, чи лив дощ, чи була гарна погода. У нього було з собою пальто.

— Але ж тебе й розперло!— сказав Мергентгейм. То була правда! Його розперло. Він і сам це відчував. Він став ненажерою. Може, він хотів надолужити той час, коли змушений був харчуватися отими супами для бідних? Та як надолужити! Тепер він

став гладкий. Сало ліниво розлягалось під шкірою. Правда, Мергентгейм значно гладший. Але йому це було до лиця, а Кетенгойве — ні. Ну то й добре, він ще побобреться.

— Що ти знаєш? — запитав Кетенгойве.

— Нічого, — відповів Мергентгейм. — Так тільки дещо собі міркую...

Обличчя пугача стало хитре. Він випустив хмару диму. Товсті скельця окулярів, які закривали вираз очей, запотіли. Такий вигляд мають сови, зображені на старих малюнках поруч з відьмами. Вигляд, власне кажучи, дурнуватий.

— Не корч із себе піфію. Що трапилось?

А він зовсім не був цікавий. Він просто тинявся сьогодні без діла. **Це погано...**

Мергентгейм засміявся:

— Хто хоче повісити собаку...

Собака прогавкав в Інстербурзі.

— Але я не даю їм зачіпки,— промовив Кетенгойве,— у них немає приводу!

— Пане майор...

— Не будь дурний. Це ж надто нерозумна брехня.

— Буває, що вся суть лише в тому, як подати правду,— сказав Мергентгейм.

Так ось воно що! Таким способом, значить, вони хотіли заткнути йому рота. Хотіли накрити його отим старим, смердючим рядном. Невдовзі після повернення Кетенгойве про нього пішов поговор, ніби він під час війни носив у Англії мундир британського майора, і, звичайно, знайшлися люди (коли їх немає, отаких людей?), що твердили, ніби самі бачили його у чужій формі. То була цілковита нісенітниця, її було так легко спростувати, що Кетенгойве не мав охоти захищатися; кожному, хто знав Кетенгойве, здавалася смішною думка, ніби він міг ходити у формі майора, хоч би навіть і англійського, із стеком під пахвою; це був абсурд, бо щирим переконанням Кетенгойве було те (тут він був упертий і чесно цим пишався), що найкраще ніколи не носити жодної форми, хоча, абстрактно розмірковуючи, він і вважав (приходячи до висновку, який для нього взагалі практично був немислимий), що за часів Гітлера англійській формі варто було віддавати перевагу над німецькою — з етичних міркувань, які Кетенгойве ставив значно вище за національні, вважаючи ці останні атавізмом. Мерці не потрібні вітчизні, а люди вмирають у найліпшому разі за ідеї, яких вони не розуміють і наслідків яких не можуть збагнути. Полеглі на полі бою воїни, замучені народи були жертвами сварливих, надто егоїстичних, непоступливих і зовсім нікчемних мислителів, котрі не могли добитися ясності думки, а до того ж не могли порозумітися між собою і не терпіли один одного. А може, армії були, крім того, супереч-

ливими ідеями — витворами господа бога,— що ринули одна на одну. Добре тому, хто не брав у цьому участі! А ще краще тому, хто спинив таке!

Кетенгойве стомлено відмахнувся.

— Це ж дурниці. Навіщо ти мені це розказуєш?

— Не знаю,— відказав Мергентгейм,— називай це дурницями... Звичайно, ти не був Royal officer¹. Невже ти думаєш, що я цьому вірю... Але ж таке твердження добре запам'ятовується і дає масам наочне уявлення про тебе. Кетенгойве — депутат і водночас — британський майор. Тут щось та не так, чи не правда? Тут тхне чимось. Ми знаємо, що це брехня, безпідставна вигадка. Але ось вона уже в газеті. Якщо тобі щастить, вигадка забувається. Але потім поголоску знову друкують у газеті. Гітлер добре розумівся на політичному наклепі, а чого навчає він у своєму підручнику? Наклеп треба повторювати безнастанно, весь час. Когось звать Бернард. А його називають Іциком. Раз у раз, раз у раз. Це — рецпт.

— Але ж ми ще до такого не дійшли.

— Маєш рацію. До такого ми ще не дійшли. Але можливо, хто-небудь, скажімо, твій друг Фрост-Форестъє, знайшов якусь твою фотографію. Ти такої і не пригадуєш. І можливо, що на тій фотографії ти стоїш біля мікрофона Bi-Bi-Ci, ці літери видно, а коли й не видно, то можна щось там підправити, і тоді кожен побачить їх і впізнає. Здогадуєшся? І, може, хтось, ну, скажімо, знову той самий Фрост-Форестъє, роздобуде десь стару магнітофонну стрічку, може ще із сейфів розвідки або з архівів ге-стапо; і от можна буде знову почути, як ти промовляв до своїх виборців, коли вони сиділи ще по бомбосховищах...

Говорить Англія. Говорить Англія. Довгі коридори радіоцентру. Затемнені вікна. Лампи, замазані синьою фарбою. Тхне карболкою і запліснявилым чаєм. Під час тривоги він не ходив до сховища. Затемнені шибки дрижали. Замазані синім електричні лампи дрижали й сіпались. Серце! Серце! Він приїхав з лісів...

Він приїхав з лісів Канади, куди був інтернований. Там він допомагав лісорубам. Фізично він тоді počував себе добре: проста здорова їжа, холодне, багате на озон повітря, фізична робота, сон у наметах...

Але Кетенгойве не спав! Навіщо я тут! Чого мені тут треба! Аби тільки не допомагати тим! Аби тільки не бути з тими! Аби тільки лишитись осторонь! Підгодовувати невинність, виплекану, ілюзорну невинність! Чи ж цього досить! Сніг падав взимку на намети, падав беззвучно крізь високий ліс,

насипав безславу, тиху могилу із м'якого чужоземного снігу, бо хіба ж це не він допустив таке, хіба це не його провина, хіба він не був завжди осторонь, чутливий, як мімоза, розніжений, у башті із слонової кості, шляхетний, голодний, безпритульний злидар; його пересилали із країни в країну, і завжди він стояв осторонь, завжди все терпів, але не боровся... Отже, і він був винен в усіх тих страхиттях, що тепер, наче криваві, гнійні нариви, прорвалися і розтеклися по світу...

За кілька місяців, проведених у канадських лісових таборах, їх розділили—чорних овець відокремили від білих. За Кетенгойве поручився якийсь квакер, на його виклик Кетенгойве повернувся назад до Лондона.

В Англії він виступав по радіо. Боровся біля мікрофона, боровся кінець кінцем за Німеччину (так він гадав), за повалення тиранії, за мир; то була прекрасна боротьба, і не йому треба було соромитися. Покласти край безумству — таке було гасло, покласти якомога скоріше — це було потрібно всьому світові, а найбільше — Німеччині. Кетенгойве відчував свою спільність із усіма бійцями руху опору, спільність навіть із військовими, що траплялися серед них, із людьми двадцятого липня¹. Він сказав про це Мергентгейму.

Але той відказав:

— Я не місіонер. Я — журналіст. Ось глянь на щорічний довідник Високої палати! Твої колеги повикреслювали із своїх біографій участь у русі опору. В мене останнє видання. А ти, здається, орієнтуєшся на старе. А старе видання пішло вже на макулатуру! Зрозумій це! Не заводься! Чимало людей тої думки, що з твоїм шефом можна домовитись, а от із тобою хоч і не говори. Кнурреван був унтер-офіцером. Ти збиваєш його з пантелику. Тебе вже називають його злим генієм. Через тебе він вагається.

Кетенгойве відповів:

— Це вже щось. Значить, я чогось та добився. Коли Кнурреван вагається, значить, він починає міркувати. А роздуми змусять його ще більше взяти під сумнів політику, яку він проводить.

— Ти збожеволів! — нетерпляче перебив його Мергентгейм.— Тобі не зарадиш. Але ось що я хочу іще сказати: ти програєш. Програєш більше, ніж тобі здається. Бо на цей раз ти вже не зможеш емігрувати. Та й куди? Твої старі друзі думають тепер так, як і ми, а всі частини світу, кажу тобі, всі частини світу закриті завісами недовір'я. Ти, може, не більший за муху. Але слони й тигри бояться тебе. А тому — стережися їх!

Корабельний коридор поміж кімнатами

¹ Королівський офіцер (англ.).

¹ Натяк на змову групи німецьких вищих офіцерів і невдалий замах на Гітлера 20 липня 1944 р.

журналістів, коли він ішов назад, хитався так само, як і звичайно. Він не відчував небезпеки особисто для себе. Те, що сказав Мергентгейм, не занепокоїло Кетенгойве. Воно тільки настроїло його на сумніший лад, а він і перед тим уже був сумний; не може вразити підтвердження того, що вже давно знаєш і чого боїшся; в даному разі йшлося про національну відбудову, про відбудовчий націоналізм — до нього все й зводилось. Кордони не розкрилися. Вони знову замкнулися. І знову виходило, що сидиш у клітці, з якою зріднився, у клітці своєї вітчизни, що висить поміж іншими клітками-вітчизнами на жердині, яку несе в історію один із великих збирачів кліток та людей. Кетенгойве любив, звичайно, свою країну, він любив її так само, як і кожний з тих, що голосно проголошували це — а може, навіть і більше, адже він довго жив у вигнанні, тужив за батьківщиною і здалека у своїй тузі ідеалізував її. **Кетенгойве — романтик.** Але він не хотів сидіти в клітці під охороною поліцаїв, які випускають з клітки тільки з паспортом, а цей паспорт треба було просити у старшого в клітці, а тоді вже можна було податися десь далі, не хотів стояти поміж клітками, там, де не було ніякого житла, тертися коло чужих ґратів, бо, щоб потрапити до іншої клітки, знову потрібна була віза, дозвіл на перебування, виданий владарем цієї клітки. А такі дозволи видавали неохоче. По всіх клітках були дуже стурбовані зменшення населення, але раділи тільки від того приросту, що з'являвся на світ з лона мешканок саме цієї клітки — то була жахлива картина неволі на всій великій земній кулі. До того ж, цим разом доводилось гойдатись на жердині великого носія кліток. Хто зна, куди він іде? Та хіба було з чого вибирати? Можна було потрапити разом з своєю кліткою тільки на жердину іншого великого носія кліток, який точнісінько як і перший (невідомо який біс, яка ідея-фікс рухали ними), не роздумуючи, ішов хибним шляхом — історією цього походу будуть колись мучити нащадків у школах. На виході з будинку преси, з цього корабля інформації, біля ялинового столу повідомлень Кетенгойве зустрів Філіпа Дана; він, цей добрий бог правдивих чудок, що стояв вище за припливи й відпливи офіційних оповіщень, грубо копирсався в убогій їжі для преси. Дана взяв Кетенгойве за руку і провів до своєї кімнати.

Нестор кореспондентів був красивий старий чоловік. Був найкрасивіший серед красивих ділових дідуганів від політики. Його блискуче, біле, як сніг, волосся, свіжа, рум'яна шкіра надавали йому вигляду, ніби він щойно піддавав своє обличчя вітрові на світових просторах. Не знати було, чи то

Дана сам являв собою значну особу, чи то він лише справляв таке враження, бо розмовляв із людьми славнозвісними і горезвісними, які, може, тільки тому й грали роль великих людей перед собою і перед світом, що Філіп Дана вважав їх гідними телефонної розмови. По суті Дана зневажав отих державних діячів, які давали йому інтерв'ю; надто багато бачив він таких, бачив, як вони підносились, процвітали, зривались і часом навіть висіли на шибениці, а Дана, правду кажучи, радніше спостерігав останнє, аніж те, як вони, бадьорі і непоступливі, сидять у президентських кріслах або з посмішкою вдоволення тихої старечої смерті на гладкому обличчі лежать у домовинах, чекаючи похорону за кошт держави, а народ у цей час шле їм прокльони. На протязі сорока років Дана побував на всіх війнах і на всіх конференціях, що передували новим нападам, він до несхочу наковтався дурості дипломатів, він бачив сліпих у ролі поводитирів-фюрерів, він марно перестерігав глухих перед наближенням катастроф, він бачив скажених собак, що називали себе патріотами; Чан Кай-ші, імператор Вільгельм, Муссоліні та Гітлер з'являлись перед ним у білому ангельському одязі, з голубкою на плечі і з пальмовим віялом у руці — благословен хай буде мир на землі. Дана випивав з Рузвельтом і бенкетував із негусом, був знайомий з людоджерами і справжніми святими, був свідком усіх повстань, революцій, громадянських воєн нашої епохи, і завжди все кінчалось поразкою людини. Переможені були гідні своїх переможців, вони були хіба тільки на якийсь час симпатичніші, бо були переможені. Світ, на пульсі якого Дана тримав свою руку, чекав на його мемуари, але він їх не писав, то був його дарунок світові — адже він міг би розповісти лише про страхіття. Отож він і сидів тут, у Бонні, лагідний, з обличчям мудреця, сидів у кріслі-гойдалці (він поставив його в кабінеті і для комфорту і як символ) і стежив, погойдуючись, за коливанням маятника світової політики, за її неширокою, невралгічною амплітудою. Цей Бонн був його старечим притулком, може, також його могилою. Тут не було такого напруження, як у Кореї, проте й тут помітно було, як сходить посів безрозсудності, як проростає насіння безглуздя, буяє незмінність.

Кетенгойве знав Дана ще з часів старого «Фольксблату». Репортаж Кетенгойве про великий страйк транспортних робітників у Берліні, страйк, який призвів до дивовижного гостро вибухового єдиного фронту протилежних політичних партій, Дана взяв з «Фольксблату» для свого міжнародного агентства, отож у Кетенгойве з'явилися читачі по всій землі. Пізніше Кетен-

гойве зустрівся з Дана в Лондоні. Дана написав книжку про Гітлера, він мав намір зробити з неї бестселер, так і сталося—його огида до фіурера дала чималі прибутки. А Кетенгойве його антипатія до всього коричневого тільки збіднила і вигнала геть з країни, і він з деякою заздрістю і дещо критично захоплювався здібностями Дана, вважаючи, що книжка Дана про фіурера-звідника це тільки бестселер, не більше, що вона неглибока, але непогано зроблена. Добрий господь бог був милостивий. Він подав Кетенгойве листок бюлетеня одного агентства, що з ним він обмінювався інформацією. Кетенгойве одразу ж побачив матеріал, який так багато важив для Дана — повідомлення *Conseil Supérieur des Forces Armées*¹, інтерв'ю з англійськими і французькими генералами-переможцями, керівниками запланованої всеєвропейської армії; дальший розвиток (тепер його мали підкріпити договорами) політичної ситуації, на їх думку, мав увічнити поділ Німеччини, і в цьому поділі вони вбачали, на жаль, єдиний позитивний наслідок останньої великої війни. Таке висловлення було для боннської держави справжнім динамітом. Якщо воно вибухне в парламенті у потрібний момент, воно матиме значну руйнівну силу. Це напевне. Правда, Кетенгойве не той, що може кинути бомбу. Однак таким повідомленням він міг би зміцнити позицію Кнурревана, надати йому стійкості, адже Кнурреван мріяв стати діячем возз'єднання (а про це багато хто мріяв). Але ж хіба газети не підхопили вже цієї новини, не подали її так яскраво, що спростовання уряду випередили всяку можливість діяти? Дана це заперечив. Преса боннської держави, сказав він, подасть інтерв'ю дуже коротко і побіжно, якщо взагалі буде його подавати. Радість генералів-переможців була надто гаряча — об неї можна було попекти руки, то був справжній таран для урядової програми, отже, це надрукують хіба що на якомусь непомітному місці. Кетенгойве мав свій динаміт. Але він не любив вибухівки. Політика — брудна справа, подібна до боротьби гангстерів між собою, її засоби теж брудні і руйнівні; навіть хто хоче добра, легко перетворюється на другого Мефістофеля, що завжди робить саме тільки лихо; бо хто ж, зрештою, знає — де добро, а де лихо на цьому бойовищі, яке перекинулося далеко в майбутнє, у якое далеке темне царство? Крізь розчинене вікно Кетенгойве сумно дивився на дощ, що знову почав мрячити, клубочачись, наче пара. Крізь вікно знову проникали теплі й вологі випари землі та запах рослин ботанічного саду, і бліді блискавки пронизували оранжерею. Здавалося,

що й гроза була якась штучна, художньо-розважальна — гроза для реставраційних підприємств фірми «Вітчизна», і Дана, цей благообразний і вельми досвідчений старий, незважаючи на гуркіт грому, трохи задрімав. Він розлігся в своєму кріслі-гойдалці, він погойдувався, цей спостерігач, сплюх, мрійник. Йому привиділася богиня миру, але, на жаль, богиня з'явилась йому уві сні в образі Ірени, аннамітської дівчини з борделю, яку Дана відвідував у Сайгоні добрих двадцять п'ять років тому, ніжні були в неї руки, жваві, як два рвучких струмки, весняним цвітом пахла її шкіра; Дана мирно засинав у обіймах Ірени Мирної, а згодом мусив ковтати гіркі сірчані таблетки. Отак воно було з тією богинею миру. Ми граємось. **Граємось у сищиків і розбійників знову і знову, знову і знову граємось у сищиків і розбійників.**

III.

Кетенгойве попрямував до свого робочого кабінету в новому будинку бундестагу, у флігелі, прибудованому до педагогічної академії. Коридори і кімнати депутатів були вкриті лінолеумом, натертим до блиску, ніде ані порошинки. Ця виблискуюча чистота наводила на думку про стерильність клініки, може, й політика, яку застосовували тут до хворого народу, була стерильна? У своєму робочому приміщенні Кетенгойве почував себе ближче до неба, але воно не було ясне; насувалися нові хмари, нові грози, і обрій огортався синюватою і отруйною жовтою завісами. Щоб зосередитись, Кетенгойве включив неонове світло і сидів у мінливих сутінках, дивлячись, як штучне сьйво змішувалось із слабким денним світлом. На столі повно пошти, повно прохань, повно криків про допомогу, повно лайки і нерозв'язаних проблем. На нього дивилась Елька, освітлена неоновим сьйвом, то була лише її маленька картка, випадкова фотографія, де вона знята з розкуйовдженим волоссям серед руїн якоїсь вулиці (йому це подобалось, бо такою ж він її знайшов), але тепер йому здавалось, ніби її велике зображення тінню мигтіло у неоновому світлі на кіноекрані і (волосся було цього разу гладенько зачесане) по-дружньому насмішкувато дивилось на нього, ніби гукаючи: «Ось тобі твоя політика і твої чвари, а мене ти втратив!» Кетенгойве було боляче чути від неї таке, тим більш що це був голос із могили, незаперечний, неворотний. Він узяв картку і сховав її, поклав до справ. А що то мало значити, оце «до справ»? Справи ті не були важливі, а те, що важливе, існувало тепер само по собі, незалежно

¹ Вища рада збройних сил (франц.).

від того, чи було воно десь задокументовано, чи ні, з ним засинали, його бачили уві сні, з ним помирали. Кетенгойве ще не брався до своєї пошти, до всіх прохань і лайки, до листів професійних прохачів, скиглів, ділових людей і божевільних, до всього того розпачливого зойку — він би з охотою позмітав зі столу всю оцю депутатську пошту. Він узяв аркуш паперу з надрукованими угорі словами — член бундестагу, і написав на ньому: «Le beau navire» — «Прекрасний корабель», бо про цей чудовий вірш — хвалу жінці — оце тільки-но нагадала йому Елька, такою нехай би вона й жила в його спогадах, і от він спробував перекладати по пам'яті вічні строфи Бодлера: je veux te raconter, o môle enchanteresse! — скажу тобі, розповім тобі, сповідаюсь тобі — це йому сподобалось: так, він хотів висповідатися Ельці, що він її кохає, що йому її бракує, він шукав відповідного слова, адекватного вислову, роздумував, черкав, закреслював, виправляв, поринав у естетично сумні відчуття. Чи не брехав він? Ні, він справді це почував — велику любов і глибокий сум, проте у цих почуттях проступав якийсь присмак дешевого гонору, співчуття самому собі і підозра, що й у поезії він, як і в коханні, не більш як дилетант. Він оплакував Ельку, але його страшила також самотність, яку він кликав усе своє життя і яка тепер цілком його охопила. Він перекладав з «Квітів зла»: o môle enchanteresse — моя солодка, моя ніжна, моя щира принадо, **о моє ніжне, улесливе, захоплене слово**; йому ні до кого було писати. Сотня листів лежала в нього на столі — лемент, безпорадне мимрення і прокльони, — але всі сподівалися від нього відповіді тільки на їх настійні прохання. Кетенгойве писав Ельці листи з Бонна, і хоч вони, може, адресовані були до нащадків, проте Елька була в них чимсь значно більшим, ніж адреса, вона була медіум, який включав його в розмову і примушував говорити. Блідий, наче приречений, сидів Кетенгойве в будинку бундестагу, бліді блискавки шугали за вікнами і понад Рейном, хмари, насичені електрикою, отяжені димом і газами з димарів індустріального краю, важкі завіси з пари й газів, отруйні, сірчано-жовті, зловісна, неприборкана природа йшла, готова вибухнути бурею, над дахами і стінами оранжереї, зневажливо й глумливо пошвикувала в обличчя мімозоподібній рослині, отому сумному чоловікові, перекладачеві Бодлера, депутатові в неоновій купелі за віконним склом. Отак збігав йому час, аж поки його не покликав до себе Кнурреван.

Вони жили у симбіозі, то було взаємоко-

¹ Я хочу розповісти тобі, о ніжна чарівнице (франц.).

рисне співіснування неоднакових живих істот, проте вони не були певні, чи їм це, часом, не шкодить. Кнурреван міг би сказати, що через Кетенгойве бере гріх на душу. Та Кнурреван, що перед першою світовою війною займався самоосвітою і начитався уже й тоді не надто модерної літератури, яка обстоювала прогресивність пізнання природи, заперечував існування душі (таємниці існування світу були нібито розкриті, і людині, відкинувши нерозумне боже-ственне начало, треба було лише по-діловому привести все до ладу). Отож неприємне почуття, що викликав у ньому Кетенгойве, можна було порівняти з досадою, що викликає у сумлінного унтер-офіцера солдат-однорічник, який не розуміє службового статуту, ба навіть не сприймає його (а це вже гірше) всерйоз. Та, на жаль, армії потрібні були однорічники, а партії — Кетенгойве, котрий (це відчував Кнурреван), може, й не був ані офіцером, ані юнкером, а просто собі авантюристом, волоцюгою, що з якоїсь-то причини, може через свою зарозумілість, вважався за офіцера. Тут Кнурреван помилився; Кетенгойве не був зарозумілий, був хіба що не такий, як усі, а це й видавалося Кнурревану завершеною формою зарозумілості, отже кінець кінцем, він сам почав вважати Кетенгойве за офіцера, тоді як той міг би, не вагаючись, признатися, що він є, ну, скажімо, просто бродяга. Кетенгойве поважав Кнурревана, називав його майстром старого гарту, говорячи це не без іронії, але й не вороже; проте коли цей вислів доходив до вух Кнурревана, то звучав він якось прикро, зарозуміло. А Кнурреван і справді був людиною старого гарту, ремісником із родини ремісників, він рано почав добиватися знань, а потім — справедливості, а пізніше, коли і знання і справедливість виявилися непевними поняттями, які важко було визначити і які завжди зіставлялися з невідомою величиною, — добивався панування й влади. Кнурреван не те, щоб хотів нав'язати свою волю світові, але вважав себе за людину, що має змогу повернути людей на добре. Для цього йому потрібні були соратники, він натрапив на Кетенгойве, але той не додав йому сили, а тільки збивав з пантелику. Кетенгойве не сидів четвертим грати у скат, не пив пива, і це вилучало його з інтимного кола чоловіків, які ввечері гуртувалися навколо Кнурревана, підіймали квартали з пивом і хльоскали картами по столі, чоловіків, які вирішували долю партії, але з якими не можна було побудувати держави, не можна було повернути у свою віру жодного собаки.

Кнурреван пережив чимало, та мудрим не став. Серце в нього колись було добре, а тепер зачерствіло. З першої світової вій-

ни він повернувся з кулею в тілі і, на подив лікарів, жив собі далі; це було в ті часи, коли медики ще не хотіли вірити, що можна жити з кулею біля серця, отож Кнурреван, як живий труп, мандрував із клініки до клініки, аж поки не став розумніший за своїх лікарів — зайняв певний пост у своїй партії і завдяки своїй упертій старанності, а трохи і за допомогою отого дивовижного поранення, про яке розповідали виборчі плакати, дослужився аж до депутата рейхстагу. У тисяча дев'яносто тридцять третьому році солдати-фронтівки, посилаючись на фронтову дружбу, кинули Кнурревана, який носив біля серця пам'ятку з фронту — свинцеву кульку — до табору. Син Кнурревана, що мав піти до вищого учбового закладу і тим закріпити дальший зліт сім'ї, потрапив тепер, за старою родинною традицією, у науку до столяра; озлоблений зниженням соціального стану сім'ї, наперекір батькові, що, на жаль, не зорієнтувався в політиці, захоплений бажанням вислужитись (бо ж скрізь у країні вислужувалися, хто як міг), він вступив до легіону «Кондор» в Іспанії¹ і, ставши бортмеханіком, там і загинув. Кетенгойве теж думав про те, щоб поїхати до Іспанії, він хотів там показати себе, щоправда, з іншого боку фронту (він не зробив цього і ще й тепер часом закидав собі, що й тут не виявив досить наполегливості), і дуже просто могло статися, що Кетенгойве з позицій зенітної артилерії десь в околицях Мадрида збив би Кнурреванового сина з південного неба. Фронти пролягали вздовж і впоперек країн, перетинали їх навпіл, і більшість тих, що літали й стріляли, вже й самі не розуміли, як це вони опинилися саме на цьому боці фронту. Цього Кнурреван ніколи не міг збагнути. Він був націоналіст і чинив опозицію національній політиці уряду з мотивів, так би мовити, німецького націоналізму. Кнурреван хотів стати визволителем і об'єднувачем роздертої на шматки вітчизни, йому ввижались уже пам'ятники, поставлені, як колись Бісмарку, в парках імені Кнурревана, і за цим усім він забув про стару мрію, про Інтернаціонал. За молодих його років цей Інтернаціонал з червоними прапорами ще репрезентував права людства. У 1914 році він помер. Нова ера прийшла не з ним, вона марширувала під зовсім іншими прапорами, а те, що лишилось і називало себе Інтернаціоналом, становило собою політичні об'єднання з порядковими числівниками поруч із славним найменням, розкольніцькі групи, секти, що не подавали прикладу мирної політики, а, безупинно ворогуючи між собою, символізували в очах усього світу лише чвари. Отож Кнурреван,

може, й мав рацію, боячись повторити стару помилку. На його думку, соціал-демократична партія за часів першої німецької республіки виступала з недосить різних національних позицій, вона не знайшла підтримки в уже розколотому на той час Інтернаціоналі, а вплив на народні маси своєї нації — втратила, і маси ці пішли за прямолінійним лозунгом примітивного національного егоїзму. Тепер Кнурревану не хотілося втратити національний фактор. Він був за армію — положений заєць не завжди боїться пенька, — але він був за війсьکو патріотів (Велика французька революція сліпила йому очі, може, й Наполеон народився знову), він був за генералів, але генералів — прибічників демократії і соціального прогресу. Йолоп, думав Кетенгойве, ці генерали не дурненькі, коли йдеться про кар'єру, ці биті голови гратимуть перед Кнурреваном справжню комедію, вони обіцятимуть, що тільки хочеш, вони й на спинку лягатимуть і лапки розчепірюватимуть — їм аби тільки зібрати свої штаби, скласти списки по чинах, позбивати свої ящики з піском. А що буде потім — ніхто не знає. Кравці хочуть шити. А з отим національним піднесенням то була взагалі дивна справа. Цей вітер, здавалося, ушух тепер, національний уряд став хитріший, підступніший, міг плисти під інтернаціональним вітрилом, і навколо Кнурревана завжди панував штиль, якщо він хотів козирнути національними лозунгами, замість брати участь у перегонах під інтернаціональними лозунгами, у перегонах до нових берегів під вітрилом нових ідеалів. Та, на жаль, він їх не бачив. Не бачив ані нових ідеалів, ані нового берега. Він нікого вже не захоплював, бо і його вже ніщо не захоплювало. Він уподібнювався до чесних простаків з народу, про яких розводиться дешева патріотично-соціальна література, він хотів бути очищеним від істерії і аморальності Бісмарком, Арндтом, Штейном, Гарденбергом¹, трохи навіть Бебелем. Юний Лассаль був зразком депутата. Та юнак той помер, він погодився з думкою лікарів і не пережив рани у сфері серця². Тепер Кнурреванові був до лиця м'який капелюх, але він його не носив. Він уперто стукав і грюкав не лише за грою в скат, він уперто стукотів і гуркотів, як бранденбурзький вояка-король, як старий Гінденбург³, тому і в політичному житті все йшло шкереберть, вітривіяли вздовж і впоперек поміж партіями і лише карти погоди, яких ніхто не розумів, із їх загадковими лініями, що зв'язують

¹ Бісмарк (1815—1898), Арндт (1769—1860), Штейн (1757—1831), Гарденберг (1750—1822) — німецькі державні діячі, прихильники політики об'єднання Німеччини.

² Лассалья (1825—1864) вбито на дуелі.

³ Гінденбург (1877—1934) — німецький фельдмаршал, з 1925 до 1933 р. — президент Німеччини.

¹ Авіаз'єднання, яке Гітлер у 1936 р. послав на допомогу фашистським заколотникам Франко.

пункти однакової температури (вони часом лежали на великій відстані один від одного), вказували фронти і попереджали про падіння барометра і бурі. У такій ситуації Кнурреван більш не орієнтувався, отож учепився за Кетенгойве (Мефістофеля доброї волі), щоб той під беззоряним захмареним небом прокладав їх політичному човнику курс крізь ніч і туман.

Кнурреван обладнав свій кабінет у прогресивному стилі, як і годилося солідному мистецькому часопису. Меблі були практичні, крісла — зручні; і крісла, і лампи, і фіранки нагадували про «Сучасний кабінет шефа» у вітрині архітектурного ательє, де конструюють інтер'єри помірковано-модерного напрямку; куплений і доглянутий секретаркою букет червоних квітів стояв там, де й слід було — під намальованим бляклими фарбами пейзажем на Везелі. Кетенгойве подумав собі, чи не читає, часом, Кнурреван за своїм столом романи про індійців, та керівник фракції не мав часу на читання сторонніх книжок. Він слухав, як доповідає Кетенгойве, і разом із генералами Conseil Supérieur des Forces Armées до його кабінету зайшли блиск і брехливість, пиха й підступність зіпсованого світу; він бачив військових-чужоземців, що походжали в кавалерійських чоботях із срібними шпорами по килимах з німецької пряжі, бачив французів у червоних, крикливих, як прикраси кокотки, галіфе і англійців із стеками, що ними от-от забарабаняють по столу. Кнурреван обурився. Його це розлютило, тоді як Кетенгойве думку генералів про те, що увічнення поділу Німеччини є єдиним позитивним наслідком останньої війни, пояснював просто обмеженістю спеціалістів; міркування будь-якого фахівця завжди обмежені, а тут це були до того генерали, тобто люди, розумово і без того обмежені. Кнурреван не поділяв такого погляду, генерали справляли на нього певне враження, в той час як для Кетенгойве вони були щонайбільш те саме, що пожежники. Куля в серці допікала Кнурреванові, припікав свинець, що зрісся з плоттю, і це був юнацький біль, він бадьорив його, омолоджував, Кнурреван ненавидів. До того ж, це була ненависть, яку лідер соціальної партії миру міг собі дозволити: він ненавидів подвійно, і через те почуття його були подвійно законні і подвійно застраховані — він ненавидів ворога країни і класового ворога, на цей раз його лють була спрямована проти тих самих людей. По суті, до цього призвело оте зарозуміле звучання в його вухах назви їхньої інституції — «Conseil Supérieur des Forces Armées», вона дратувала Кнурревана, а Кетенгойве навмисне елегантно вимахував перед ним отією назвою, як тореадор червоною хустиною перед биком.

Кетенгойве любив спостерігати роздратованого Кнурревана. То був прекрасний чоловік! Череп — широкий, а десь у пильмовому столі, у якійсь бляшанці, певне, соромливо лежав залізний хрест і значок про поранення ще з часів позиційної війни, загорнутий, можливо, у посвідчення про звільнення з концтабору або у прощальний лист сина, написаний перед вступом до легіону «Кондор» і перед смертю. Але тепер Кетенгойве треба було добре пильнувати, щоб Кнурреван не ухилився від відповіді. Інтерв'ю генералів, думку начальників європейської армії керівник партії хотів надрукувати на плакатах. Слова «ПОДІЛ НА-ВІКИ» він хотів розліпити по стінах і в такий спосіб звернутися до народу із словами: «Дивіться, нас зрадили й продали, ось куди веде курс урядової політики!» Але діяти так означало б знешкодити бомбу, приготовану для парламенту: перш ніж дійшло б до обговорення справи на пленарному засіданні, у канцлера вже опинилися б спростування або заяви про підтримку з боку європейських урядів, отож кінець кінцем підлим і підступним назвали б тільки того, хто видав плакати. З можливого обурення народу не можна було б скористатися належною мірою, уряд не звернув би уваги на думку народу. Кнурреван гадав, що заяву генералів, які на Conseil Supérieur так радо говорили про поділ Німеччини, не так легко спростувати, але Кетенгойве знав, що державні діячі Англії та Франції поправили б своїх полководців. Вони б закликали їх до порядку, бо ж (і щодо цього Кетенгойве мав знову-таки свої упередження) генералів-чужоземців можна було поставити на місце, вони були слуги держави, хоч може, й несимпатичні слуги, а от німецькі генерали, ті одразу почали б знову репрезентувати фактичну владу в державі і встановили природний, на їх думку, порядок — примат військового над політичним. Німецький генерал був для Кетенгойве раком на тілі німецького народу, і цій думці аж ніяк не суперечила його повага до замордованих Гітлером генералів¹. Кетенгойве відчував огиду до цих старих вояк, що сміли з міною батьків-простаків звертатися до дорослих громадян держави з отим «мої хлопці» або «сини мої», щоб потім гнати отих хлопців і синів під вогонь кулеметів. Кетенгойве бачив, як страждав і вмирав народ від генеральської хвороби, і хто ж, як не генерали, виростили отой коричневий мікроб з Браунау²! Насильство завжди призводило хіба тільки до нещастя, до поразок, отож Кетенгойве вірив, що відмова від насильства мала забезпечити коли не ща-

¹ Маються на увазі учасники змови 20 липня 1944 р.

² Місто в Австрії, де народився Гітлер.

стя, то принаймні моральну перемогу. Кнурреван чесно мріяв про німецьке народне військо, про німецького генерала з народу — то мав бути скромний чолов'яга-спортсмен у сірому одязі альпініста, він би їв разом із солдатами суп і ділився б цим супом, як добрий дбайливий батько, навіть з полоненими. У цьому пункті Кетенгойве з Кнурреваном були у згоді тільки тимчасово. Кетенгойве хотів, щоб нікого більше не брали в полон, отже йому потрібний був Кнурреван, щоб фронтувати проти канцлерової ідеї європейської армії, але настає, мабуть, день, коли він змушений буде виступити й проти інших, набагато небезпечніших планів свого друга Кнурревана щодо народного війська. Кетенгойве був за стопроцентний пацифізм, за остаточне «геть зброю!»

Він знав, яку відповідальність брав на себе, вона гнітила його, не давала йому спати, але хоч він і бачив, що нема в нього спільників, немає друзів ні на Заході, ні на Сході, бачив, що його невірнo розуміють і тут і там, але історія, як йому здавалось, учила, що відмова від озброєння і насильства ніколи не може призвести до такого лиха, як їх уживання. І коли не буде вже армій, тоді зникнуть кордони; тоді країни відмовляться від суверенітету, що став зовсім смішним у епоху авіації (випереджували звук, проте шанували повітряні коридори, вигадані божевільними), і людина стане вільною, буде вільно пересуватись по світі, стане справді вільною як птах — так філософська концепція захоплювала Кетенгойве. Кнурреван поступився. Йому, що правда, здавалось, ніби він поступається надто часто і надто багато, але ось він знову поступився, затамував свій гнів, і вони домовилися, що Кетенгойве під час дебатів про договори безпеки несподівано процитує коротку заяву генералів-переможців.

Кетенгойве повернувся до своєї кімнати. Сів посеред неоновому саява. Не вимикав трубок, дарма, що небо було тепер чисте і ясне, а сонце на якусь мить залило кімнату яскравим світлом. Рейн іскрився. Мелючі колесами білу шипучу піну, мимо плив пароплав з екскурсантами, пасажири пальцями вказували на будинок бундестагу. Кетенгойве осліпило. Переклад «*Beau navire*» прекрасного корабля, лежав незавершений поміж нерозпечатаних листів, і нові листи вже надійшли, нові послання, нові зойки нужди, нові скарги, новий плач, нові прокльони на адресу пана депутата, все це йшло потоком, як та вода в річці, його лили листоноші та кур'єри, він безупинно ринув на стіл. Кетенгойве був адресатом для цілої нації листописців, це виснажувало його, тільки відчуття моменту рятувало його від цього потоку, в якому він би інакше за-

хлинувся (так він гадав). Він накидав проект своєї промови на пленарному засіданні. Ось він покаже! Він — дилетант у коханні, дилетант у поезії, дилетант у політиці — він покаже! А від кого ж має прийти рятунок, як не від дилетанта? Фахівці ж бо маршрутували по старих дорогах і вели у стару пустку. Ніколи ще не заводили вони кудисьінде, і тільки дилетант шукав щонайменш обітованої землі, царства, де б текли молочні ріки у кисільних берегах. Кетенгойве налив собі коньяку. Думка, що десь можуть текти молочні ріки, була йому неприємна. Адже й опис обітованої землі не можна було розуміти буквально, через те діти й не знаходили її, стомлювалися, виростали, а тоді осідали десь юристами-фахівцями податкового права, а це дає вже певне уявлення про світ. З раю вигнали, це добре відомо. Чи ж є шлях назад? Не видно було й вузької доріжки, але, можливо, та доріжка невидима, можливо, існували мільйони і мільярди невидимих стежок, що завжди пролягали перед кожним і тільки чекали на те, щоб по них пішли. Кетенгойве повинен був діяти, як підказувало сумління, але й те сумління було так само невидиме й незбагненне, як і істинна путь, і тільки часом здавалось, що воно б'ється десь у грудях, але це можна було пояснити хіба що порушенням кровообігу. Серце билось неритмічно, і літери на гладенькому папері із грифом депутата бундестагу химерно закручувалися. Подзвонив Фрост-Форест'є і спитав, чи Кетенгойве не пообідає з ним. Він тоді прислав би машину... Проголошення війни? Кетенгойве подумав, що так воно і є. Він прийняв запрошення. Значить, час настав, вони хочуть його усунути, хочуть приставити пістолет до грудей, шантажувати його. Мергентгейм знав це ще раніше. Ну, що ж, нехай, він боротиметься. Він покинув листи, справи, покинув переклад з Бодлера, конспект свого виступу у дебатах, сторінку інформаційного бюлетеня, яку Дана передав йому, все це лежало неприбране в неоновому світлі, яке він забув погасити, це треба було зробити, бо сонце ще сяяло і відбивалося у тисячах призм на дзеркальній поверхні річки і у краплинах води на зеленому листі верхівок дерев. Все сяяло, сліпило, блищало, іскрилося, блискало.

Урядові автомашини скидаються на казенні чорні труни, є в них щось обмежено надійне, вони присадкуваті, коштують багато, а втім мають репутацію солідних, ощадних і до того ще й показних машин, а міністри, радники і значні чиновники відчують, що їх однаково тягне і до солідності, і до ощадності, і до показності. Установа Фрост-Форест'є була поза містом, і Кетенгойве везли солідно, ощадно і показно невеличкими прирейнськими селами, що

зістарилися, але не набули історичної цінності, мали вулички вузьенькі, та без романтики. Села виглядали занедбано, за облупленими стінами Кетенгойве, здавалось, бачив невдоволених людей; можливо, вони мало заробляли, можливо, їх гнітили податки, а може, вони лише тому були невдоволені і занедбали свої домівки, що повз них проїжджало так багато отих чорних автомашин із значними особами. А поміж отими старими, занедбанними селами розташувалися, розсипавшись, загубившись по капустиннях, по парах, по убогих пасовиськах, поодинокі міністерства, установи, будинки адміністрації; вони позализали у старі гітлерівські будівлі, списували стоси паперів за фасадами із пісковика, вибудованими ще Шпеером¹, і варили собі кашку по старих казармах. Тих, що колись тут спали,— вбито, ті, яких тут муштрували, потрапили в полон, вони вже про це забули, вони це пережили, а ті, що залишилися живі, сиділи по тюрмах, домагалися пенсій, ганялися за посадами— а що їм іще було робити? Кетенгойве їхав урядовою машиною крізь урядовий квартал уряду вигнанців, охорона вартувала за безглуздо натиканими в полі парканами, то був уряд, що тримався на гостинності і доброзичливості, і Кетенгойве думав собі: це ж анекдот, що я не в уряді, то ж був би мій уряд— уряд, одірваний від нації, одірваний від усього людського (а сам все ж таки мріяв про братерство людей). По вулиці до Фрост-Форестьє прямувало чимало людей у формі. Десь тут був їхній притулок, але вони ішли собі поодиночі спокійним кроком державних службовців, а не марширували вже в лавах, як справжні солдати. Це були вартові поліцаї, чи може, прикордонники? Цього Кетенгойве не знав, він залюбки звертався б до будь-якого військового чина не інакше, як «пане старший лісничий».

Фрост-Форестьє сидів у старій казармі, командуючи військом, але військо те були секретарки, їх він ганяв, як солдатів. У нього працювали по-стахановському, і Кетенгойве аж млосно зробилось, коли він побачив, що одна секретарка обслуговує заразом два телефонні апарати. Які дитячі витівки можна тут утнути, яких співрозмовників можна зв'язати одне з одним! До Кетенгойве писали, а до Фрост-Форестьє телефонував увесь світ. Хто там біля апарата— Париж, Рим, Каїр чи Вашингтон? Може, вже дзвонять із Таурогена? Чого шукав на проводі той базельський мракобіс? Чи, може, він заплутався? Чи то, може, спільники, які чекали в Бонні, у готелі «Зірка», переспівували свою пісню з раковини телефонного апарата до вушних раковин дам? Щось де-

ренчало, дзенькало, дзижчало у мажорі і мінорі, невпинно калатали дзвони над засудженими грішниками, безнастанно чути було шепіт сповідальні, знову й знову шепотіли дівочі голоси: ні, панові Фрост-Форестьє дуже шкода, але..., пан Фрост-Форестьє не може, я передам панові Фрост-Форестьє,— у пана Фрост-Форестьє не було ніякого офіційного титулу.

Хазяїн, якого всі так жадали, не дозволив гостеві чекати на себе, він вийшов одразу, привітав Даніїла у рові з левами і запросив гостя до їдальні. Кетенгойве аж застогнав— ворог застосовував важку зброю. Їдальня була в приміщенні, схожому на сарай, тут дошкульно пахло згріклім жиром, стояв гарячий чад пригорілого борошна. Сюди боялися заходити. У меню був біфштекс «естергазі» по-німецькому з пюре, фрикадельки з квасолею і з пюре, реберця з кислотою капустою і з пюре, а десь зовсім унизу на меню стояло: «Супи Шнуллера для гурманів надають кожному обідові святкового присмаку». Тактика Фрост-Форестьє (дешева, між іншим, тактика) полягала в тому, щоб запрошувати депутата, що його гурманські нахили були відомі, до загальної їдальні. Він хотів нагадати Кетенгойве про ту нужденну їжу, до якої можна було опуститися. Ліворуч і праворуч, коло столів, на критих клейонкою, сиділи секретарки та службовці і їли біфштекс «естергазі» по-німецькому. Що заповідів Естергазі отим кухарям, що вони всі страви з припаленою цибулею називають його ім'ям? Кетенгойве хотів би про це дізнатися. Фрост-Форестьє віддав за їхню їжу два бляшані жетони. Вони замовили філе свіжозасолених оселедців із стручковим горошком, підливу із шпигом і картоплю. Свіжозасолений оселедець віддавна був мешканцем діжки із соляною рибою. Підлива була аж чорна, в ній траплялися якісь глевкі борошняні грудочки. Картопля теж була чорна. Фрост-Форестьє їв з апетитом. З'їв оселедця, вмочав чорну картоплю у чорний соус, чисто виїв увесь горошок, тоненький і жовтий, як солома. Кетенгойве дивувався. Може, все це була якась омана, і Фрост-Форестьє зовсім не їв з апетитом, не був людиною, може, він був машиною високої потужності, якимсь досконало сконструйованим всеїдним мотором, який у певний час мусив заправлятися паливом і в цій потребі не вбачав жодної приємності. Напихаючись їжею, він розповідав історії про класову боротьбу і про ієрархія в їхніх установах, називаючи для прикладу осіб, що сиділи навколо. Референт по сталі не розмовляв у позаслужбовий час з референтом по чавуну, а дівчина, що стенографувала англійською мовою, не стала б їсти реберця з кислотою капустою та пюре за одним столом із тією невдахою,

¹ Шпеер — гітлерівський міністр.

що знала лише німецьку стенографію. Проте на красу і тут був попит, і тут їй віддавали перевагу; Фрост-Форестьє розказував про троянські війни, що спалахували поміж відділами й установами, коли начальник відділу кадрів рекомендував гарненьку дівчину, і Елена могла тоді, оточена заздрістю і ненавистю, спокійно поїдати фрикадельки з пюре у товаристві державного інформатора про збитки від потрапи посівів. Тут можна побачити ще й гермафродита, миленького такого...

Що сталося? Випливла згадка про співця, про шептуна. Гермафродит, миленький. Де це було? На морі, на пляжі? Забулося. *Sagesse*¹, вірш Верлена. Мудрість, прекрасна і меланхолійна. Цілую вашу руку, мадам. Співець. Женоподібний. Пляжне добро, прибите морем до берега після аварії судна. Цілую вашу руку. Шептун. Як його звали? Пауль. Цілую вашу руку, пане Пауль. Месьє Фрост-Форестьє, мотор для оселедців, машина високої потужності для підливи із шпиком. Мислячий електрон. Двохмагнітофонна людина. Сталевий гімнаст. Мужній. Спокійний член. Чого він хоче? Оселедця забирають зі столу. Бідна рибина. Удівець. Засолений. Фрост-Форестьє — парубок. Безпристрасний. Непідкупний. Непідкупний Фрост-Форестьє. Робесп'єр. Невелика революція. Аж ніяк не велика. Відчуває це у сечі. Що! Лоскотання. Небезпечно жити. Сидить у клозеті із солдатами. Клозетні гасла. Інформує мракобісів. Заощаджуйте вугілля! Ворог підслухує!² Темні джунглі ефіру. Клозети. Випорожнюється хвилями у ефір. Клозети. На стіні — свастика. Представники фірм. Знають свого референта. Березневе пиво. Сеча. Він сказав: «Чи немає тут чого напиться?» Ні. Не було. Не для нього. Кава та лимонад. Кава прискорювала пульс. Не те. І без того серце билося прискорено. Билося, мало не вискакувало. Блідий лимонад еволюції, що піниться і відригується. То що ж тоді? Фрост-Форестьє замовив каву. То що ж тоді? Чого він хотів?

Фрост-Форестьє запитав про щось. Глянув на нього. «Чи знаєте ви Центральну Америку?» — спитав Фрост-Форестьє. Додав: «Цікавий край!» Ні, моя змія не із заростів перцю, ти ж повинен знати, якби я там побував, ти мав би це у досьє. Нічого тобі не допоможе. Я тобі не допоможу. Тепер допоможе хіба знову отой британський майор. Сер Фелікс Кетенгойве, командор, член клубу королівських офіцерів, кидав бомби на Берлін.

«Ні. Я не бував у Центральній Америці. Був якось у мене гондураський паспорт,

може, ви на це натякаєте? Я його купив. Таке можна було влаштувати. З отим паспортом можна було жити, де завгодно, тільки не в самому Гондурасі». Навіщо я йому про це розповідаю! Це ж вода на його млин. Байдуже. Кетенгойве — підроблювач паспортів. Я з'явився у Шевенінгені. Знаєш, море, пляж, сонце заходить! Я сидів біля кафе «Спорт», співець підсів до мене. Він підсів до мене, бо був сам-один, і я не мав нічого проти, бо й я був сам-один. Молоді дівчата йшли повз нас. Прустові *jeunes filles en fleurs*¹ з пляжу під Бальбеком. Альбертіна, Альберт. Йшли юнаки. Дівчата й хлопці прогулювались на приморському бульварі, плавали у вечірньому світлі, їхні тіла жевріли, сонячна куля занурювалася в море, іскрилася крізь їхні тоненькі вбрання. Дівчата випинали груди. Хто вони були такі? Продавщиці, учениці з магазинів, модистки. Учень перукаря з Гаагер Плейн. А вона була тільки продавщиця в магазині взуття,— і про це співець у свої кращі часи нашепотів на пластинки, ніжно й дбайливо, як старенька тітка. Та його вбито. Ми дивилися вслід дівчатам і хлопцям...

Що сталося? Кетенгойве треба було взяти себе в руки, адже він не слухав. Фрост-Форестьє говорив уже не про Центральну Америку, а про партію Кетенгойве, яку досі обходили при розподілі дипломатичних посад, ну, звичайно, уряд дбає насамперед про своїх друзів, це ж цілком зрозуміло; щоправда, воно не дуже справедливо діяти отак, а з другого боку, групі Кетенгойве бракує підхожих людей, а якби один якийсь знайшовся, то, ну, коротко кажучи, Фрост-Форестьє мацав ґрунт, давав зрозуміти, що він замислив; все це, звісно, справа ще неофіційна, канцлер нічого не знає, але, певна річ, він погодиться — Фрост-Форестьє запропонував Кетенгойве посаду посланника у Гватемалі. «Цікава країна,— повторив він.— Саме для вас! Цікаві люди. Лівий уряд. Але не комуністична диктатура. Республіка людських прав. Експеримент. Ви підхожа людина, щоб спостерігати там розвиток подій і налагоджувати добрі стосунки».

Кетенгойве — посланник, Кетенгойве — **превосходительство!** Його приголомшило. Але далина вабила, і це, можливо, було б розв'язанням усіх проблем. Усіх його проблем! Це була втеча. Знову втеча. Остання втеча. Це вони не з дурного розуму вигадали. А може, то була б і воля; і він зрозумів, що це значить вийти на пенсію. Кетенгойве — державний пенсіонер. Йому ввижалось, як він у Гватемала-сіті спостерігає

¹ Мудрість (Франц.).

² «Заощаджуйте вугілля», «Ворог підслухує!» — плакати та лозунги часів гітлеризму.

¹ «Серед молодих дівчат в цвіту» (франц.) — так зветься розділ з роману Марселя Пруста «В пошуках втраченого часу».

з прикрашеної колонами веранди якогось будинку в іспанському стилі вкриту пилом, розпечену сонцем вулицю, припалі пилом пальми, закурені, засохлі кактуси. Там, де вулиця розширювалася, утворюючи площу, пилюка приглушувала непристойні барви квітів кофейного дерева, що росло у сквері, а пам'ятник великому гватемальцеві¹, здавалось, розтоплювався від спеки. Солідні беззвучні автомобілі, гуркітливі вогненно-червоні мотоцикли вискакували із сонячної імлі, проїжджали мимо і танули, наче привиди, у тому ж сонячному сяйві. Смерділо бензином і тліном, час від часу яскали постріли. Може, то був порятунок, може,— шанс дожити до старості. Він би цілі роки просидів на отій прикрашеній колонами терасі, цілі роки спостерігав би гарячу, вкриту порохом вулицю. Він би періодично посилав на батьківщину звіти, яких ніхто б не читав. Він би безнастанно пив гірку газовану содову воду, а ввечері домішував би до тухлої води рому. Він би завершив переклад з Бодлера, розмовляв би у грозові ночі з Елькою, можливо, відповів би на листи до депутата, що вже нікому не було б потрібно, а одного дня він би помер, і от на урядових будинках Гватемали, а також на верандах в іспанському стилі інших дипломатичних представництв приспустили б прапори. **Його превосходительство Кетенгойве, німецький посланник, віддав душу богу...**

Фрост-Форестье квапив. Його кликали секретарки, телефони, магнітофони. Кетенгойве мовчав. Може, шматок буде недосить ласий? Може, мишка ще боялася пастки? Фрост-Форестье сказав, що Кетенгойве візьмуть на дипломатичну службу, посланником. Які перспективи! Якщо партія Кетенгойве переможе на виборах, Кетенгойве буде міністром закордонних справ. «А якщо знову зміниться уряд, то ви будете нашим послом у Москві!» Фрост-Форестье не вірив у перемогу опозиції на виборах.

Кетенгойве сказав: «Я був би *persona non grata*». Фрост-Форестье тонко всміхнувся: «А може, час працює на Вас» Може, він знову-таки відчував це у сечі? Чи зустрінуть вони ще раз?

Він пішов назад у свою казарму, до своїх секретарок-щебетух, до гудіння дротів, до таємничих бездротових сигналів, що надходили з атмосфери.

Кетенгойве попросив завезти його до Годесберга, до міста, як розказували, п'ятдесятьох обербургмістрів-пенсіонерів,— всі вони прагнули тепер до високого ідеалу і добре усвідомили, що вони живуть на світі для керування державою, отож вони це

й робили за родинним столом. На печиво-бабу невидимо насувався вже капелюх почесного доктора. Якщо Кетенгойве поїде до Гватемали, то йому в дорогу дадуть, навіть, чорну урядову автомашину, може, навіть нової марки, в якій ідея показності повністю перемогла ідею економності. Кетенгойве хотілося до Годесберга, бо після солоного оселедця і призначення (нехай навіть неофіційного) на посаду посланника йому забажалося попоїсти по-дипломатичному, а де ж можна було це зробити краще, як не на славнозвісній Рейнській терасі — місці великого дипломатичного конфузу?¹

У залі він був сам, сам-один на килимі, килим був новий — можливо, фюрер згрис старий перський килим на сніданок, бо Чемберлен і пани з Foreign Office² заізналися, а фюрерова неврастенія не стерпіла того чекання. Тепер тут любили відпочивати менажери. Фюрер був хибним капіталовкладенням, а може й не хибним? Дилетанту не дано про це судити. А може, рятівник виявився рентабельнішим? Скільки мільйонів убитих? Фабричні димарі куряться, видобувають вугілля. Палають домни. Світиться розпечена до білого сталь. Кетенгойве теж має вигляд менажера. При ньому був портфель—важливий портфель депутата. Вірші Каммінгса, Верлена, Бодлера, Рембо, Аполлінера він носив у голові. **Кетенгойве — менажер, Кетенгойве — превосходительство, Кетенгойве — сер, Кетенгойве — зрадник, Кетенгойве — людина, що хоче добра.** Він вийшов на терасу. Сів обличчям до Рейну. Четверо кельнерів спостерігали його. Мла. Грозова імла. Оранжеве повітря. Сонячний блиск. Вікна оранжереї вимито недобре, вентиляція не функціонувала. Він сидів у вакуумі, оточений імлюю, під склепінням неба. Для серця — камера зниженого тиску. Четверо кельнерів стиха наближалися — вісники смерті, урочисті у своїх фраках, перші візитери, а може, перша пропозиція? «Коньяку, будь ласка...» Коньяк збуджує. «Коньяку Монне!» Що там пливє по Рейну? Сталь, вугілля? На чорних баржах прапори націй. Глибоко поховані в річці, пливли у руслі нових легенд легендарні баланси, народні казки фальшивих рахунків, суть непохитна, курс—один до одного, завжди знаходився вихід, руда, вугілля, з заводу до заводу, з Рурської області до Руру, ваша Європа, панове, **ЗВЕРНІТЬ УВАГУ НА СКАРБИ МИСТЕЦТВА ВІЛЛИ «ПАГОРБОК» і панталони жінки**

¹ Йдеться про місце зустрічі Гітлера, Муссоліні, Чемберлена і Даладье у 1938 р. для попереднього обговорення угоди, що пізніше стала відома, як «Мюнхенська змова».

² Британського міністерства закордонних справ (англ.).

¹ Йдеться, очевидно, про Барріоса, прогресивного президента Гватемали у роки 1873—1885.

рейнського човняра, вулвортові¹ панталони з Роттердама, вулвортові панталони з Дюссельдорфа, вулвортові панталони з Базеля, вулвортові панталони із Страссбурга, панталони висять на віршовці над палубою, тріпаються на західному вітрі, наймогутніший стяг на землі — рожевий, рожево-червоний над підступним вугіллям. Маленький шпіц, біленький, моторний, маленький шпіц, дуже високої думки про себе, метляється з палуби й на палубу. По той бік річки на протилежному березі позіхають, спочиваючи по обіді, пенсіонери, що викохують троянди.

Він замовив сьомгу, сьомгу з Рейну, і раз же пожалів — він у думці побачив, як підскочили кельнери, ці урочисті, одягнені у фраки метрдотелі, як вони, по-дурному старанно, мов нерозумні дітлахи, по-дурному пихаті, мов здитинілі дідугани, дрібочучи нетвердими ногами, побігли до берега, спотикалися об гілки й каміння, занурювали сачок у річку, показували на Кетенгойве, що був на терасі, кивали йому, вважаючи, що він дав згоду, зловили рибу, витягли її, прекрасну, у злотистій лусці, у блискучому вбранні сьомгу — сяючи золотом і сріблом, борсалася вона в сітці, вирвана лемурами з її могутньої стихії, з її прекрасного світу, з швидкоплинної говіркої води, втоплена у світлі і повітрі, як жорстоко виблискує ніж на сонці! Сьомгу принесено в жертву Кетенгойве. **Кетенгойве — бог, якому приносять у жертву покірливих риб.** Та він і тепер цього не хотів. Спокуса! Спокуса! Що робив анахорет? Нищив сарану. Рибина була мертва. Вино було так собі. Його превосходительство Кетенгойве їв дипломатичні страви з поміркованим апетитом.

Він вів дипломатичні розмови. Хто був у нього в гостях? Пан Гітлер, фіурер, пан Стендаль, консул. Хто прислуговував? Пан Чемберлен, шановний.

ГІТЛЕР: Повітря тут тепле, ландшафт на Рейні історичний, ця тераса якось збуджує... Ще дев'ятнадцять років тому...

СТЕНДАЛЬ: Моє вам шанування і захоплення! О, якби стати знову молодим, таким, як ви, коли з цієї тераси вирушили до Віссее², щоб убити своїх друзів! Як зворушує мене доля юнаків! Як збуджують мене романи під вашою егідою! Як радник інтенданства, я подався б у похід за вашим військом — знову побачив би Мілан, Варшаву і Березіну. Господь побив їх із їхніми волами та возами. Ви процитували вірш після вашої перемоги над Польщею. Ви промовляли у рейхстагу. Ви обдарували ваших полководців маршальськими жезлами

і маєтками у Західній Пруссії. Кількох ви звеліли повісити. Інші слухняно застрелилися. Одному ви послали отруту¹. А всі ваші блискучі юнаки, ваші герої повітря, ваші герої моря, ваші герої у танках і ваші хлопчики в Берліні, пане Гітлер! Що поробляють ваші літератори, пане Кетенгойве? Перекладають Бодлера. Як прекрасно, як сміливо! Але Нарвік, Кіренаїка, Атлантика, Волга, всі ці «лобні місця» і концтабори. Хто напише про це? Адже цікавить правда, одна тільки правда...

КЕТЕНГОЙВЕ: Тут взагалі немає ніякої правди. Лише клубки брехливої вигадки.

СТЕНДАЛЬ: Ви імпотентний гностик, пане депутат.

Клубки брехливих вигадок шикуються в повітрі над Рейном балетною групою і демонструють свою брудну звабливу білизну.

ГІТЛЕР: Цілі роки я боровся у своїх застільних розмовах за «Інститут історичної германістики», за об'єднання ілюстрованих журналів для очищення німецької культури, по-перше, від єврейських, по-друге, від християнських, по-третє, від морально-сентиментальних і, по-четверте, від космополітично - інтернаціонально - пацифістсько - кровожерних впливів, і тепер можу вас запевнити, що моя перемога глобальна.

По Рейну котиться шість земних куль. На них вимпели, зброя. Гучномовці ревуть: «Вище прапори!...»²

У Чемберлена тремтять руки. Він розливає розтоплене масло на скатертину і каже: Peace in our time³...

З води виринає труп Чехословаччини. Смердить. Провидіння ув'язнене в череві трупа, воно безпорадно борсається. Три гучномовці борються між собою. Один кричить: планомірно! Другий репетує: планове завдання! Третій передає хоровий спів з «Тригрошової опери»⁴. Так, треба виконувати план. Перший і другий гучномовці розлютовано наскакують на третій і забивають його.

Сенатор Маккарті присилає два детектори брехні, щоб розслідувати справу.

Перший детектор брехні звертається до Гітлера: «Пане Гітлер, чи ви коли-небудь належали до комуністичної партії?»

ГІТЛЕР: Ще будши невідомим єфрейтором, я вирішив стати політиком і більшовицького недолюдка, що вже ніколи, можете мені повірити, не підведе голови...

Детектор брехні привітно крутить стрілкою, мов хвостом.

Але Гітлер зиркає на нього і обурено вигукує: «А покажіть мені свідоцтво про ваше арійське походження!»

¹ Вулворт — велетенський американський концерн універсальних магазинів.

² Курорт, колишня резиденція гітлерівських верховодів.

¹ Натяк на гітлерівського фельдмаршала Роммеля.

² Гітлерівський марш.

³ В наш час мир... (англ.).

⁴ Мається на увазі опера на лібретто В. Брехта.

Перший детектор брехні дуже збентежився. У нього перегорає запобіжник, і він розгублено замовкає.

Другий детектор брехні звертається до Кетенгойве: «Чи не були ви членом комуністичної партії?»

КЕТЕНГОЙВЕ: Ні. Ніколи.

ДРУГИЙ ДЕТЕКТОР БРЕХНІ: А чи не взяли ви дев'ятого серпня 1928 року «Капітал» Карла Маркса у Берлінській державній бібліотеці і чи не сказали ви увечері вашій тодішній приятельці Соні Грудистій, щоб вона не скидала сорочки, бо важливіше, мовляв, студіювати «Капітал»?

Кетенгойве злякався, засоромився.

Стрілка детектора брехні різко стрибнула вліво. І от з Рейну підводяться його дочки. На них блакитна, як небо на обрії, еротично збуджувача форма стюардес авіаційних ліній, вони співають «вагалавайя, ти поїдеш до Америки, вагалавайя, ти лишишся тут».

Кетенгойве пригнічений.

Стендаль намагається втішити Кетенгойве: Гватемала не нудніша за Чівіта-Веккію, де я був консулом. Не їдьте у відпустку. Там вас вразить удар.

Кетенгойве з докором дивиться на Чемберлена і каже: «Але ж Бек і Гальдер хотіли бунтувати!¹ Ви подумайте, Бек і Гальдер хотіли схопити його за горло!».

Гітлер весело ляскає себе по колінах і сміється з упевненістю сновиди.

Чемберлен із страшним сумом дивиться на рештки риби, прибирає їх. Шепоче: генерал, що хоче бунтувати, це не спільник для Об'єднаного Королівства, генерал, що бунтував, із успіхом може прислужувати у сент-джемсівському палаці.

Треба було йти. Час. Четверо кельнерів обступили його. Незабаром вони обслуговуватимуть генералів. Цього, мабуть, не уникнути. Пенсіонери-трояндарі на тому березі прокинулись з післяобіднього сну. Застелили стіл, щоб пити каву. І до цього столу запросять генералів. Трояндарі хотіли, щоб у них знову були свої генерали. Вони відчували себе, як трояндові пелюстки в чорній калюжі. І що тільки не випливало з глибини! Жаби, водорості, повбивані недоноски. Отак плигне якась жаба на трояндову пелюстку, підскочить до столу та й скаже: «Я керуватиму господарством». От тоді добре було б, щоб у генерала та була шабляка. Кельнери вклонилися. Кетенгойве завжди давав забагато на чай, і це було добре, що він давав на чай забагато, бо метрдотелі смерті відпустили його на цей раз ще досить милостиво.

Чорна урядова автомашина Фрост-Форестьє чекала на Кетенгойве. Фрост-Форестьє хотів і далі призначувати Кетенгойве до тих вигод, що їх гарантує високим чиновним особам і посланникам Федеративна республіка. Сідаючи в машину, Кетенгойве побачив будинок Французької верховної комісії, на даху будинку майорів триколірний прапор. *Le jour de gloire est arrivée!*¹ А чи ж настав він, отой день слави? Оце він так раз у раз і наставав? На протязі ста п'ятдесяти років один за одним дні слави? Хоч і недавно ж це було, а все ж здавалось, що так давно... Як недавно ж це було, коли триколірний прапор майорів у Америці, Свободі спорудили там статую, *qu'un sang impur abreuve nos sillons*². Півтора століття вимагали народи нечистої крові, напоювали нею борозни. І ніяк не могли вони вдосталь наточити тієї нечистої крові, щоб задовольнити величезні потреби: німецька, російська, англійська, французька, італійська, іспанська, американська кров, кров з Балкан і кров з Азії, негритянська кров, єврейська кров, кров фашистів, кров комуністів — страхітливое озеро крові, її приплив не припинявся, стільки ж бо альтруїстів будували оті канали для крові, стільки їх було — тих, що хотіли добра... Кетенгойве бачив дерева — червоні, з червоним листям, бачив землю і небо — червоні, а бог філософів роздивлявся на діло рук своїх і бачив, що воно недобре. Тоді він покликав до діла фізиків, вони мислили хвилями і корпускулами, їм пощастило розщепити атом, і вони вбивали у Хіросімі.

Його машина проїжджала повз дітей. Французькі діти, німецькі діти, американські діти. Діти йшли або гралися окремо, по національностях. Окремі групи не обзивалися й словом одна до одної. Кетенгойве їхав через американське село. То було американське село на Рейні. Невеличка американська церква була побудована так, як американські піонери будували церкви десь на краю прерії, повбивавши або вигнавши звідти індіанців. У церкві молилися богіві, що любив удачливих. Американський бог не полюбив би Кетенгойве. Адже той не був щасливчиком і ніколи не завоював прерій.

Вони досягли Мелема, під'їхали до будинку американського верховного комісара, і Кетенгойве виліз із машини. Американський комісаріат скидався на будівлю на палях у лісі — прозаїчна конструкція з бетону, сталі й скла; а втім, це було схоже й на романтичний замок з німецької казки і на

¹ «День слави настав...» (франц.). Рядок із «Марсельези».

² «Нехай нечиста кров напоїть наші борозни» (з «Марсельези»).

¹ Гітлерівські генерали, учасники змови 20 квітня 1944 р.

хмарочос, перенесений з Бродвею і посаджений на бетонні колоди, здавалось, ніби будівля боїться, що Рейн вийде із свого річища поглинути її; отож численні автомобілі, що стояли під будинком поміж бетонних паль, виглядали мов рятувальні човни, приготовані для спішного від'їзду. Хоч був білий день, у всьому великому будинку горіли тисячі неонових трубок, вони ще більше підкреслювали те нереальне, фантастичне враження, що його справляла оця лісна будівля на палях. Комісаріат був наче палац могутнього чаклуна, але в той самий час він був ніби величезний вулик: освітлені неонам вікна нагадували вишикувані рядами бджолині соти. Кетенгойве чув, що будинок гуде — бджоли були старанні. Кетенгойве мужньо вступив у зачароване царство, сміливо поринув у магічне сяйво. Вартовому він показав документи, і той пропустив його. Ліфти снували, і цей невпинний рух нагадував кровообіг живої істоти. Заклопотані чоловіки й жінки з папками у руках струмували вгору й вниз — бактерії, що існували в цьому організмі, підтримували в ньому життя, зміцнювали й знесилювали його. Можливо, мікроскоп показав би, чи то були частинки конструктивні чи руйнівні. От і Кетенгойве сів у один з ліфтів і поїхав у напрямку неба. На одному з поверхів він вийшов із ліфта і попрямував довгим коридором, освітленим неоновими лампами. Коридор був якийсь примарний, нереальний і приємний, кондиціоноване повітря освіжало Кетенгойве. Він постукав у двері і зайшов до кімнати, де теж панувала суміш денного світла з неоновим. Кімната скидалася на штучно освітлений акваріум, на який падає сонячне світло, і Кетенгойве пригадав, що й сам він охоче працював у такому ж акваріумі, залитому подвійним світлом. Які ж істоти населяли ці акваріуми та оранжерей? Тут він побачив двох секретарок-німкеней. Запитав про американця, і одна секретарка сказала, що той американець десь тут, у будинку, але де саме, того вона не знає. Та й не варто шукати американця, обізвалася друга секретарка, його б однаково не знайшли, та й справу, про яку клопотався Кетенгойве, ще не вирішено, її саме розглядають інші американці, вищі рангом за шефа цього маленького акваріума. Кетенгойве подякував за інформацію. Знову вийшов у чисте неонове світло коридору і зрозумів усю безцільність свого наміру. На цій прекрасній і прозорій безцільності десь там неясною плямою маячили якісь люди, що чекали на розв'язання наболілих питань. Кетенгойве зайшов у ліфт. Поїхав далі у напрямку неба. Зайшов до їдальні, що містилася аж на даху,— звідси відкривався далекий зарейнський краєвид; водночас він зайшов

до кафе у підвальчику, десь у Парижі, у найрозпачливіший момент історії. Кавалерам і дамам, таким заклопотаним у коридорах та ліфтах, час збігав тут за кавою, сигаретами та суперечками— вони тут повніше відчували своє існування. А чи ж існували вони? Вони, здавалося, думали, ніби й справді існують, бо пили каву, палили, терлися одне об одне чи то в думці, чи то насправді. Вони роздумували про своє існування і про своє існування в зв'язку з усіма іншими існуваннями, вони міркували про існування будинку, існування Верховного комісаріату, існування Рейну, існування цієї Німеччини, існування інших рейнських держав і про існування Європи, і всі ці існування точив хробак сумніву, нереальності й огиди. **А бог Тор¹ загрожував велетенським молотом!** «Америка — це, може, останній експеримент і водночас найзначніший шанс для людства, щоб виконати свою місію»,— цю фразу Кетенгойве почув колись у гуртку Кейзерлінга² і замислився тепер над нею. Він би охоче поїхав до Америки. Він би охоче подивився новий Рим. Яка ж вона була, та Америка? Велика? Вільна? Безперечно, вона була не така, якою можна було її уявити тут, на Рейні. Цей будинок — це не Америка. Це тільки форпост, висунута вперед позиція, можливо, особливий експеримент в особливому вакуумі. «Америку ще немає, вона—в стадії становлення»,—так сказав промовець. Кетенгойве був цілком за новий підйом, досі він спостерігав лише занепад. На дівчатах у цьому кафе на даху були тоненькі нейлонові панчохи, ці панчохи пропали їхньою плоттю і, наче друга, якась похитлива шкіра, облягали ногу вище й вище, зважливо зникаючи під спідницею. На чоловіках були коротенькі шкарпетки, і коли чоловіки закидали ногу на ногу, видно було їхні порослі волоссям литки. Ці заклопотані чоловіки й жінки працювали разом, а може, вони й спали разом? Бог Тор гримів, а в цей час Кетенгойве спостерігав у кафе похмуру вакханалію людських стосунків... Свою каву він випив навстоячки, спостерігаючи гарненьких дівчат у чудових панчохах, спостерігаючи молодиків у коротких шкарпетках, що мали вигляд невдоволених ангелів, і тут він зрозумів, що їхні вродливі обличчя позначено порожнечою, позначено голим беззмистовним животінням. **Цього було недостатньо.**

(Закінчення в наступному номері)

З німецької переклав
Аркадій ПЛЮТО

¹ В міфах північних германців — бог грому (з молотом у руках); тут ще й гра слів: «тор» по-німецькому — «дурень». «Йолоп».

² Німецький філософ.

РОМАН

IV

Кетенгойве спізвився — дипломат обідав, мрійник десь вештався,— і от члени комісії дивилися на нього тепер з докором. Члени його фракції Гейневер і Бірбом суворо і з осудом дивилися на нього.

Вираз їхніх облич давав зрозуміти, що Кетенгойве, який не пропустив жодного засідання комісії, старанно і продуктивно працюючи у цій дорадчій кімнаті, тепер у непоправний спосіб скомпрометував свою партію, завдав їй шкоди.

Кородін теж дивився на Кетенгойве, але в його погляді був не так осуд, як чекання. Кородін знову розмірковував, а чи не перемінився Кетенгойве, чи не прогаяв він, може, час десь у церкві, просячи бога просвітити його, і ось тепер Кетенгойве підійде до них і признається: господь одкрився мені, я став іншим. Кородін визнав би розмову з богом поважною причиною за-

ОРАНЖЕРЕЯ

Малюнки А. Жуновського.

пізнення і простив би Кетенгойве. Але Кетенгойве не говорив про будь-яке просвітлення, він щось невиразно пробурмотів, вибачаючись, і сів на своє місце. Він сів (інші, правда, цього не помітили) на своє місце присоромлений, присоромлений, як відсталий учень, що не може знайти виправдання своїм лінощам. Сьогодні він пустився берега. Як старий човен, що відплив од причалу, линув він мінливими потоками дня. Замислився. Треба було подумати про себе. Що то за причал, якого він пустився? Він втратив Ельку, гаулейтерову дочку, сирітку війни, і тепер він думав про неї не як про жінку, він бачив у ній дитину, яку йому довірили і якої він не вберіг. Дитина, пута ніжності до неї — ото й був його причал, міцна опора у швидкоплинному потоці, якір його човна в спустілому, як тепер виявилось, морі життя, і якір занурився у воду, відокремився від човна, ланцюжок порвався, якір назавжди лишився під водою, лишився у страхітливо темній глибині... Він не вберіг Ельки. Не зумів. Ходив у комісії, написав сотні тисяч листів, промовляв у парламенті, редагував закони і не зрозумів, що треба було лишитись коло Ельки, на боці молодості, і тоді, можливо, якби він не накоїв зайвого, це стало б справжньою справою життя. Однієї людини було досить, щоб життя набрало сенсу. Для цього мало самої праці. Політики — теж. Вони ж бо не захищали його від страшної пустки існування. Пустка була лагідна. Пустка не дошкуляла йому. Вона не хапала депутата своїми довгими примарними руками. Вона не душила його. Але вона була тут. Не зникала. Пустка показала се-

бе, познайомилася з ним, і от очі йому розкрилися, він тепер скрізь бачив її, ніколи вже не зникне ця пустка, ніколи вже не стане вона невидимою для його очей. Що вона таке? Яка на вигляд? Вона була «ніщо», вигляду вона не мала. Вона перевтілювалась у повсякденність. Була схожа на всі ці комісії, парламент, місто, Рейн, країну — все це була пустка; це «ніщо» крилося в жахливій нескінченності, якої не можна було зруйнувати, бо навіть сама загибель не зачіпала отого «ніщо». «Ніщо» — це справжня вічність. Кетенгойве відчував водночас дуже ясно і своє буття, він був тут, він був чимсь, це він знав; «Ніщо» облягло його, проникло в нього, а він все ж таки був якоюсь часткою самого себе, якимсь «Я»; одиноке й самотнє, воно протистояло отій пустці, і в цьому була якась надія, якийсь маленький шанс, шанс Давида, який ішов проти Голафа...

Кетенгойве не розумів уже мови комісії. Як вони розмовляли? По-китайському? Вони розмовляли комісійно-німецькою мовою. Він знав цю мову! І мусив її зрозуміти й тепер. Його проймав піт. Піт від напруження — він силкувався зрозуміти, про що говорили на нараді. Але й інші пітніли. Вони витирали піт носовими хусточками, вони витирали собі обличчя, витирали потилиці, засували хусточку за розм'яклий комір сорочки. У кімнаті пахло потом і лавандовою водою, і Кетенгойве теж пахнув, як вони: завжди щось та розкладалося, гнило, і знову й знову люди намагалися заглушити пахучою водою запах розкладу, гнилятини.

Члени комісії вживалися йому тепер гравцями біля столу з рулеткою. Ех, та й мар-

ні ж їхні надії: кулька підстрибувала, щастя тікало! Гейневег і Бірбом мали вигляд дрібненьких гравців, що ставлять мало, грають кожний за своєю системою і хочуть вирвати у щастя свій денний заробіток. Але тут гра йшла на людей, на великі суми, на майбутнє. То була важлива комісія, вона мала обговорювати важливі питання, мала будувати житла для людей. Але яка ж то була складна справа! Кожну пропозицію треба було провести крізь небезпечні пучини, а коли її вже навіть записували на папері у формі інтерпеляції, як легко зазнавало потім аварії оте паперове суденце. Воно наскакувало на один із тисячі можливих рифів, давало течу й потопало. Втручалися міністерства й інші комісії, порушувалися питання про рівний розподіл тягарів, ринок для капіталу, податкове право; треба було враховувати й податкову політику, нормалізацію життя тих, що не мають житла, компенсацію збитків розбомбленим, право власників, забезпечення інвалідів; можна було набити собі гুলі, натикаючись на закони земель або на право міст, і як можна було дати хоч щось бідним, коли ніхто нічого давати не хотів, як можна було щось усупільнити, коли конституція утверджувала власність, і якщо попри все це наважувалися обережно націоналізувати у певних випадках, то це спричинилося до нової неправди; коли якийсь незграба потрапляв у лабіринт параграфів, відкривалася широка дорога для зловживань. Кетенгойве почув якісь цифри. Вони шуміли у його вухах, як водогін,—вражали, але нічого не промовляли. Шістсот п'ятдесят мільйонів з громадських коштів. Стільки ж із державного бюджету. Спеціальні кошти на дослідну роботу, лише п'ятнадцять мільйонів. Але були ще надходження від земельної ренти. Кородін зачитував цифри і часом зиркав на Кетенгойве, ніби чекаючи від нього або якоїсь претензії або схвалення. Кетенгойве мовчав. Він мало що міг сказати отак експромтом з приводу цифр Кородіна, не більш як, скажімо, глядач на сеансі ілюзіоніста з приводу загадкових і зрештою нудних фокусів на сцені — він просто знав: зробили трюк, щоб його обдурити. Народ послав Кетенгойве до цієї комісії наглядати, щоб нікого не обдурювали. А втім... для нього ця нарада була тепер хіба що дивовижним фокусом із великими числами! Ніхто не побачить отих мільйонів, про які говорив Кородін. Та ніхто їх ніколи й не бачив. Навіть сам Кородін, що демонстрував примарні цифри, не бачив цих мільйонів. Вони були на папері, на папері їх передавали далі, і лише тут розподіляли. Вони проходили крізь нескінченні лічильні машини. Вони мчали крізь лічильні машини міністерств, торговельних палат, першоряд-

них установ і другорядних інстанцій, вони з'являлися в банках у формі поточних рахунків, виринали у балансах, зменшувалися, розтікалися, але лишалися папером, цифрою на папері, аж поки кінець кінцем не матеріалізувалися і перетворювалися на сорок марок у конверті із зарплатою чи на п'ятдесят пфенігів у руках якогось хлопчика, вкрадених на книжку про індіців. Цього як слід ніхто не розумів. Навіть Штирідес, банкір найбагатших, не розумів магічної гри чисел, хоч майстерно розбирався у вченні йогів, що збільшувало кількість його рахунків. Кетенгойве хотів попросити слова. Чи не можна щось вдіяти? Чи не можна пропустити крізь лічильні машини подвійну величину, вдвоє більшу суму, ніж пропонована, і чи не опинились би тоді раптом у конверті із зарплатою замість сорока марок вісімдесят? Але Кетенгойве не наважувався так виступити. Знову Кородін глянув на нього вичікувально, ба навіть підбадьорливо, але Кетенгойве уникнув цього погляду. Він боявся своїх колег по фракції, боявся Гейневега і Бірбома, їхнього здивування і обурення. Кетенгойве ввижалось, ніби по столу наради їхали і дзвонили трамваї: і ми подвоюємо, подвоюємо наш тариф; йому ввижалася демонстрація булочників: подвійна ціна на хліб; йому ввижались зеленярі, що міняли цінники на капусту і ріпу. Подвоєння чисел на папері було б ні до чого. Зарплата у конверті так би й залишилась убогою. Це був економічний закон або одна із сторін закону відносності. Кетенгойве дуже хотілося б напхати побільше у конверти із зарплатою! Але він не знав, як це можна зробити,— і йому ставало млосно. От уже цілісінький день йому було млосно.

Розмова точилася про будівництво квартир для гірників на виділеній території поблизу відвалів, один експерт точно підраховував, скільки квадратних метрів треба виділити для кожного поселенця, а другий експерт придумав, як просто й дешево можна було б ставити там стіни. Кородіну належали якісь паї у рудниках. Робітники видавали вугілля на-гора, і їхні зусилля у якийсь таємничий спосіб впливали на банківський рахунок Кородіна. Робітники спустилися в шахту, а Кородін бачив у себе нове сальдо... Кетенгойве ввижається, як гірник підходить до селищного будинку, про який вони радилися отут у комісії, який обрахували, зробили законом, на який виділили кошти, ці гордовиті цифри на папері. Гірник ступає на отой мінімум квадратних метрів, якого вимагали експерти. Він ділить той мінімум з дружиною й дітьми, з родичами, яких раптом привели до нього доля, біда й безробіття, і з випадковими пожилицями, бо йо-

му потрібні їхні гроші, щоб сплачувати внески за бридкі, непрактичні, надто великі і надто чванливі меблі, за спальню «Еріка» і за житлову кімнату «Адольф», за ці комірчини страхіть і мрії хатніх господарок, виставлені у вітринах магазинів, де продають на виплат. Ось гірник удома. Але тут дзижчать, промовляють, кричать, риплять і квакають роти і гучномовці, крик, лайка, прокляття, базікання, стукіт—усе це вдирається крізь максимально дешеві стіни, яких вимагав експерт, то як радіопостановка «Фігенії в Тавриді», то якповідомлення тоталізатора. І шахтар згадає рудник, бачить себе в глибокій шахті і думає: ось тут, у штреку, коли гудуть відбійні молотки, коли скрегоче й падає порода, тоді в цьому гуркоті якось тихо. І чимало людей охоче пішли на війну саме тому, що ненавиділи своє повсякденне життя і не могли більш терпіти цю огидну тісноту, тому що війна з її страхіттями була ще й втечею і звільненням, то була можливість подорожувати, можливість втекти від цього життя, можливість пожити у Ротшільдовій віллі. Їх мучила нудьга, затамована нудьга, що часом проривалася як вбивство, як самогубство, як зовні незрозуміла сімейна драма, а насправді то було лише пересичення отим селищним шумом, невдоволення надмірно близькістю до всіх і всього, огида від запахів їжі і травлення, від випаровувань заношеного одягу і замоченої в цебрі білизни.

Гейневегу і Бірбому було таке до вподоби. Вони проголосували за пропозиції експертів, схвалили мінімум коштів, мінімум квадратних метрів, мінімум житла. Квартири будуватимуть. Гейневег і Бірбом були за щастя шреберових садочків¹. Вони вже бачили, як виростають малесенькі будиночки із мансардами і вірили, що там буде затишно жити, вони передбачали, як задоволені робітники класово-свідомо засівають власний клаптик землі, а крізь розчинене вікно лине з гучномовця підбадьорлива промова Кнуррєвана. **Майбутнє належить нам, світ належить нам.** І Кородіну було таке до вподоби. Він проголосував за пропозиції експертів, схвалив мінімум коштів, мінімум квадратних метрів, мінімум житла. Квартири будуватимуть. Кородін був за щастя робітників у шреберових садочках, і його тишили романтичні будиночки з мансардами серед зелені, але йому ввижалося, як у день тіла Христового двері й вікна будуть прикрашені берізками, з гучномовця полине проповідь єпископа, а задоволені робітники побожно стоятимуть на колінах у

садочку перед домівкою на власному клаптику землі, вклоняючись розп'яттю, яке нестиме процесія. **Господь пастир мій, і мені не забракне нічого.** Вони були за втихомирення. Гейневег, Бірбом і Кородін ворогували, як брати. Вони й не знали, що вони—брати по духу. Вважали себе за ворогів. А тим часом були братами. Вони упивались тим самим водянистим лимонадом.

Чого хотів Кетенгойве? Краще будь-який дах, аніж жодного. Він це знав. Йому були знайомі табірні бараки і халупи, житла по бейтонних сховищах і притулках у руїнах та випадкові ночівлі; знайомі були йому і трущоби Лондона і підвальні приміщення в китайському кварталі Роттердамського порту, і він знав, що мінімум житла, що його хотіла збудувати комісія, був поступом, якщо згадати оті злидні. Але він не любив утихомирювати. Йому не ввижалося оте щастя шреберових садків. Йому здавалося, що він збагнув ситуацію: у ній ховалися бацили і отрута. Бо що ж являли собою оці селища, як не націонал-соціалістські селища багатодітних, як не селища СА і СС, хіба що тільки дешевші, тісніші, обшарпаніші, убогіші? Коли подивитись на креслярську синьку, то ясно видно, що це і є нацистський стиль, і саме в цьому стилі і будували далі, а коли прочитати імена архітекторів, то видно було, що то архітектори-нацисти, і саме вони й будували далі, а Гейневег і Бірбом схвалювали коричневий стиль і вважали, що з архітекторами все гаразд. Програма націонал-соціалістської спілки багатодітних була програмою Гейневега і Бірбома, програмою втихомирення населення, то був для них соціальний прогрес. Так чого ж хотів Кетенгойве? Революції? Яке величне, яке прекрасне, яке вивалене в пилюці слово! Кетенгойве не хотів революції, бо не міг її вже хотіти, адже її вже не було. Революція була мертва. Вона засохла. Революція була дітищем романтики, кризою статевої зрілості. Був і у неї свій час. Її можливостей не використано. Тепер вона стала сухим листочком у гербарії ідей, антикварним словом із Брокгауза, що не живе в повсякденній мові, і хіба тільки якийсь юнак-ентузіаст часом на якусь мить захоче помріяти про революцію, а вона ж і тоді була тільки мрією, фантастичним поняттям, квіткою без запаху, одне слово, синьою квіткою романтики, засушеною для гербарію. Час ніжної віри у волю, рівність, братерство, він минув, той час... **Ранок Америки, пісні Уолта Уйтмена, сила і геніальність, а потім епігон задоволено лягає на широке шлюбне ліжко законного ладу.** Кородін перемиг революцію і відчував, ніби щось при цьому програв. Гейневег і Бірбом перемогли релігію і відчували, ніби кинули щось напризво-

¹ Шребер (1808—1861) — німецький лікар, що пропагував роботу на городі і в садку як засіб поліпшення здоров'я.

ляще. А разом вони вихолостили і релігію і революцію. Диявол захопив усі соціальні інстанції і міцно тримав їх у себе в пазурях. Часом ще траплялися путчі, їх ділили, як пунш, на гарячі і холодні, але цей напій виготовляли щодалі з дешевших сурогатів, від нього народу тільки боліла голова. Кетенгойве не був прихильник умиротворення. Він був за те, щоб глянути в лице Горгоні. Він не хотів опускати очей перед страховиськом. Але йому хотілося жити з вигодами і щось та витягти у диявола. Він був за щастя у розпачі. Був за щастя, що складалося з комфорту й самотності, за щастя, доступне кожному, самотнє, комфортне і розпачливе щастя у цьому світі — такому, яким його зробила сьогодні техніка. Кому це було потрібно, щоб людина, коли їй сумно, до того ще й мерзла; кому це було потрібно, щоб людина, коли їй нема щастя, до того ще й голодувала; кому це було потрібно, щоб людина ходила по грязюці, думаючи про ніщо? От і хотів Кетенгойве будувати робітникам нові будинки, комбінати Корбюзьє для хатнього господарства, не житла, а замки, гідні епохи високорозвиненої техніки, хотів ціле місто вмістити в одному будинку-велетні із садками на даху, із штучним кліматом; йому ввижалася можливість захистити людину від спеки і холоду, визволити її від куряви й грязюки, від хатньої роботи, від хатніх чвар і всілякого квартирного галасу. Кетенгойве хотілося звести під один дах десять тисяч людей, щоб ізолювати їх один від одного; так, як великі міста вихоплюють людину із гурту і лишаять самотньою самотністю хижака, самотністю мисливця, самотністю жертви, тому кожне приміщення у велетенській будівлі Кетенгойве мало бути звуконепроникливим для інших, і кожен міг установити у своїй кімнаті потрібний клімат, кожен міг лишитися сам із своїми книжками, сам на сам із своєю працею, сам на сам із своїм неробством, сам на сам із своїм коханням, сам на сам із своїм розпачем і сам-один серед своїх випарувань.

Кетенгойве хотілося встати, заговорити до них. Хотілося переконати їх, а може, тільки подратувати, бо йому вже не вірилося, що він спроможний їх переконати. Він хотів, щоб нові архітектори, молоді натхненні будівничі, накреслили нові плани могутнього житломіста, яке б перетворило оцей огидний краєвид одвалів, шахтних покидьків, ексскрементів індустрії, майданів металолому, складів відходів у єдиний променистий, сяючий, іскристий велетенський дім, який увібрав би в себе усю дріб'язковість отих приміських селищ, їхню тісноту, нужденність, їхню сміховинну манію власництва, яку плекають, щоб заспокоїти со-

ціальну заздрість, увібрав би уярмлення жінки хатньою роботою, уярмлення чоловіка сім'єю — увібрав би і скасував. Йому хотілося розповісти їм про свою башту і про тисячу винахідливо й комфортабельно устаткованих квартир свідомої самотності, гордовито переживаного розпачу. Кетенгойве хотілося побудувати не монастир для монахів, а анахоретські келії для простих людей. Він уявляв собі цих людей, він бачив, що вони міцно тримаються за ілюзії, у які давно вже не вірять. Однією з оцих ілюзій було сімейне щастя. А втім, навіть Кородіну страшно було їхати додому (не кажучи вже про Гейневега і Бірбома, що мали трикімнатні квартири, заповнені людьми і речами хатнього вжитку), до свого великого успадкованого будинку, додому — до товариства гостей, до цих недоумкуватих і втомливих оргій фальші, що їх влаштувала його жінка, задурена домовиком, оргій, якими він нудився, додому — до егоїзму своїх напівдорослих дітей, що мучили його і лякали, що виростали доглянуті, а проте — як дикуни, які з холодними і безжалісними обличчями йшли йому наперекір, нагадуючи чиєсь лице, за яким ховається огида, жадоба і бруд; його розчаровували навіть славнозвісні картини — власні дорого застраховані голландці, їхні пейзажі із здоровецькими биками на розкішних пасовиськах, їхні чепурні блискучі інтер'єри, зимові сцени з ковзанами, туманом і замерзлими млиновими колесами — його теж від них морозило, отож, він охочіше тинявся серед політиків (міркуючи, що треба ж щось робити, бо роботу йому забрали, на заводах і фабриках панували менажери, які знали, як поводитись із робітництвом і як приборкувати непокірних, а от Кородін цього не вмів) або, занепокоєний, сидів у церквах, одвідував єпископа, а ввечері залюбки блукав по цвинтарях. Вони б не зрозуміли Кетенгойве. Його башту вони б вважали за Вавілонську вежу. Він мовчав. Кородін ще раз запитливо глянув на нього, розчарований його мовчанкою, і Гейневег та Бірбом знову глянули на нього, теж розчаровано і докірливо, подумавши: що це з ним сталося, це ж руїна, тяжко хворий на серце чоловік, як він жахливо змінився. Це, мабуть, праця в парламентських колах вичерпала його сили, і вони пригадали собі колишнього Кетенгойве, котрий, як і вони, серйозно і старанно робив те, що було потрібно, допомагав годувати й одягати жертви жорстокої війни, допомагав давати їм житла, сповнювати новими надіями, — але ж то було ні до чого, і от вони вирішили наново перевірити всі цифрові дані, ще раз дати плани на розгляд експертам, і Гейневег, лагідно глянувши на Кетенгойве, сказав на закінчення: «Гадаю, що ми

сьогодні знову зробили значний крок уперед».

Кетенгойве йшов коридорами парламенту, йшов сходами до свого кабінету, час від часу зустрічаючись із секретарями-папконосцями, схожими на привиди. Машиністки вже пішли. Лише кілька кар'єристів ще прокрадалися коридорами. Від їхніх кроків ішла луна. Кетенгойве думав: у лабіринті порожньо, вшанований бик Мінотавр бродить серед народу, і вічно блукає по коридорах лабіринта Тезей.

Письмовий стіл Кетенгойве був такий, яким він його покинув. Бюлетень служби інформації, переданий Дана, лежав розгорнутий на листах до депутата, розгорнутий над чернеткою перекладу Beau navire Бодлера. Гватемала чи ні — ось у чому питання. Між ним і Гватемалою стояли інтерв'ю генералів з Conseil Supérieur des Forces Armées. Якщо Кетенгойве, за порадою Дана, завтра на пленарному засіданні згадає про ці інтерв'ю, йому більш не вдасться відступити, вони розправляться з ним і вже не дадуть отієї подачки — Гватемали. Цей хитрущий чоловік поманив його шматком сала. Власне кажучи, то був жалюгідний шматок! Гватемала — а хто там каже людям «на добраніч»? Лисиці? Але ті здоровкаються на Рейні. Гватемала — це мир, Гватемала — це забуття, Гватемала — це смерть. І той, хто запропонував, чудово це знав, знав, що він, Кетенгойве, саме на це й кльоне — на мир, на забуття, на смерть. Інакше вони б запропонували йому Гаагу, Брюссель, Копенгаген, може й Афін, він ще був гідний цього, але Гватемала — тераса на пекучому сонці, площа із закуреними пальмами — то був повільний і неминучий розклад. Вони його знали! Кнурреван, якби прийшов до влади, запропонував би йому Париж, аби тільки його позбутись. Кнурреван його не знав. Париж — то обов'язок працювати «на халтурку» і брати участь у комедіях, Гватемала — то розпад, цинічне віддання себе смерті, немов скидаєш перед пані Смерть штани — таке порівняння сподобалося б Фрост-Форестьє.

Над Рейном з'явилася райдуга. Вона перекинулася від Годесберга до Бойеля і зникла десь біля мосту, за стіною, на якій написано було: РЕЙНСЬКА ВТІХА. Райдуга звисала над річкою, наче небесна драбина, по якій можна вилізти й злізти, і неважко було уявити, що ангели ходять по воді і що бог десь тут близько. Чи ж означала райдуга примирення, мир, чи несла вона втіху? Мабуть, і президент у себе в палаці бачив оту райдугу, привітну мирну арку від Годесберга до Бойеля, можливо, президент стояв на порослій квітами терасі і ди-

вився на той бік річки, дивився на оту вечірню втіху, в цей час тиху, як стара картина, і можливо, президентові було сумно, а він і сам не знав чому, і можливо, що президент розчарувався, знову ж таки не знаючи чому... А Кетенгойве, що стояв біля вікна, біля вікна свого кабінету в бундестазі, ввижався якийсь чоловік, що звався Музеус¹ і відав у президента винними підвалами. У президента, очевидно, жодного доглядача винних підвалів не було, але Кетенгойве тільки що дав йому одного, Музеуса, і той Музеус був схожий на президента. Він був такого ж віку, як і президент, і на вигляд був такий, як президент, і вважав себе за президента. На це в нього лишався час після роботи. Музеус вивчився на перукаря і «пішов до княжого двору», про це він часом згадував, цього він не забував, за молодих років він «пішов до двору» у фраку, щоб голити молодого князя, з яким одверто розмовляв (намілюючи його) про злидні народу, а коли князь зрікся престолу у 1918 році, Музеус не схотів більш нікого голити і став служником у якійсь державній канцелярії, потім служником у Гінденбурга, а потім показав свій характер і не пішов на службу до вихідця з Браунау². З великим скрипом пережив він часи диктатури і війни, аж поки нова держава не згадала про нього і не призначила його доглядачем винних підвалів. Ну то й добре, ну то й гаразд, його збили з пантелику, того доброго Музеуса. Він читав забагато Гете, беручи його твори у розкішному виданні «Софієн» з президентської бібліотеки, а вечорами, коли райдуга з'єднує береги Рейну, стояв і Музеус коло оповитого трояндами парпету, вважав себе за президента, дивився на простори країни і радів, що у квітничій біля його ніг педагогічній академії все йшло якнайліпше, процвітало і жило. Але десь у його серці гніздився душевний неспокій, йому здавалося, ніби він щось забув з того, що колись знав, коли ще «ходив до двору», — голос народу, шепіт народу, невиразне одноманітне бурмотіння, що він ним колись обмашував бороду молодого князя разом із мильною піною, ось цього він уже не чув, і йому цього бракувало. Музеус хотів бути добрим татом для країни, можливо, він ще тоді хотів виховати з князя доброго тата країни, але князь той урядовав недовго, а тепер панував Музеус, забувши, на жаль, правила поведінки для князів. Отож Музеус не міг урядувати як слід, його втягували у закулісні переговори (так сердито думав Музеус), а керівний державний діяч (думав увечері Музеус) го-

¹ Див. статтю Д. Затонського про роман В. Кеппеля, вміщену в цьому номері.

² Тобто Гітлера.

дував Музеуса надто добре, так, що той став гладкий, глухий і лінивий і, зрештою, зовсім уже не чув народного шепоту, а чув хіба тільки фальшиві голоси, наслідування народного бурмотіння, наче записаного на фабриці грамофонних пластинок — хто його там знає, Музеус не міг уже цього розпізнати, а колись зміг би, отож він вирішив дотримуватися дієти, мало їсти, мало пити; три дні голодував добрий Музеус, три дні мучила спрага доброго Музеуса, але потім... посада була надто добра, у кухні і в льосі всього було вдосталь, Музеус з'їв реберце, випив пляшечку та й затамував свій душевний неспокій.

Кетенгойве відмовився від Гватемали. Відмовився від смертного ложа — веранди в стилі іспанських колонізаторів. Тераси ж були і на Рейні. Він сповнився рішучості не дати себе усунути. Він лишить тут. Лишиться біля свого письмового столу, лишиться у парламенті, видереться не на барикаду, а на трибуну. Промовлятиме. Виступатиме із священним гнівом проти політики уряду. Вживатиме всіх засобів. Його мета — мир. Його мета — привітність поміж людьми. Хіба це не принадна мета? Може, він і досягне її. Він кинув готувати свою промову. Йому захотілося виступити вільно, говорити з запалом, від щирого серця. Кетенгойве — **посланник у відставці, промовець, народний трибун** — одним із останніх покинув у цей день бундестаг. Хтось із сторожів одімкнув йому вихід. Якусь мить Кетенгойве окрилений кроком ішов у ніч. Що він покинув? Незавершений переклад вірша, стіл, повний листів, на які не дано відповіді, непідготовлену промову, а **поруч із ним ішла нова епоха.**

Але незабаром він помітив, що спітнів. Увечері було, як і вдень, душно, хоч на небі й красувалася райдуга. З якоїсь вигрібної ями долинав сморід. Із садків — аромат троянд. Машинка для підстригання газонів прогуркотіла по зеленому килиму. По алеї бродили випещені собаки. Великий дипломатичний запобіжник гіршого вийшов на вечірню прогулянку з маленькою дамською складаною парасолькою, кокетливо несучи її в руці і роздумуючи над новим розділом своїх прибуткових мемуарів. Отак і інші статисти політичної арени та співці вуличних пісень, співці правди, спокійно чимчикували собі від садиби до садиби. Кетенгойве привітався із дипломатом-запобіжником, з яким не був знайомий, і великий мемуарист, потішений цим, подякував. «Знаю тебе, як облупленого! Знаю!» Кетенгойве хотілося саме так гукнути до нього, поплескати його по плечах. Бісмарк знав таких типів: «Пиха — це іпотека, що тяжить на кожному політикуві». А вони були пихаті, всі вони були пихаті — міністри,

чиновники, дипломати, депутати і навіть швейцар, що відчиняв двері, теж був пихатий, бо ж він одчиняв двері в такій установі, бо належав до уряду і про нього часом згадували в газеті — коли якийсь журналіст хотів довести, що він і справді побував у міністерстві й бачив цього швейцара. Всі вони вважали себе за історичних осіб, за великих громадських діячів тільки тому, що мали посаду, що їхні обличчя з'являлися в газетах, бо й преса хоче мати собі поживу, тільки тому, що їхні імена звучали в ефірі, бо й радіостанціям потрібен був харч насушний, а потім дружини дивилися, як їхні великі чоловіки і маленькі самці із захватом кивають їм з кіноекранів, з'являючись там з хитруватою усмішкою пролаз, перейнятою від американців, що позують перед фотографами, як манекени. І хоч світ був високої думки про цих очинувених дійових осіб світової історії, проте він невпинно шарудів ними, щоб довести, що запаси нікчемностей і страхіть не вичерпані, що історія все ще триває. Але кому це хотілося, щоб історія тривала? І якщо вона була неминуча, була неминучим злом, навіщо ж тоді кудкудакати, несучи манюсінські яєчка? Міністр іде до Парижа. Ну й добре. А що він там робить? Його приймає інший міністр. Ну й чудово. Міністри разом снідають. Прекрасно. Погода, треба сподіватися, була гарна. Міністри мають розмову. Bravo! Ну й що? Знову розходяться. Ну, а потім? Один міністр проводить другого на вокзал або на аеродром. Так, але що ж тепер? А нічого. Міністр летить собі додому, а невдовзі другий міністр одвідає його. А навіщо ж уся та подорож, вокзали, аеродроми, сніданки і рукописання на газетних сторінках під величезними шапками, на кіноекранах і екранах телевізорів, у репродукторах кожної комірчини? Невідомо. Ідьте-но спокійненько собі до Парижа! Погуляйте собі тихенько. Так було б набагато краще для людей. Рік мовчанки навколо цих людей! Нехай би цілий рік про них не згадували. Нам хочеться забути їхні обличчя, і ми не хочемо згадувати їхніх імен. Може, виникнуть легенди. Вони будуть змістовні. **Кетенгойве — герой легенди.** Він був заглиблений у свої роздуми; хіба ж можна інакше стати міністром, якщо усіма засобами пропаганди не переконувати щодня світ, що йому потрібні міністри? **Кетенгойве — міністр, обтяжений Бісмарковою іпотекою пихи...**

Він дуже спітнів. Піт аж котився з нього. Його усе дратувало. Сорочка прилипла до тіла. Кетенгойве знову відчув, що йому важко дихати, що його щось гнітить. Засунув руку у розріз сорочки, доторкнувся до тіла, відчув, що там мокро, відчув гаряче щетинисте волосся. **Кетенгойве — не хлоп-**

чик, Кетенгойве — тварина-самець, чоловік із запахом цапа, на грудях — волосся, прикрите одягом, прикрите цивілізацією, і от одомашненої тварини, козла — не видно., а під ним билося серце, насос, що вже не справлявся з ділом. Кетенгойве хотів виступити проти них — серце забилося радісно. Він зустрівся з ними (і з самим собою) — і от серце забилося неспокійно, зневірилось, захекалося, мов зацькований на полюванні звір. Чи ж він їх боявся? Він не боявся. Але відчував себе як плавець, що пливе до берега проти сильної течії і знає, що не допливе, що його знесе геть, він не посувається вперед, зусилля — марні, краще просто пуститися берега і, погойдуючись, піти на дно.

Він проходив повз будівництва. Тут працювали понаднормово. Будував уряд, будували установи, будували органи нагляду за будівництвом, федеральний уряд і уряди земель споруджували будинки для своїх представництв, іноземні посольства і собі виводили тут високі мури, картелі, об'єднання промисловців, банківські товариства, нафтові компанії, сталевиробні, вугільні контори, електростанції ставили тут свої адміністративні будівлі, немов під крильцем уряду їм не треба було платити податків, страхові компанії надбудовували і прибудовували, бо ж страхові компанії, де про всяк випадок страхувалися страховальники, ніяк не могли настачити приміщень, щоб зберігати там свої поліси, щоб розмістити своїх адвокатів, дати притулок своїм статистикам (які чатують на чийсь життя), щоб прикрашати свої прибутки, показувати свої багатства. Всі вони хотіли якомога швидше оселитися десь ближче до уряду, немов боялися, що уряд може від них утекти, що його одного прекрасного дня вже не буде, і в їхніх прекрасних нових будинках житиме страх. Може, Кетенгойве жив у часи нового грюндерства? Це були часи прихованих, таємних рушійних сил, обгрунтовано безпідставні часи — на зибучому піску ви побудували. Кетенгойве — співець Верді у Бонні, на краю рампи він оволодів *bel canto*¹ — на зибучому піску, ах, як підступно ви побудували. Маленький депутат — бідолаха між палацами безпеки. Хробак у деревині. Кілок їм у спину. Хворий хробак. Скорчився. Трухлявий кілок. Ну гаразд, страхові товариства його переживуть. Він був незастрахований. Помре так. Обтяжливий небіжчик. Жодного пам'ятника Кетенгойве. Ні від чого не звільнив людство. Навпомацки пробирався крізь котловани будівництва. Пастки. Сліпий. Кріт.

Він дійшов до дитячого майданчика, і

знову, як уранці, на гойдалці сиділи двоє дівчаток. Їм було років по тринадцять. Коли Кетенгойве спинив на них погляд, вони перестали гойдатись угору і вниз, одна присіла навпочіпки, друга повисла вгорі на дощці. Вони захихикали. Про щось зашепотілися. Одна обсмикала спідничку, напнула тканину на стегні. Зіпсована. Зіпсована. А ти? Хіба не вабила тебе юність, гладенька, ніжна і холодна шкіра? Волосся, яке ще не тхнуло смертю? Уста, які ще не дихали тлінном? Пахло ваніллю. У будинку серед руїн хтось смажив мигдаль із цукром у мідній каструлі. ІЖТЕ СМАЖЕНИЙ МИГДАЛЬ — закликав злинялий на дощі транспарант. Кетенгойве купив собі на п'ятдесят пфенігів смаженого мигдалю і з'їв його. Подумав: оце я востаннє їм смажений мигдаль. Він був гіркий на смак. Цукрова шкуринка хрумтіла на зубах. На язичці лежала розсипчасто клейка маса. Жуючи мигдаль, Кетенгойве спинився перед вітриною магазину «Все для студентів». І власник цієї вітрини жив з отих почуттів статевої зрілості. Тут знову все було, як колись, час котився назад, воєн ніколи не було. Кетенгойве побачив білі студентські каскетки, строкаті шапки, стрічки корпорацій, куртки, він розглядав фехтувальне приладдя, ескадрони, півні кухлі з емблемами об'єднань на кришці, збірки студентських пісень із золотими цвяшками у палітурці та з кованими застібками. Ці речі виробляли, їх можна було продавати, а продаж дозволяв платити за вітрину і крамницю та ще й утримував крамаря. І справді, знову повернулися роки грюндерства з їхніми смаками, комплексом проблем, з їхніми табу. Синки директорів, отих активних будівників, їздили власними машинами до університету, але увечері надівали блазнівські ковпаки і, наслідуючи своїх дідів, робили те, що, мабуть, збоку здавалося дуже дивним: пили, за студентським звичаєм, саламандру¹; Кетенгойве зв'язував це з неприємним уявленням про молодих людей, які під впливом пива, дурості і неясних, часом національних, почуттів, співаючи пісень, розчавлювали пивними кухлями на столах пивнички огидних жаб. Кетенгойве кинув рештки смаженого мигдалю у рівчак. Вузький мішечок розірвався, і мигдаль у цукрі розсипався по бруку, наче скляні кульки. Кетенгойве — дитина, грається агатовими кульками край вулиці. Директор боннської страхової компанії Кезенер із «КК»² атакує Кетенгойве ескадроном, на ньому біла шапка, стрічка корпорації. Директор заколов Кетенгойве. Кетенгойве бере смажену мигдалину, пхає її директорові

¹ Пити саламандру — пити пиво, розчавлюючи кухлями жаб, ящірок, тощо; старий буршівський звичай.
² Студентський клуб для екскурсій наукового характеру.

в рота. Тягне директора за куртку, і з рукава сиплються дрібні монетки. Дівчатка прибігають і збирають ті монетки. Вони кричать: ще, ще, ще і щоразу більше монеток падає на вулицю, вони котяться, підстрибують. Кетенгойве сміється. Директор гнівається й каже: серйозність ситуації...

Кетенгойве йде через ринок. Торговки миють прилавки. Анекдот для Мергентгейма: сліпий іде через рибний ринок, каже: «Girls»¹. Мергентгеймова спальня. Софі чепуриться, збираючись у гості, натягає прозорий корсет на розслаблене тіло. Мергентгейм не збуджений, він стомлений. Каже: «У мене був Кетенгойве». Корсет муляє Софі. Їй хотілося б розірзати облямівку, їй жарко. Мергентгейм каже: «Не треба б мені далі бути з ним на «ти». Софі думає: що це він ляпає, корсет мене щипає, нейлоновий шовк прозорий і тугий, можна б розірвати облямівку, адже я там не роздягатимуся. Мергентгейм каже: «Я йому ворог. Треба було мені так і сказати. Треба було сказати: пане Кетенгойве, я вам ворог». Софі думає: навіть якщо я ношу оцей прозорий корсет! А якби мене отак побачив Франсуа Понсе, адже все видно — зморшки, ліниве, жирне тіло. Мергентгейм сказав: «А так — це підлота». Кетенгойве ішов через ринкове звалище — під ногами лежало гниле, смердюче, зотліле, згіркле, зіпсоване; він послизнувся в ньому, наступив на якийсь апельсин, на якийсь банан, на якийсь прекрасний плід, даремно дозрілий, безглуздо зірваний, народжений у Африці, померлий на ринку у Бонні, його не з'їли, він не проїхав крізь жадібну людину, не перетворився на щось інше. Ковбаса, м'ясо, сир, риба, і скрізь мухи. Великі мухи, величезні. А у череві — личинки. Їхня зброя. Ковбасу розчавлено на підносі. Оце ми їмо. Оце вони їдять у готелі «Зірка». Я б міг туди піти. У залі там — біржові спекулянти: пільові лопатки для прикордонників, патент на реактивний водомет, штучні діаманти, вони все ще чекають на дзвінок міністра. Той шле свою машину. Ану, давай діаманти, давай сюди патент водомета, лопату сюди, чудесну складну лопатку для жилетної кишені, її можна носити непомітно під костюмом, вона прихиляє до тебе будь-яке товариство, винятковий вибір, шістсот кубометрів німецької землі на годину, братські могили, товариш закопає товариша. Чекайте на вказівки уряду. Говорить Англія. Говорить Англія. Ви слухаєте голос Америки. Цього разу Кетенгойве не виступав би. Він боровся б у ефірі. Цього разу Кетенгойве — невідомий солдат на невідомому фронті. Постріл уперед! Постріл назад! У

кого міцні нерви, той стріляє у повітря. Обережно, ескадрильї! Так, не збивати птахів! Кетенгойве — хороша людина, не мисливець. Білі руки. Поет. На балконі готелю «Зірка» стояв депутат від Баварської партії. Дивився на долину Менгфаль. З пасовиська повертались корови. Дзвіночки на них тельнякали. Визрівав рік. По пансіонах стояли солдати: Ave Maria¹. Баварська партія, як і всі дрібні партії, могла бути тією краплиною, що сповнює чашу. Її намагалися перетягти на свій бік. У разі серйозної ситуації вона голосувала б за уряд, але з федералістичним *reservatio mentalis*².

Люди стояли в черзі до каси кінотеатру. Що вони мали побачити? Велику німецьку комедію. Кетенгойве і собі став у чергу. Його вели Аріадна і Тезей, що наважився піти у темряву. Аріадна мовила: «Просувайтесь уперед!» Голос у неї був пихатий, писклявий. Її поставили розпорядницею над невихованим людством, що своєчасно не просувалось уперед. Кетенгойве сидів, а сидів він у відповідній його часу позі, він був об'єкт, ним розпоряджалися. Зараз він був об'єкт реклами. На екрані йому пропонували безпечні бритви, шоферські права, краватки, тканини, губну помаду, фарбу для волосся, подорож у Афіни. Кетенгойве — покупець і консомомент, нормальний споживач. Корисний. Кетенгойве купував шість сорочок на рік. П'ятдесят мільйонів німців з Федеративної республіки купували триста мільйонів сорочок, Мануфактура з величезного сувою текла у швейні машини. Мануфактурні змії обвивали громадянина. Спіймано. Шкільне завдання: один викурює на день десять сигарет, скільки він викурить на рік; отже п'ятдесят мільйонів курців шість разів скурили б Кельнський собор, якби він був з тютюну. Кетенгойве не палив. Втік! Він зрадив. Почали показувати кінохроніку. Якийсь міністр перерізав стрічку — відкривав новий міст. Прошкутильгав, ніби на дибах, через міст. Інші подибали слідом за міністром. Президент відвідав виставку. Його привітало якесь дитинча. Наш фігурер любить дітей. Якийсь міністр від'їжджав. Його проводжали на поїзд. Інший міністр прибув. По нього приїхали. Обрали міс Лойзах. Бікіні на гірському пасовиську. Симпатичний зад. Великий атомний гриб над пустелею Невади. Лижні змагання на штучному снігу на узбережжі Флориди. Знову Бікіні. Величезна підйомна сила. Ще симпатичніші зади. У Кореї: зустрічаються двоє ворогів, дивляться серйозно, ідуть у намет, потім знову розходяться, один із серйозним виглядом залазить до

¹ Дівчата (англ.).

¹ Перші слова молитви «Богородице-діво, радуйся...» (лат.).

² Таємним застереженням (лат.).

вертольоту, другий — з іще серйознішим виглядом — до своєї автомашини. Постріли. Бомби на якесь місто. Постріли. Бомби на джунглі. Обрано міс Макао. Бікіні. Дуже симпатичний китайсько-португальський зад. Спорт примиряє народи. Двадцять тисяч вирячилися на один м'яч. Нудно. Але ось телеоб'єктив кіноапарату вихоплює з отих двадцяти тисяч окремі обличчя: страхітливі обличчя, зведені корчами вилиці, спотворені ненавистю роти, жадоба вбивства у погляді. **Може хочете тотальної війни? Так, так, так**¹. Із свого місця у затемненому залі для глядачів Кетенгойве спостерігав оті обличчя, безжалісно вирвані підступними телеоб'єктивами з безликої маси, де вони ховалися; їх, позбавлених будь-якої стриманості, кинуто світлом (за Ньютоном — це невагома речовина, що холодно і зарозуміло носить над зв'язаною матерією) на екран, наче на стіл прозектора, і Кетенгойве стало страшно. Хіба це людське обличчя? Невже обличчя сучасника таке страшне? Куди це його занесло, завдяки якому випадкові він тут? **Кетенгойве — фарисей**, як це його не вмшали в оту кашу двадцятьох тисяч (міністри сиділи на лавах, око кінокамери зупинялось на них, міністри були зв'язані з народом, може й справді, а може, вони, видатні міми, так тільки удавали), як це й він не стежив за м'ячем, стиснувши щелепи? Серце в нього не калатало, кров не пульсувала прискорено, він не відчував люті: суддю на мило, бийте його, собаку, шахрайство, пенальті, не треба пенальті, свистки! Кетенгойве стояв осторонь. Він стояв десь поза реальним силовим полем двадцяти тисяч, що зібралися тут. Їх об'єднано тут, вони акумулювали енергію, були небезпечним скупченням нулів, вибуховою сумішшю, оці двадцять тисяч збуджених сердець і двадцять тисяч порожніх голів. Вони, природно, чекають на свого фіурера, на № 1, на того, хто, зустрівшись з ними, зробить їх силою, народом, новою людиною, де змішаються поняття народу, держави, фіурера, тотальної ненависті, тотального вибуху, тотальної загибелі. Кетенгойве, ставши лицем до лица з масою, справляв негативне враження. Він був сам-один. Такою і має бути позиція фіурера. **Кетенгойве — фіурер**. Але Кетенгойве не вмів чарувати натовп. Не міг зрушити маси з місця. Не міг їх розпалити. Навіть обдурювати народ не вмів. У політиці він був шлюбним аферистом, що робиться імпотентом, коли треба йти спати з пані Німеччиною. Але в своїй уяві, а часто й насправді, чесно й старанно, саме він захищав права народу! На кіноекрані показували тепер кінорекламу, демонстру-

вали короткі уривки із стандартизованих кіномрій наступної програми. Двоє старих чоловіків грали в теніс. Але ці старі парубки — то були юні коханці наступного фільму, кокетливо одягнені у короткі штанці, хоч за віком вони могли бути старшими братами Кетенгойве, бо ще коли Кетенгойве був підлітком, він бачив, як ці добродії грали у різних фільмах. Але вони були не лише тенісисти, а й поміщики, бо то ж був сучасний фільм, який вже анонсували як фільм **гострий і підбурливий**, а пани поміщики втратили все, принесли в жертву світовій бурі всі володіння, лишився їм тільки маєток, замок у маєтку, ліс і поле, тенісний корт і короткі елегантні штанці, а також, само собою зрозуміло, пара чистокровних коней, щоб знову брати участь у перегонах від Німеччини. Голос промовляв із кінорепродуктора: «Між об'єднаними з змові друзями стоїть чарівна жінка. Хто її здобуде?» Якась матрона у платті на підлітка несамоовито стрибає коло сітки. Так збігав бабусин час, все розігрувалося у світському товаристві, у тому високому світі, якого більше не було. І Кетенгойве сумнівався, чи існував взагалі коли-небудь отой високий світ? Що воно було таке? У що там грали? Одна популярна німецька народна письменниця назвала один із своїх численних романів «Highlife»; вона чи, може, її видавець, поставили англійський заголовок на німецьку книжку, а мільйони, що зовсім не знали, що означає слово highlife, проковтнули отой том. Highlife — знатний, високий світ, це магічне слово, що воно було таке, хто до нього належав? Кородін? Ні. Кородін — це не Highlife. Канцлер? Він теж ні. Канцлерів банкір? Той повіганяв би таких людей. Так хто ж це, отой highlife? Це — привиди, тіні. Актори на екрані, це вони мали грати отой highlife це вони були єдиними представниками цього знатного світу, вони та ще хіба кілька фігур по ілюстрованих журналах та у рекламі, людина з випещеними вусами, з незрівнянним виразом власної гідності на обличчі наливає шампанське, людина, що у костюмі для гри в поло курить дешеву сигарету, і красива кінська шия, оповита синім серпанком. Ніколи людина не наливатиме отак шампанське, ніколи ніхто не сидітиме отак на коні, та й навіщо це так робити, але оці постаті були справді примарними королями народу. Другий уривок анонсував кольоровий фільм. Голос із кінорепродуктора кричав: «Америка за часів громадянської війни! Гарячий південь, країна палких душ! Чарівна жінка між двома друзями-змовниками!» Двоє друзів-змовників і одна чарівна жінка — здавалось, ніби і по цей і по той бік океану це стало ідеєю-фікс сценаристів. Чарівна жінка мчала цьо-

¹ З промови Геббельса у берлінському Спортпалаці за часів фашизму.

го разу на неосідланому мустангу, мінячись трьома барвами — у Кетенгойве аж очі заболіли. Друзі прокрадалися — теж у трьох барвах — крізь чагарник і стріляли один в одного. Голос із кінорепродуктора коментував: «Одчайдушні люди!». У Кетенгойве не було друга, в якого можна б стріляти. Хіба націлитись у Мергентгейма, а Мергентгеймові в нього? Може, це й непогана ідея. А на чарівну жінку призначити б Софі. Вона б погодилась. Людина товариська. А тепер почалася німецька комедія. Кетенгойве вже був висотаний. Комедія мигтіла на екрані. Привиди, галюцинація. Коханець переодягався, виходив у дамському костюмі. Гарзд, адже бувають такі амплуа-травесті. Але Кетенгойве не вбачав у цьому нічого смішного. Актор-травесті сів до ванни. Треба ж часом і травесті помитися у ванні. Що тут смішного? Якесь дама застала у ванні вже не непристойно переодягненого, а пристойно голого. Біля Кетенгойве сміялися, сміялися попереду і позаду. Чого вони сміялися? Він того не розумів. Це його налякало. Його викинуто за борт. Виключено із загального сміху. Він не побачив нічого смішного. Голого актора. Тричі розведену даму, що знайшла актора у ванні. Це події хіба що трагічні, але аж ніяк не смішні! А навколо Кетенгойве сміялися. Сміялися, аж луна йшла. Може, Кетенгойве — іноземець? Може, він приїхав поміж люди, що інакше плакали, інакше сміялися, були не такі, як він? Може, він — іноземець у сфері почуттів, і тому сміх із навколишньої темряви так болісно бив по ньому, загрожуючи втопити, немов надто сильна хвиля. Він почав навпомацки вибиратися із цього лабіринта. Поквапливо вийшов з кіно. Це була втеча. Аріадна пиццала йому вслід: «Тримайтеся правого боку! На вихід тримайтеся правого боку!» **Тезей тікає, Мінотавр живе.**

Засутеніло. Сонце зайшло, на небі жеврів ще його останній відблиск. Був час вечеряти. Вони сиділи по своїх задушливих кімнатах, перед розстеленими постелями, харчувалися, прожовуючи, ліниво прислухалися, як россою падало з гучномовця: забори мене із собою, капітане, о батьківщино, твої зорі... На вулиці людей було мало. То були люди, що не знали, куди їм іти. Не знали, куди йти, навіть якщо в них і була кімната, навіть якщо на них чекала розстелена постіль; пиво й ковбаса чекали на них, а вони не знали куди йти. То були люди такі, як Кетенгойве, а були й не такі як він — не знали, що їм робити із собою. Перед кінотеатром стояли підлітки. Двічі на тиждень вони ходили до кіно, а інші дні стояли перед ним. Чекали. На що вони чекали? Чекали на життя, але життя, на яке вони чекали, не наставало. Життя не при-

ходило на побачення перед кінотеатром або, якщо й приходило і стояло коло них, вони його не бачили, а супутники життя, що з'являлися пізніше зримо, були не ті, на яких чекали. Та підлітки і не чекали б тут, якби знали, що тільки такі й прийдуть. Хлопці чекали просто так. Нудьга угнуздилася в них, як хвороба, і на їхніх обличчях вже можна було прочитати, що вони поступово вмруть од цієї хвороби. Дівчата стояли осторонь. Вони були менш хворі на ту нудьгу, як хлопці. Були хтиві і, приховуючи це, шепталися, близько схиливши голови одна до одної, і терлися одна об одну. Парубки в сотій раз розглядали фотографії до фільму. Вони дивилися на актора, що сидів у ванні, бачили, як він носить жіночі плаття. Кого зображав той актор? Гомосексуаліста? Парубки позіхали. Рот перетворювався на круглу дірку, на вхід до тунелю, по якому снувала порожнеча. Вони встромляли у дірку сигарети, затикали ту порожнечу, стискали губами тютюн, і обличчя в них ставали лукаві, пихаті. З них могли вийти й депутати, та, очевидно, їх раніше заберуть до армії. Кетенгойве не примарилося нічого, йому не ввижалося, ніби він бачить їх у братській могилі, або як вони, безногі, на коліщатках від дитячих візків їдуть жебракувати. У цей момент він би за ними й не уболівав. Він не був наділений даром передбачення, і співчуття його вмерло. Якийсь учень булочника спостерігав касу кінотеатру. Касирша сиділа у касовій будці, наче дамський манекен у вітрині перукаря. Касирша всміхалася солодко й застигло, як манекен, вона гордовито носила своє ріденьке завите волосся. Учень булочника розмірковував, чи не пограбувати йому касиршу. Сорочка на ньому була розхристана аж до пупа, дуже короткі пекарські штанці прикривали хіба що зад. Грубі голі ноги були припорошені борошном. Він не курих. Не позіхав. Очі дивилися уважно. Кетенгойве подумав: якби я був дівчиною, я пішов би з тобою погуляти на річку. Кетенгойве подумав: якби я був на місці касирші, я б насторожився.

Йому зустрічалися самотні, що в розпачі вешталися по місту. Про що вони думали? Що їх мучило? Може, вони були хтиві? Може, це їх мучило? Може, вони шукали собі партнерів у хтивості, що в них вирувала? Вони б навряд чи знайшли партнерів. Хоч партнери були скрізь. Чоловіки й жінки, вони проходили один мимо одного, дивилися на все широко розплющеними очима. Деякі охоче б напилися. Охоче б порозмовляли. Вони жадібно зазирали у вікна ресторанів. Але в них не було грошей. Заробіток забирали квартира, прання, харчі, аліменти; треба було радіти, що є робота, яка дає гроші на все це. Во-

ни зупинялися перед вітринами і розглядали дорогі фотоапарати. Обмірковували, що краще — «лейка» чи «контакс», а не могли б стягтися й на дитячий фотоапарат. Кетенгойве зайшов до винарні, де стіни були обшиті панелями. Було тихо, приємно, от тільки спека тут застоюлася, і він спітнів. Якийсь літній пан смакував вино, читаючи газету. Читав передову статтю. Над статтю був заголовок: **ЧИ ПЕРЕМОЖЕ КАНЦЛЕР?** Кетенгойве ще раніше прочитав цю статтю, він знав, що в ній його називають каменем на дорозі канцлера. **Кетенгойве — камінь спотикання.** Він замовив арського, тут воно було добре. Літній пан, знайомлячись із шансами канцлера на перемогу, гладив стару таксу, що манірно сиділа поруч нього на ослінчику. Обличчя у такси було розумне, як у державного діяча. Кетенгойве подумав: отак і я колись сидітиму, старий, самотній, і єдиним моїм другом буде пес. Але ще невідомо, чи матиме він це — собаку, склянку вина та ліжко десь у місті.

До винарні зайшов священик. Священника супроводило дівча. Дівчинці було, мабуть, років дванадцять, на ній були червоні шкарпеточки. Священик був високий, кремезний. Мав вигляд селянина, а голова була як у вченого. Добра голова. Священик подав дівчинці прейскуртант вин, і та боязко прочитала назви. Дівча боялося, що їй дадуть лимонаду, але священик спитав, чи не хоче вона випити вина. Він замовив восьмушку для дівчинки і чверть літра — для себе. Дівча схопило бокал двома руками і пило обережно, помаленьку ковтаючи. Священик запитав: «Смачне?» Дівчинка відповіла: «Ой, яке ж добре!» Кетенгойве подумав: чого ти така боязка, не треба так, він же радий, що ти з ним. Священик витяг з-під сутани газету. То була італійська газета, газета Ватикану, «*Osservatore Romano*». Священик надів окуляри і почав читати передову статтю. Кетенгойве подумав: газета не гірша за інші, а може, навіть краща... Кетенгойве подумав: правди немає. Подумав: є хіба тільки віра. Розмірковував: чи вірить редактор «*Osservatore*» в те, що написано у його газеті? Чи він духовна особа? Чи живе він у Ватикані? Кетенгойве думав: прекрасно так жити, увечері — сади, увечері — прогулянка вздовж Тібру. Йому ввижалося, як він, священик, бродить берегом Тібру. На ньому чиста сутана і чорний капелюх з червоною стрічкою. **Кетенгойве — монсиньйор. Маленькі дівчатка присідають перед ним і цілують йому руку.** Священик спитав дівча: «Хочеш газованої води до вина?» Дівча похитало головою. Воно пило чисте вино, ковтаючи помаленьку, смакуючи. Священик згорнув «*Osservatore*». Зняв окуляри. Очі його були ясні, обличчя спокійне, але й не без певного виразу. Він

смакував вино, як винороб. Шкарпеточки дівчинки червоніли під столом. Літній пан гладив свою розумну таксу. Було тихо. І кельнерша сиділа тихенько десь коло столу. Вона читала в ілюстрованому журналі продовження репортажу: **Я БУЛА ЙОГО КОХАНКОЮ...** Кетенгойве подумав: вічність. Подумав: заціпеніння. Подумав: зрада. Подумав: віра. Подумав: мир обманює. А тоді подумав: ця спека отут, ця тиша, це — якийсь момент вічності, а в цьому моменті вічності законсервовані ми всі — священик і «*Osservatore Romano*», маленьке дівча в червоних шкарпеточках, пан із собакою, кельнерша, що спочиває, і я, депутат, Протей¹ — хворий, безсилий, та принаймні іще неспокійний.

Раптом усі враз розплатилися. Розплатився священик. Розплатився старий пан. Розплатився Кетенгойве. Винарня кінчала свою роботу. Куди тепер, куди? Старий пан із собакою пішов додому. Священик повів дівча додому. А може, у священика не було домівки? Кетенгойве цього не знав. А може, священик пішов до Кородіна. Може, він переночує у церкві, може, помолитиметься цілу ніч. А може, у нього прекрасна домівка, широке ліжко у стилі барокко з виточеними лебедями, старі дзеркала, солідна бібліотека, французька література сімнадцятого століття, може, він ще трохи читатиме у ліжку, може, засне на холодних простирадлах, може, йому снитимуться червоні шкарпеточки. Кетенгойве не мав жодної потреби йти додому, його депутатський притулок був безрадісний *piéd-à-terre*², лялькова кімната, де жив сум і страх, де він міг відчувати тільки одне — якщо він там умре, ніхто не сумуватиме. Цілий день він боявся цієї сумної кімнати.

На вулицях кварталу було безлюдно. У вітринах конфекціонів без потреби горіли лампи. Кетенгойве спостерігав родинне життя на тих вітринах. Якесь радіостанція шукала ідеальну сім'ю. Та ось же вона. Власник конфекціону давно вже її знайшов. Посміхається батько, посміхається мати, посміхається дитина, всі вони захоплено вирічались на свої етикетки з цінами. Вони раділи, що одягнені дешево. Кетенгойве подумав: от якби декораторові спало на думку одягти чоловіка у військову форму — як би він усміхався, як би вони, всміхаючись, милувалися ним, вони б милувалися ним, аж поки од вибухів не повилітали б шибки, аж поки у вогненній бурі не розтопився б віск. У сусідній вітрині дама із світською зачіскою, з похитливим ротом і приємним, зухвало випнутим живо-

¹ Божество у древніх греків; мало здатність перетілюватися у різних істот і передбачати майбутнє.
² Тимчасове помешкання (франц.).

том, раділа, що в неї така коштовна сукня. Тут виставлено було ідеальне населення, ідеальні батьки, ідеальні хатні господарки, ідеальні діти, ідеальні коханки... **Репортаж із продовженням: Я була у Кетенгойве лялькою на вітрині. Кетенгойве — історична особа епохи, Кетенгойве — відбиває мораль доби в ілюстрованому журналі, всміхаючись, вони дивились на Кетенгойве. Вони посміхалися підбадьорливо. Всміхалися: призволяйся! Вони жили ідеально, чисто, дешево. Навіть зухвало випнутий живіт світської ляльки, маленької повії, був чистий і дешевий, ідеальний і синтетичний: у цьому лоні зріло майбутнє. Кетенгойве міг купити собі лялькову сім'ю. Ідеальну жінку. Ідеальну дитину. Міг би заселити ними свою лялькову депутатську квартиру. Міг би їх покохати. Міг би покласти їх у шафу, коли б не схотів більше любити. Міг купити їм труни, покласти їх туди і поховати.**

Чимало всякого добра пропонувало місце самостньому мандрівникові. Пропонувало автомобілі, пропонувало газові плити, холодильники, велосипеди, каструлі, меблі, годинники, радіоприймачі; всі ці товари стояли або лежали у вітринах, освітлених ніби спеціально для Кетенгойве, у якійсь впадаючій в око самотності, вони були спокую диявола, ці якісь нереальні автомобілі, нереальні плити, каструлі або холодильники, були закликанням чи прокльоном, втіленим у форму предметів вжитку. Якийсь могутній чародій звелів усьому заціпеніти, то було застигле, спресоване у якійсь випадковій формі повітря, і чародієві було приємно створювати бридкі форми, і тепер він радів, що людина жадала цих речей, працювала заради них, заради них убивала, крала, обманювала; людина вбивала і себе саму, якщо не могла викупити векселя, отого підпису, який вона дала дияволу і яким нав'язала собі ці заморожені речі. Одна освітлена у червоне вітрина здавалась справжнім притулком чорної магії. Тут стояв макет розтятої людини. Кетенгойве бачив серце, легені, нирки, шлунок людини, вони лежали перед його очима відкриті, натурального розміру. Органи ці сполучалися між собою за допомогою скляних рурок, прозорих лабораторних шлангів, а по тих рурках струмував рожевий лимонад — кров, його рух в організмі треба було підтримувати за допомогою чудодійного напою «Зіглінда». Макет увінчувався черепом з начищеними зубами; з правої руки макету було знято шкіру, так що видно оголені м'язи і нерви, ця права рука ніби підвелась для фашистського привітання, і Кетенгойве здалося, ніби він чує, як цей привид скажено кричить йому просто в обличчя: «Хайль Гітлер!». Істота ця не мала статевих ознак, вона імпотентно ви-

сочіла у крамниці товарів сангігієни (так вони називалися), і Кетенгойве помітив гумові душі, презервативи, протизачаттєві таблетки, всілякі креми і підсолоджені пілюлі, був тут і лелека з пластмаси, а табличка із світляними літерами проголошувала. **ВИ ЗНАЙДЕТЕ ТУТ НАЙКРАЩІ ТОВАРИ ДЛЯ МАЛЯТ.**

Кетенгойве подумав: не знатися більше з ними, не спілкуватися з ними, не підписувати угод, не купувати нічого, не бути вірнопідданим. На якусь мить Кетенгойве поринув у мрії на нічних тихих вулицях столиці, яка раптом знову перетворилась на звичайне містечко, в стару, як світ, ілюзію про те, що людині, власне, нічого не потрібно. Ця мрія надала йому, як і кожному до нього, нової сили. Його кроки залунали голосніше. **Кетенгойве — аскет. Кетенгойве — послідовник цен¹. Кетенгойве — буддист.** Кетенгойве — великий самовизволитель. Але збудження, яке він відчув, збудило й внутрішні соки, духовне окривлення його кроків збудило апетит, великий самовизволитель відчув голод, відчув спрагу, нічого не вийшло з того визволення, бо якби воно вдалося, то мало б початися саме тепер, негайно ж, у цю мить. Його кроки лунали. Вони глухо лунали у тихій вулиці.

Кетенгойве зайшов до другої винарні міста. Ця винарня була не така тиха, не така аристократична, як перша, священики сюди не заходили, маленькі дівчатка у червоних шкарпеточках не тішили очей, але заклад ще працював, тут ще можна було випити. Коло двох столів дебатували завсідники. То були опасисті чоловіки, опасисті жінки, у них були тут, у місті, власні магазини, вони мали свій спокійний достаток, освітлювали вітрини, були у спілці з дияволом. Кетенгойве замовив вина й сиру. Замовивши сир, відчув задоволення — буддист не хотів, щоб задля нього різали худобу. Сир, що в міру смердів, заспокоював сумління. Сир смакував. На стіні висів заповіт умираючого виноторговця своїм синам: вино можна виготовляти із винограду. Вино, яке пив Кетенгойве, було добре. І ось до винарні зайшли дівчата з «Армії спасіння».

Синьо-червона форма і капелюх господніх солдатів були тільки на одній дівчині, про другу не знати було, чи належить вона взагалі до «Армії спасіння», може, вона ще не обмундирована неофітка, а може, просто випадково пристала до першої — добровільно, заради дружби, або недобровільно, присилувана до цього несприятливими обставинами, а може, через упертість

¹ Буддійська секта в Китаї та Японії.

або через саму цікавість. Було їй років, мабуть, шістнадцять. Її плаття з дешевого штучного волокна було зім'яте, молоді груди напинали грубу тканину, і Кетенгойве впав у око вираз подиву на її обличчі, якесь застигле здивування, поєднане з розчаруванням, каяттям і гнівом. Дівчина була невисока, гарною її не можна було назвати, але приваблювали її безпосередність і дещо перекірлива манера поводитись. Вона нагадувала молоденьку конячку, яку вперше запрягли і яка боїться й пручається. Тримавши у руці листівки із войовничим закликом, дівчина нерішуче йшла слідом за подругою у формі, якій було років двадцять п'ять. Дівчина у формі мала бліде, нервове, позначене недолею обличчя, на ньому суворою рисою виділялися міцно стулені дуже тонкі губи. Її волосся, наскільки його міг бачити під капелюхом Кетенгойве, було коротко підстрижене, і дівчина, якби зняла отой потворний головний убір, виглядала б, мабуть, як хлопець. Кетенгойве відчув, що ця пара його приваблює. **Кетенгойве** — цікавий і чутливий. Дівчина у формі простягла до завсідників карнавку, і опасисті комерсанти з незадоволеною міною кидали у заржавілий проріз п'ятипфенігові монетки. Їхні опасисті жінки по-дурному й чванливо дивилися кудись поперед себе, дивилися так, наче ота дівчина з «Армії спасіння» і її карнавка були невидимі. Дівчина забрала карнавку, обличчя її виражало байдужість і зневагу. Бюргери не дивилися на дівчину. Вони не припускали, що їх можна зневажати, і дівчині з «Армії спасіння» не треба було докладати зусиль, щоб приховати свою зневагу. Гітара оздоблена стрічками з цитатами із біблії, дзенькнула об стіл Кетенгойве, дівчина, зарозумілий, похмурий ангел спасіння, тепер зневажливо простягла карнавку і йому. Кетенгойве хотілося з нею поговорити, але боязкість завадила йому, і він заговорив до неї лише в думках. Попросив: та заспівайте ж! Заспівайте хорал! А дівчина, у думках Кетенгойве, сказала: тут не місце! А Кетенгойве відповів їй у думці: скрізь місце, щоб хвалити бога. А далі подумав: ти маленька розпусниця, ти збуджуєш у мене спогади і дуже боїшся, аби тобі щось не забрали з того, що ти вкрала. Він пхнув у карнавку п'ять марок і засоромився, що пхнув у проріз оті п'ять марок. Це було забагато, але й замало. Маленька шістнадцятирічна дівчина, що не носила форми, стежила поглядом за Кетенгойве, здивовано дивилась на нього. А потім нижня губа її округлого чуттєвого рота випнулася, а на обличчі мимовільно позначилася одверта лють і обурення. Кетенгойве розсміявся, а дитина побачила, що її спіймали на гарячому, і почервоніла. Кетенгойве охоче запросив би дівчат

сісти до нього. Він знав, що це викличе сенсацію у бюргерів, але йому це було байдуже, його б це, може, навіть порадувало. Але він ніяковів перед дівчатами і поки зважився запросити їх до себе, дівчина у формі покликкала малу, яка все ще не зводила очей з Кетенгойве. Молодша дівчина здригнулася, немов кінь, що почув ненависний окрик кучера і відчув міцний ривок мундштука, вона відвела очі од Кетенгойве і гукнула: «Іду, Гердо!»

Дівчата пішли. Дзенькнув дзвоник. Двері причинилися. І коли двері клацнули, Кетенгойве примарився Лондон. Він побачив на стіні у станції метро великий план великого міста Лондона, що своїми передмістями злився з сільською місцевістю; квартали лондонських доків на плані були трохи засиджені мухами. І от Кетенгойве — в Лондоні, у кварталі доків, на станції метро. Поїзд, що викинув його тут, поїхав далі, у тунелі гуло, звідти віяло холодом. Кетенгойве змерз на платформі. Було це в неділю, у післяобідній час. У неділю, у післяобідній час, у листопаді. Кетенгойве був бідний, усім чужий і самотній. На вулиці йшов дощ. То був поривчастий дощ, він сік наче батоном, сипався з низьких хмар, з важких стін туману, які, наче важкі повстяні шапки, насунули на дахи брудних, здавалось, вкритих проказою, будинків і просмолених сараїв. Туман, насичений їдким млявим димом старих запаршівілих камінів, тхнув болотами, пожежею, що тліє на мокрому торфовищі. То був знайомий запах, запах відьм Макбета, і у вітрі чути було їхній крик: краса — безпутня і безпутність — красива. Відьми приїхали до міста на лавках з туману, вони сиділи навпочіпки на дахах і ринвах, вони прибули на побачення з морським вітром, оглядали Лондон, похитливо завивали, коли вітер кидав їх на хмарне ложе, трусив ними, оповивав їх несамовито й хтиво. Скрізь чути було свист і стогін. Навколо рипіли балки складських приміщень, кректали криві дахи. Кетенгойве стояв на вулиці. Чув, як воркували відьми. Пивнички були зачинені. Чоловіки нерухомо стояли біля дверей. Прислухалися до відьм. Теплі пивнички були зачинені. Жінки мерзли по підворіттях. Наслуховували, як метушаться відьми. Джин замкнений у пивничках. Похитливі відьми сміялися, вили... На небі їх було повно. І от тоді з туману й вогкості, з торфяного диму, бурі й відьомського шабашу залунала музика, з'явилася «Армія спасіння» із своїми прапорами, із своїм войовничим закликом, з сурмами і литаврами, у кашкетах і солон'яних капелюхах, з промовами і хоровими співами — вона намагалася вигнати демонів, опротестувати нікчемність людини. Колона «Армії спасіння» утворила спіраль, зімкнулася в колі, ви-

шикувалась і закричала, засурмила, забила у литаври своє «ХВАЛІТЕ ГОСПОДА», а відьми й далі реготали, схопившись за хмарний живіт. Розхитане бурєю хмарне небо над брудною площею поміж доками — то були жовто-сіро-чорні, заболочені, тліючі, похитливо-болісні відьомські стегна й черева. Маленькі затишні пивнички, оті похмурі, ріденькі «забігалівки» — вони зачинені. А якби вони навіть були відчинені, у кого знайшовся б отой шлінг на липке, темне, запінене пиво? Отож чоловіки й жінки, недільні бідарі і **бідний емігрант Кетенгойве** обступили людей з «Армії спасіння», слухали музику, мовчки слухали спів, але промови не чули, вони чули відьм, відчували, як їх проймає холод, відчували, як в них проникає вогкість. А потім вони посунули слідом за прапором «Армії спасіння» — сумна колона згорблених, змерзлих, вони йшли схрестивши руки, сховавши руки в кишені, ці чоловіки й жінки, а з ними Кетенгойве — емігрант, СА марширує¹, вони йдуть слідом за прапором «Армії спасіння», слідом за литаврами «Армії спасіння», а відьми шаленіють, регочуть, а вітер штовхає їх сильно, міцно, ще раз і ще раз, ой ти вітре милий з моря, з льодового полюса, зігрійся, розжарся, ми — відьми з болота, ми прибули на бал у добрий старий Лондон. Вони зайшли до якогось бараку і там мусили чекати, бо навіть «Армія спасіння» хотіла їм показати, що вони — бідні люди, а значить мусять чекати. А чому б їм не почекати? На них ніщо не чекало. У бараці було тепло. Горіли газові каміни. У камінах гуло, полум'я в них світилося жовтою, і червоною, і синьою барвами, воно тріпотіло, мов блукаючі вогники, у приміщенні стояв солодкуватий запах, наче запах якогось задушливого наркозу. Вони посідали на дерев'яні лавки, без спинок, бо для них бідних досить лавок і без спинок. Бідні не мають права стомлюватись. Це багаті можуть спиратися на спинки. Тут були самі бідні. Вони сперлися руками на коліна і нахилилися уперед, бо були вкрай виснажені отим стоянням, чеканням, нездоленістю. Музика грала «Устаньте, християни, всі разом», а якийсь чоловік, якого називали полковником і який мав вигляд полковника із «Скетчу»², читав проповідь. **Полковник Кетенгойве за партією в крикет у замку Банко**³. У полковника була дружина (вона давно не мала вже такого аристократичного вигляду, як він — його портрет опубліковано у «Скетчі» — вона могла б бути йому хіба за пралю, могла б

стукати праником по його кальсонах), і після промови пана полковника (а що він сказав? Кетенгойве того не знав, та й ніхто не знав) пані полковниця закликала присутніх визнати, які вони всі недобрі.

Багатьом властиві симпатії до самовикриття, ба навіть схильність до мазохізму, отож деякі виступили вперед і пихато обвинувачували себе у недобрих думках, яких вони ніколи й не мали, боязко тамуючи в собі голос змії, отруйних хробаків, що гніздилися в їх грудях. Недобрі вчинки не висповідано. Може, це й правильно, що про них не згадали. Може, в залі сиділи чиновники карної поліції. А що таке взагалі недобрі вчинки, якщо їх треба визнати отут перед людьми і перед богом? Мучити собаку — недобрий вчинок. Бити дитину — недобрий вчинок. Але чи то ж недобра думка — планувати замах на могутню, злу і скрізь вшановану людину? Хто це знав? Потрібне було дуже чуйне сумління, щоб це вирішити. Чи ж мав полковник «Армії спасіння» таке сумління? Щось не було цього помітно. Його аристократична коротко підстрижена борідка мала войовничий вигляд, він більше втілював армію, аніж спасіння. Та якби полковник і мав отаке чуйне сумління, то нащо б воно йому здалося, адже розвинене, гостре, ніжне відчуття добра і зла якраз і не зможе відповісти на питання: моральний, чи аморальний вчинок пограбування банку? Після сповіді дали на решті дожджаний чай. Його наливали з великого паруючого казана в алюмінійові кухлики. Чай був чорний і дуже солодкий. Обті кухлики опікали губи, але питво було приємне на смак і гарячим струмком стікало у черево. Полум'я у газових плитах гуло, легенький смертельний перегар змішувався з солодким ароматом чаю, із запахом казок Індії і з різким випаром немитих тіл, змолка на дощі одяга теж парувала, ця суміш своєрідним туманом червоніла перед очима Кетенгойве, паморочила йому голову. Всі прагнули вийти звідси, прагнули бурі, прагнули відьм — але привабливі пивнички все ще стояли замкнені.

Настав час замикати і в Бонні. Завсідники вставали з-за столів. Комерсанти, нещиро всміхаючись, подавали один одному жирні руки, стискали один одному товсті пальці із золотими перснями, вони добре знали, хто скільки вартий, вони знали сальдо кожного. От вони й пішли, пішли й загасили лампи по своїх вітринах-пастках. Роздяглися. Спорожнилися, полізли у ліжко — товстий комерсант, його товста дружина; син учитиметься у вищій школі, дочка зробить добру партію, дружина позіхає, чоловік випускає звуки. На добраніч! На добраніч! Хто там мерзне у полі?

¹ «СА марширує» — слова з фашистської пісні «Хорст Вессель».

² Англійський гумористичний журнал.

³ Герой трагедії Шекспіра «Макбет».

Кетенгойве бачив, як у вікнах гасли вогні. Куди б йому піти? Він пішов навмання. І от біля універмагу він знову надибав на тих дівчат з «Армії спасіння» і цього разу привітався до них, як до старих знайомих. Герда кусала тонкі безкровні губи. Лютувала. Як ненавиділа вона чоловіків, що в її уявленні були оскаженілими дурнями. Герда охоче б утекла, але не була певна, чи піде за нею Лена, маленька, шістнадцятирічна, отож їй довелося зупинитися і терпіти поблизу себе цього мужчину-хизака. Кетенгойве прогулювався з Леною перед вітринами універмагу, прогулювався перед згаслим світлом у лялькових кімнатах і слухав історію біженки, а Герда в цей час стежила за ними, злісно стиснувши губи і світлячи очима. Лена розказувала йому свою історію на м'якому діалекті, ніжно ковтаючи склади. Вона приїхала з Турингії і була ученицею токаря. Запевняла, що має посвідки про те, що вона токарь і що вже працювала інструментальною. Сім'я її разом з нею втекла до Берліна, а потім їх вивезли літаком до Федеративної республіки, де вони довгий час жили по таборах. Лена, маленький токарь, хотіла завершити своє навчання, а тоді працювати інструментальником і заробляти багато грошей, а потім хотіла вчитись у вищій школі і стати інженером, як це їй обіцяли на Сході, але на Заході її висміяли і сказали, що токарний верстат тут не для дівчат, а вища школа — не для бідних. Згодом якась біржа праці влаштувала Лену на кухню, влаштувала на кухню в готелі, і Лена, біженка з Турингії, мусила мити тарілки, змивати жирні недоїдки, жирні соуси, жирні шкуринки з ковбас, жирні залишки печені, її нудило від отого жиру, вона блювала на той блідий, драглистий жир. Вона втекла з жирної кухні. Втекла на вулицю. Стала край дороги і зупиняла автомобілі, бо ж їй хотілося в рай, а рай ввижався їй у вигляді блискучої фабрики із змащеними верстатами і добре оплачуваною восьмигодинною працею. Комівояжери брали Лену з собою. Жирні руки обмацували їй груди. Жирні руки лізли під спідницю, сіпали за резинку трико. Лена захищалася. Комівояжери лаялися. Лена спробувала їздити із шоферами вантажних машин. Шофери вантажних машин сміялися над маленьким токарем. Вони лізли Лені під спідницю. А коли вона починала кричати, вони переключали мотор і на першій швидкості викидали Лену з машини. Вона добралася до Рурської області. Побачила фабричні димарі. Домни палали. Працювали прокатні стани. Кузні кували. Але перед заводськими брамами сиділи жирні вахтери, ці вахтери сміялися, коли Лена питала, чи не візьмуть на роботу до токаря досвідчену ученицю.

Жирні вахтери навіть не лізли Лені під спідницю. Жирні вахтери були надто жирні, щоб залазити під спідницю учениці токаря. Так Лена опинилася у столиці. Що робити безпритульній, що вчинити голодній? Вона тинялася по вокзалу, ніби чекаючи на щастя, яке приїде поїздом. Багато хто заговорював з Леною. Заговорювала з нею і Герда. Лена пішла за нею, за дівчиною з «Армії спасіння», оглянула місто, ходячи по ньому із войовничими листівками у руках, дивуючись з усього, що бачила. Кетенгойве подумав: і Герда хапатиме тебе за груди. Подумав: отак ми, така наша доля. Але їй він сказав, що хоче спробувати влаштувати її на посаду, щоб вона скінчила навчання. Герда сердито розкрила рота. Сказала, що вже чимало людей обіцяли Лені таке, але відомо, що то за обіцянки. Кетенгойве подумав: маєш рацію, я хочу знову побачити Лену, хочу її помацати, вона спокушує до того, а мене вона спокушує особливо, ось у чім річ. **Кетенгойве — недобра людина.** А втім він намітив собі поговорити про Лену з Кородінім, що мав зв'язок із фабриками, а може, й з Кнурреваном або з кимось із колег по фракції, що мають стосунки з біржею праці. Йому хотілося допомогти Лені. Механік мав стати до свого верстата. **Кетенгойве — добра людина.** Він попросив Лену заглянути наступного вечора до винарні. Герда взяла Лену за руку. Дівчата пішли кудись у ніч. Кетенгойве залишився серед ночі.

Ніч. Ніч. Ніч. Недобрий місяць. Зірниця. Ніч. Ніч. Нічне життя. Нічне життя в районі вокзалу. Лемури. У барі лемури вирячилися на кістлявий привид, що хотів поставити рекорд безперервної гри на піаніно. Привид у змолкх від поту панчохах сидів біля старого роялю і, оточений повними попільничками та порожніми пляшками з-під кока-кола, вимолочував з клавішів мелодії, які лунали з гучномовців.

Час від часу до привида підходив кельнер, з байдужою міною встромляв йому до рота сигарету або, нудьгуючи, заливав йому в пельку бокал кока-кола. Привид тоді хитав головою, як смерть у ляльковому театрі «Касперле» — це мало означати подяку і товариську солідарність. Ніч. Ніч. Лемури. Виблискували рейки залізниці понад берегом Рейну. Виблискуючи, вони зникали у напрямі Кельна. Біля станції у кафе Канцлера сиділи опасисті чоловіки і співали: «Є в мене ще чеходан у Берліні». Вони зиркали на опасистих жінок і співали: «Туга за Курфюрстендамм огортає мене», а опасисті жінки думали: радники міністерств, радники уряду, радники посольств, і погойдували своїм жиром по-берлінському, їли свинячу печінку з яблуками і цибулею, сякалися на берлінський манір: «...іди ж сю-

ди, мій маленький, клади лапки поміж ва- зонами...», а агенти, вояжери, прохачі дума- ли: яка товста жінка, точнісінько як моя стара удома, та тільки надто шикарна — тридцять марок, а із старою можна в неді- лю задарма, треба купити собі журналь- чик, а то геть забудеш, якою має бути справжня жінка... «Я — пас». Вони грали у скат по-берлінському, пили свіже пиво з великих урильників, доливаючи до пива гор- рілку. Ніч. Ніч. Лемури. Фрост-Форестье лягав спати. Фабрику Фрост-Форестье за- крито. Він зробив кілька вправ на турніку. Став під душ. Розтер натреноване, пропор- ційно збудоване тіло. Випив два ковтки конь- яку з високого бокалу. Великий радіоприй- мач повідомляв останні новини. Малень- кий радіоприймач кричав: «Дора має пе- люшки. Дора має пелюшки». На столі ле- жала фотокопія інтерв'ю генералів Conseil Supérieur des Forces Armées. Номер телефону Мергентгейма записаний на смуж- ці паперу. На смужці записано: розпитати про Гватемалу. Білий шрифт на чорному фотопапері — наче corpus delicti¹. Фрост- Форестье накручує будильник. Ставить його на п'ять тридцять. Ліжко Фрост-Фо- рестье вузьке. Воно й тверде. Тоненька ковдра покриває Фрост-Форестье. Він бере том творів Фрідріха Великого. Читає. Читає Фрідріхову конструбату французьку мову. Розглядає гравюру — портрет короля, ко- роля з обличчям хорта. Фрост-Форестье гасить світло. Засинає як по команді. За червоними, як генеральські лампаси, зави- сами кричить у парку пугач. Ніч. Ніч. Пугач кричить. Це віщує смерть. **Прогавкав соба- ка. Єврейський анекдот. Віщує смерть. Кетенгойве — забобонний.** Ніч. Ніч. Лемури. На першому поверсі вони обрали нічну ко- ролеву краси. Вечірні сукні розвівалися, як фіранки на вікнах клозету. Якийсь «про- фесіональний рейнландець», завжди весе- лий, завжди задоволений, стояв коло кім- натного мікрофона і запрошував дам взяти участь у виборах. Дами хихикали. Соромли- ві погляди на блискучу підлогу, на огрядну ногу у лакованому черевичку на високому підборі — у черевичку кров. Професіональ- ний рейнландець, завжди веселий, завжди задоволений, не розгубився, обрав ту, яку хотів обрати. **Кетенгойве — натхненник з ба- тогом у домі вульгарних.** Професіональний рейнландець, веселий, задоволений, бігав серед гостей, — столи із шампанським, сто- ли з обов'язковим замовленням вина, пред- ставники фірм шампанського і вина, — ха- пав дамочок за рученята, виводив їх на гладенький паркет, де вирішувалася їхня доля на конкурсі, виставляв їх напоказ, ви- сував їх на вибори, збитих з правильного

шляху, хатніх господарок, вишкрябаних абортами матінок, одіж — за «Порадником хатнього господарства», розділи: СКРОМ-НО І БЛИСКУЧЕ, як не завагітніти, що вари- ти, щоб не товстіти, спитайте у фрау Кри- стіни, вона радить щонайдурніше, зв'язані, судорожні, а втім непомірно зарозумілі ру- хи, менструальні відходи бюргерства. Ке- тенгойве стояв при вході, не сідав. **Кетен- гойве — недобрый гість, дармоїд, обов'яз- ково брати пляшку, дитина вигодована з пляшки, візьми соску;** він думав про пар- ламент, закон у другому читанні, це — зав- тра, це не закон про паради краси, пане президенте, пані і панове, рішення епохаль- ної ваги, голосуємо «стрибком барана», я стрибаю не в ті двері, що треба, фракція гнівається, ми стрибаємо тут, як барани, як ягнятка — праворуч, як ягнятка — ліворуч, професіональний рейнландець завжди ве- селий, завжди задоволений, гей-гей, кро- ком руш, він чекає на прийняття законів. Кетенгойве подумав: що це ти робиш, ти ж їх образиш, кожна з оцих гусок, не вартих того, щоб їх обскубувати, вважає себе гар- ною, мріє, що вона чарівна, її пиха ще більша за її глупоту, вони тобі цього не простять. Але професіонального рейнланд- ця — гей-гей, кроком руш, веселий, задово- лений — такі сумніви не мучили. Він і далі бадьоро вів розпочату справу. Він перену- мерував свою золоту отару, запросив ша- новних гостей, комівояжерів, хвостатих ца- пів написати на розданих по залу виборчих бюлетенях номер, номер найгарнішої. Та в залі не було жодної красуні. Всі були без- барвні. Були бридкі. Були бридкі дочки Рей- ну. «Вагалавайя», тупі, обмежені, пихаті. Глянь туди ще раз! Оця — красива тварина. М'ясо на базарі. Рожева ворона. Кетенгойве вибрав її. **Кетенгойве виконав обов'язок ви- борця. Кетенгойве — громадянин.** У неї ви- пнуті хтиві губи, коров'ячі очі, на жаль, — Європа, **Кетенгойве — Зевс,** — округлі гру- ди, тугі стегна, стрункі ноги, можна собі уявити, що лежати з нею в ліжку не непри- ємно. Ніч тепла. Ідеальне подружжя (за Ван-де-Вельде¹). Любчику, як мені повер- нутись? **Кетенгойве — чоловік у стилі Ван- де-Вельде.** Він був цікавий. Які в неї шанси? Виборчі прогнози інституту демоскопії: 48 процентів опитуваних — за професіональ- но го рейнландця, 33 проценти не мають влас- ної думки, решта — обирають самі себе. Чи ж виграє та, на яку він поставив? За кра- шню тварину — лише один голос! Вона остання у вінку. Остання троянда. Останні хай будуть першими. Збагни це, якщо ти лежиш унизу! Обрано кістляву вішалку з дамською зачіскою і обличчям гуски, вона

¹ Склад злочину (лат.).

¹ Ван-де-Вельде — голландський лікар, автор по- пулярної книжки «Ідеальне подружжя».

пройшла під маркою «порядної дівчини із солідним віном». Краса непотрібна. У спальні затемнені лампи. Усі коти сірі. Туш художньої капели. Професіональний рейнландець, завжди веселий, завжди задоволений, вручив коробки із липкими цукерками. Чарівна посмішка красунь. **Чарівна дівчино, вислухай моє благання. Кетенгойве — співець у відставці.** Комівояжери плескали в долоні і замовили другу пляшку, оці збуджені хвостаті цапи. Потрібні енергійні представники. Цілеспрямовані працівники. Чи працював Кетенгойве цілеспрямовано? **Чи він стане розумним? Ні, він не стане розумним. Чи його засуджено? Так, його засуджено. Чи прозвучав голос: «врятована»!**¹ **Не прозвучав.** Ніч Ніч. Лемури. Красива місцевість, аристократичне місце. Франсуа Понсе не прибув. У Парижі він виходив у фрак, такі фрак носять учені люди. На ньому вишите пальмове листя. Він працював над словником. Сидів на стільці Петена. Вона не знала, чиї руки її обіймали, але то були руки, суспільно репрезентабельні, а голова до тих рук належала компанії, що рекламувала своє віскі King Simpson Old Kentucky Home American Blend² — це вимагало довіри, і вона танцювала у світлі зірниць на терасі біля Рейну, вона, Софі Мергентгейм з експедиції старого «Фольксблат» у Берліні. Берлінська кімната, темна, вікна на двір, конфіскована, загратована, спалена, зруйнована; вона — пінка на пудингу, крем на кремі, рудувате тло, золота піна, нудно-солодка, як карамель, жовток, вбитий у волосся блондинки. Мергентгейм телефонував. Хазяїн непомітно покинув приміщення. Дипломат. Що він робить? Він непомітно підслуховує. Потаї вмикається у телефонну розмову. Мергентгейм подзвонив до редакції. Переконався. Стаття — в газеті. Газета своєчасно прибула на вокзал. Мергентгейм пітнів у своєму фрак. Фрак без пальмового листя. Але хто зна, що воно далі буде? Мергентгейм витер піт з чола. Він думав: та він же ж мені ворог, людина з такими поглядами — ворог мені. Ніч. Ніч. Лемури. Кетенгойве зійшов униз. Зійшов униз до льоху. «У мене ти будеш гарненька», — лунало під землею. «У мене ти будеш здоровенька», — лунало попід містом, попід ліжками спальні «Еріка». «У мене ти будеш найкраща на світі», — то було повітря катакомб, але це не катакомби під собором, не кородінське кладовище з франко-римської епохи, це був нічліг Кетенгойве часів західного союзу, пахло не тліном і не ладаном, пахло дуже сильно сигаретним димом, горілкою, дівчатами й

чоловіками, тут танцювали бугі-вугі і рейнський танок, обидва танці — із запалом, це був ресторанчик для молодих людей, що не носили студентських кашкетів і не потребували еспадронів, щоб відчуті один одного, це була справжня катакомба, льох-схованка, оплот опозиційної молоді проти старих ліжок міста, але опозиційна молодь булакала, як ґрунтова вода, якусь ніч шуміла у криниці, а тоді розтікалася, висихаючи, по аудиторіях, семінарах кар'єристів, по конторських стільчиках і на робочому місці лаборантки. «Ми всі, всі полинемо на небо», — грав студентський оркестр. Кетенгойве стояв біля стійки. Випив три порції горілки. Він випив їх швиденько одну по одній, хильнув та й уже. Відчув, що вже старий! На небо він не полине. Молоді люди крутилися у танці. Опара, що вирує і бродить. Голі руки, голі ноги. Розхристані сорочки. Голі обличчя. Вони перемішувалися, розпливалися. Співали: «Бо ми ж такі хорообрі, бо ми ж такі хорообрі». Кетенгойве подумав: ви хорообро лягатимете у зневажені вами ліжка по спальнях батьків, ви не поставите собі нових ліжок, але, може, до того часу старі ліжка згорять, а може, ви згорите, може, лежатимете у траві. Оркестр зробив паузу, і молоді люди завирували навколо нього. Перед стійкою зчинилася штовханина, але його це не обходило. Його вони не штовхали. Він був сам по собі. Вони обходили його, наче прокаженого. Вони пишалися тим, що молоді. Елька була б медіумом, що з'єднав би Кетенгойве з юним світом. А так він не наважувався запросити їх випити з ним. Не зважився запросити ані юнака, ані дівчину. **Кетенгойве — кам'яний гість.** Він пішов геть. **Кетенгойве — школяр, з яким не хочуть гратися інші.** Музика заграла «Shoeshineboy»¹. Ніч. Ніч. Лемури. Кородін молився. Молився у мансарді. У цій комірчині не було меблів, окрім осліничка, що стояв перед розп'яттям, на побіленій стінці. Кородін стояв колінами на осліничку. Горіла свічка. Мигтіла. Вікно у мансарді було розчинене. Зірници дужчали, спахлах блискавки освітлювали комірчину. Кородін боявся небесного вогню, і те, що він не зачинив вікна, було самобичуванням. Він молився: я знаю, що я недобрий; знаю, що живу не так, як треба, знаю, що повинен був би все віддати бідним, але ж знаю, що це було б безглуздо, жоден бідняк не стане багатим, жодна людина не стане кращою. Покарай мене, господи, якщо я неправий! Розіп'ятий бог, вирізьблений якимсь майстром з рожевого дерева, наче скорчився від болю у світлі блискавок, він мав вигляд хворого, страж-

¹ Голос Фауста за сценою.

² Королівське сімпсонієське старе кентукійське домашнє американського рецепту віскі (англ.).

¹ «Чистильник взуття» (англ.) — назва пісеньки.

денного, враженого тліном. Це був символ муки. Мука мовчала. Вона не відповідала Кородіну. Кородін подумав: треба б мені піти геть! Не треба нічого роздарювати. Це зовсім невірне. Це тільки затримує. Тільки відволікає. Треба було б просто піти геть. Ось тепер, зараз же, негайно. Піти геть і не повернутись. Піти геть і йти собі далі й далі. Не знаю тільки, куди. У мене немає мети, — а він відчував ясно, що в тім то й річ, щоб не мати жодної мети. Жодної мети — оце справжня мета. Але він боявся блискавки. Боявся дощу, який саме починався. Молився далі. Христос і далі мовчав. Ніч. Ніч. Лемури. Біля вокзалу горлали п'яниці. Горлали: «Піхота!» Минулося. Горлали: «Хай буде у нас знову наш імператор Вільгельм!». Минулося. У підворіттях стояли продажні гомосексуалісти і пропонували себе. Туди до біса. Біля вокзалу напівдохлі шкапи насолоди, дозрілі вже для шкуродера, чекали на вершника. Туди до біса. Блискало, гриміло. Ішов дощ. Кетенгойве взяв таксі. Що він міг іще зробити? Треба було їхати додому. Додому, у лялькову кімнату. Додому, у гетто. Додому, в урядове гетто, в гетто депутатів, в гетто журналістів, гетто чиновників, гетто секретарок. Блискало, гриміло. Блискавка прорізувала застої повітря лялькової кімнати, кімнати — депутатського гетто. Він розчинив французьке вікно, яке сягало від низенької стелі аж до підлоги. Шуміла вода у водогоні. Вузьке відкидне ліжко чекало на нього відкинуте — як він покинув. Постіль не була розстелена. Навколо лежали порозкриті книжки. Навколо лежали брошури. Стіл вкрито документами, начерками, проектами, чернетками промов, заявами, ухвалями, розпочатими статтями, кинутими листами. Життя Кетенгойве було проектом. То був проект справжнього життя, але Кетенгойве уже не міг уявити собі отого справжнього життя. Він не знав, яке воно на вигляд, і він, напевне, не зміг би його прожити. Серед документів лежав лист від Ельки. Її останній лист. Елька — то був шанс, шанс на інше життя. Може й так. Він пропустив той шанс. Минулося. Блискавки. Блискавки над могилою. Йому ввижалася сумна вічнозелена рослинність кладовища у світлі неясних блискавок. Він немов дихав гнилим запахом вогкого самшитового живоплоту, солодким тлінням зогнилих троянд на могильних вінках. Цвинтарний мур прогинався у світлі блискавок. Страх, здригання. Кіркегер¹. Дитяча забавка для інтелігенції. Мовчанка. Ніч. **Кетенгойве — боязкий птах, Кетенгойве — одчайдушний нічний пугач, Кетенгойве — сентиментальний мандрівник по могильних**

алеях, посланник у Гватемалі, лемури супроводжують його.

V

Він прокинувся. Прокинувся рано. Прокинувся по неспокійнім сні. Прокинувся у гетто.

Кожне гетто оточене невидимими мурами і водночас воно й відкрите, виставлене напоказ кожному. Кетенгойве думав: гетто гітлерів і гімлерів, гетто депортованих і гетто переслідуваних, мури, вал, крематорії Тремблінки, повстання євреїв у Варшаві, всі табори повоєнного часу, кожен барак, що з ним ми маємо справу, всі халупи, всі бункери, всі вигнанці і всі утікачі, уряд, парламент, чиновники і почет, ми — чужорodne тіло в інертному організмі нашої столиці.

Видно було чотири стіни цього приміщення, видно було стелю, вікна і двері малесенької кімнати; можна було побачити, — одсунувши завісу, піднявши жалюзі, — ще й ряди інших будинків гетто, нашвидку споруджені, плоскодахі, широковіконні, виблискуючі сталлю височенні бараки. Вони нагадували якийсь великий мандрівний цирк або тимчасові павільйони якоїсь виставки.

Яксь фрейлен секретарка приймала ванну. Вода шуміла у трубах за стіною. Фрейлен секретарка милася ґрунтовно, намилувалася, обполіскувалася, установський бруд розчинявся, спливав по грудях, вони, на жаль, звисали, спливав по тілу, по стегнах у відлив, провалювався у підземне царство, з'єднувався із водою каналізації, Рейну, моря. Виполаски з убиралень стікали, воркуючи, як голубки. Бруд відділявся від людей. Десь крєктав гучномовець: «Раз, два, три, нахиліться ліворуч, раз, два, три, нагніться праворуч». Якийсь йолоп робив гімнастику. Він важко підстрибував — це було чути — голий, ляпаючи босими ногами по підлозі. То був Зедезаум, людина-жаба. З другого репродуктора пиццав дитячий хор: «Ми будемо співати, танцювати і стрибати». Голоси звучали вимуштровано, здавалося, що дітям дуже нудно, — пісня була дурна. Депутатка фрау Піргельм слухала, як співають діти. Фрау Піргельм харчувалася консервами. Вона відкрила бляшанку з рідкою кавою, домішала туди згущеного молока і чекала на передачу: МИ, ХАТНІ ГОСПОДАРКИ, І ПАКТ БЕЗПЕКИ. Два тижні тому фрау Піргельм наговорила цю передачу у Кельні на магнітофон.

Кетенгойве лежав на вузькому відкидному ліжку. Зупинив пильний погляд на заставленій книжками полиці над ліжком, потім втупився в низьку стелю, де звивисті лінії тріщинок утворювали заплутану сітку

¹ З. Кіркегер — датський філософ-містик.

доріг — наче карта генерального штабу невідомої країни. Радіо говорило тепер голосом фрау Піргельм: «Ми, хатні господарки, не сміємо, ми, хатні господарки, мусимо, ми, хатні господарки, довіряємо»...

Чого вона не сміла, ота фрау Піргельм, що вона мусила, кому вона довіряла? На карті генерального штабу щось заструменіло. З'явилась нова траншея. Фрау Піргельм гукала з Кельна: «Я вірю! Я вірю!» Фрау Піргельм у ефірі — вірила. Кетенгойве на своєму відкидному ліжку — не вірив. Фрау Піргельм — у будинку гетто, стіна до стіни з кімнатою Кетенгойве, фрау Піргельм, перед нею — чашка кави із згущеним молоком і попільничка з ранковою сигаретою, депутатка фрау Піргельм, птиця-страус, встромила голову глибоко в чемодан-шафу, де шукала чисту білизну; хтось пере сорочку тому, хто працює для майбутнього всього народу; політична діячка фрау Піргельм із задоволенням слухає ораторку Піргельм, яка дійшла висновку, що пакт забезпечує німецьким жінкам безпеку і впевненість — прекрасний лозунг, та тільки він аж надто нагадує оголошення фабрики, що рекламує тампони інтимного характеру.

Було ще рано. Кетенгойве мав звичку вставати рано, та й майже всі у Бонні зривалися з ліжка, як тільки розвидніє. Канцлер, овіяний ароматом троянд, зміцнений рейнським повітрям, яке паралізувало його противників, уже готувався до засідання, та й Фрост-Форестьє давно вже включився в роботу, наче потужна машина. Кетенгойве подумав: чи знову він зондуватиме ґрунт, що він мені сьогодні запропонує, Капштадт, Токіо? Але він знав, що Фрост-Форестьє не запропонує йому вже жодної місії, і, коли звечоріє, вони цькуватимуть його.

Кетенгойве почував себе спокійно. І серце билося спокійно. Трохи шкода, що йому не дістанеться Гватемала. Із жалем подумав він про свою відмову вмерти на іспансько-колоніальній веранді. Гватемала була справжньою спокусою. Та він їй не піддався. Він вирішив боротися. Радіорепродуктори мовчали. Чути було тільки ранкову пісню столичного літа: спеціальні пристрої, стукотячи, як старі швейні машини, підстригали газони.

Зедезаум, людина-жаба, шкутильгав уже по сходах, від його кроків хисткий дим раз у раз здригався. Зедезаум був професіональний християнин, хай йому бог простить, а що поблизу не було каплиці, то він і чимчикував щоранку до молочної і хлібної крамниці, щоб чинити акт смиренності й publicity¹, ілюстровані журнали вже вміщували фото близького до народу народного представника — **ваші турботи — мої**

турботи — з пляшкою молока і мішечком булочок у руці; крім того, все, що він тут чинив; було актом толерантності — самаритянин підтримував свого брата, що спіткнувся, і на тому світі цього не забудуть. Зедезаум купував собі сніданок у Дерфліха. А Дерфліх мав єдину на весь район крамницю, був, так би мовити, монополістом, люди мусили в нього купувати, але, на жаль, Дерфліх був ще й більмом на оці, його можна було порівняти із священником-ренегатом, він був депутатом, якого виключено з його фракції, але який ще не втратив парламентського сану. Він встряв був у підозрілу і, здавалося, вигідну аферу, якою, на жаль, зацікавилися журналісти і яка внаслідок цього набрала такого розголосу, що її не можна вже було зам'яти, та вона й перестала бути вигідною; Дерфліха, як козла відпущення, вигнали у пустелю позафракційності, де він, обуривши цим усіх колег, одкрив молочарню в гетто парламентаріїв. Може, Дерфліх хотів обілити себе коров'ячим молоком, сподіваючись, що його клієнти скажуть про нього, ніби він чесна людина, а може, він хотів тільки забезпечити прибутки із своєї вигідної темної репутації, як би воно там не було — non olet¹, у Дерфліха помітно смердів лише сир; хоча Кетенгойве здавалось, ніби він відчуває поблизу Дерфліха сморід, що йде зовсім не від сиру. Правда, Кетенгойве вважав, що з боку Дерфліха було розумно відкрити молочну торгівлю і цим забезпечити собі існування на якийсь час після нових виборів. Кетенгойве не поділяв обурення парламентських колег і навіть думав: треба б кожному з нас мати свою молочарню, щоб не довелося жити з наших померлих ідей. Отож Кетенгойве розважався, дивлячись з вікна будинку-гетто, як Дерфліх виймає продукти із своєї депутатської машини, Кетенгойве вважав за нормальне, що незаконний позафракційний народний представник перевозить свої товари, очевидно, коштом держави. Кетенгойве не любив Дерфліха, і Дерфліх, зі свого боку, ненавидів Кетенгойве, **інтелігентну бестію**. Тому, коли Кетенгойве якось зайшов до Дерфліха, його ввічливо почастували прокислим молоком, і Кетенгойве подумав: хто зна, хто зна, можливо, ми ще побачимося у Четвертій Імперії, міністерське кісло Дерфліха вже стоїть десь заховане поміж бідонами з молоком, а мій смертний вирок вже написаний.

Кетенгойве визирнув з вікна, і місцевість видалася йому якимсь фотографічним знімком, кадром з фільму, знятим у незвичайному ракурсі — у кадрі був підстрижений газон і на свіжому зеленому килимі стояла

¹ Рекламі (англ.).

¹ Це пахне (лат.). — Частина відомого вислову — «Гроші не пахнуть».

дівчина в білому службовому фартусі, з таким самим білим чепчиком на голові, дівчина, яких більш ніде не було, які раптом, наче привид, з'явилися у Бонні, біля гуркотливої машинки, а дім-гетто навпроти Кетенгойве тягнувся своїм холодним фасадом з бетону, сталі й скла аж до молочарні Дерфліха, де Зедезаум, тримаючи круглими рученятами пляшку молока і мішечок з булочками, виплигнув, маленький, з тіні білої, посмугованої синім маркізи, маленький, чванливий і смиренний, маленький, побожний і хитрий, і отак він, уже маючи молоко й булочки в круглому животику, маленький, смиренний і чванливий, маленький, хитрий і побожний, причимчикує у зал пленарного засідання, щоб казати «так», щоб славити господа, а господові не конче треба бути господом Саваофом над зоряним шатром — Зедезаум завжди умів милозвучно поєднувати формулу служби земному і небесному богам і перед своїм сумлінням, і перед світом; він чимчикував плочкою, його права нога ляпала чванливо, ліва ляпала смиренно, а слідом за ним з тіні маркізи виходив тепер Дерфліх, що сьогодні покинув молочарню на свою богом дану дружину, а сам, у синьому костюмі, з накрохмаленою манішкою, сповнений підкресленої дідівської поважності, сів у машину, звільнену від бідонів з молоком та хлібних кошків, щоб їхати у парламент і там виконувати свої депутатські обов'язки. Дивлячись на це, Кетенгойве відчув душевний неспокій. Не можна було передбачити, як голосуватиме Дерфліх. Він охоче підтримував сильнішу партію, але відколи опинився поза фракцією, радніший був промовляти до всіх і ні до кого зокрема, фразерствував, щоб добути прибічників серед незадоволених, ловив рибку в каламутній воді, отож можна було побоюватись, що він цього разу голосуватиме разом з опозицією, хоча б з егоїстичних мотивів. Кетенгойве соромився такого союзника, що тхнув старим націзмом і тягнувся до націоналізму нового (вітер ще по-справжньому не знявся), та й взагалі випадково сформовані спільні фронти, оте спілкування з упертими, з розстроєними, з настроєними за диктатуру або (в кращому разі) з поміркованими, що їх якась манія сектантства настроювала опозиційно і податливо, — все це злостило Кетенгойве, заважало йому і кінець кінцем викликало сумніви щодо власної справи. Та в цю мить, бачачи, як фрау Піргельм і Зедезаум разом — він підстрибував, а вона йшла з високо піднятою головою, рішучим кроком — вийшли з дому, ці бідні лицарі старої унії «Твердої руки», маленькі люди, що почтом ішли за чесною продержавною ідеологією та за клікою «Монтань-Уньйон» (не те, щоб вони мали пайку в гірничих під-

приємствах, а просто вони знали, де раки зимують, де струмить джерельце, де плюють у виборчу урну, не те, щоб вони продавалися — борони боже, просто такий напрям був їм до душі, вони цього ще в школі навчилися і на цьому й спинилися, обмежені початківці в політиці, які пишаються вітанням пана вчителя), в цю мить Кетенгойве знову відчув себе покликаним виступити проти тих, що знову хотіли вести за собою баранів на бійню, і залити їм за шкуру сала. Але баран — вожак отари, він неухильно йде своєю дорогою, — тому він і є вожак, — а отара — така вже її доля — бязко йде слідом за ним у біду, і кожний заклик перестороги тільки лякає її ще більш. А у пастуха — власна думка щодо призначення овець. Він неушкоджений виходить із бійні і десь далеко від місця кривавої розправи пише «Спогади вівчаря» іншим пастирям на користь і на науку.

У цей день поліція закрила доступ у парламент, її загін продемонстрував істеричну готовність до дій, властиву кожній вимуштрованій команді, яку на учбовому плаці навчили бачити привиди, — от вони й окупували і оточили Дім народу, оточили із зброєю, брандспойтами і рогатками так, ніби столиця і країна хотіли повстати проти бундестагу (тоді б його скинули), а в Кетенгойве, якому знову й знову доводилося показувати документи, склалося враження, ніби демонстрували і кричали лише кілька задешево привезених сюди погодинно найнятих бідних клакерів, які набували будь-якого значення лише завдяки масовій акції своїх приборкувачів — поліцаїв. Демонстранти кричали, що хочуть розмовляти із своїми депутатами, і Кетенгойве думав: та це ж їхнє законне право, чому ж їм не дають порозмовляти із своїми депутатами? Він був готовий побалакати з крикунами, але невідомо було, чи мають вони на увазі саме його, чи хочуть вони розмовляти саме з ним. **Кетенгойве — людина з народу, не людина за народом.** Демонстрація була, власне кажучи, убога, сумна, бо на ній позначилася глуха покірливість долі, властива тому народові, який, виходячи з почуття, що все, мовляв, буде, як буде, ми ж нічого вдяти не можемо, не заперечує тих законів і вирішень, з якими, безперечно, не згоден, навіть не робить спроби їх відвернути, а готовий розплачуватись за їхні наслідки — у такий спосіб доля була знову вирішена. Сцена перед парламентом нагадувала прем'єру фільму; невелика юрба дурних і цікавих людей, що саме мають вільний час, зібралася перед кінотеатром і чекає, щоб побачити знайомі обличчя кінозірок. Шепочуться: ось іде Альберс¹, а якийсь критик, що вже бачив новий фільм,

¹ Популярний німецький кіноактор.

охоче підтримав би вуличних хлопців-свистунів; проте ці хлопчиська свистять зовсім не тому, що вважають кінофільм поганим, вони свистять, бо їх тішить різкий звук власного свисту, а сувора думка критика була б їм незрозуміла, ба навіть осоружна. Кетенгойве, наближаючись до бундестагу, знав, яка заплутана й сумнівна його місія. Але яка система краща за парламентську? Кетенгойве не бачив іншого шляху, і крикуни, які взагалі хотіли б скасувати парламент, були і йому ворожі. **Закрити говорильню. Вистачить лейтенанта з десятима солдатами. І капітана з Кепеніка** ¹. Саме тому Кетенгойве соромився того видовища, що відкривалось перед ним. Президент бундестагу звелів поліцаям охороняти свій дім, а кожен справжній парламент повинен би домагатися того, щоб тримати озброєні органи виконавчої влади якомога далі від своєї домівки, а у добрі старі часи парламентської ідеї депутати взагалі відмовилися б засідати під охороною поліції, бо тодішні парламенти, з кого б вони не склалися, були ворожі поліції, бо по суті своїй були опозиційні, опозиційні щодо корони, опозиційні щодо сваволі сильних світу цього, опозиційні щодо уряду, опозиційні щодо виконавчої влади та її шабель; і таким чином, коли із середовища такої опозиції більшість ставала урядом і захоплювала виконавчу владу, то це означало збочення, ослаблення народного представництва. А при невдалому складі палат, це могло означати також ні що інше, як диктатуру на певний час. Хай більшість і не застосовує адміністративних прав щодо своїх противників, все одно вона, ця більшість — маленький тиран, і, поки вона панує, меншість раз на завжди розбита і приречена на роль, власне кажучи, непотрібної — бо безсилої — опозиції. Лінії фронтів стояли непорушно, і, на жаль, було просто немислимо, щоб якийсь промовець опозиційної меншості міг переконати урядову більшість, що ось він має, а вони не мають рації. Змінити урядовий курс, будучи в опозиції, — це в Бонні не вдалося б і Демосфену, і коли б навіть хтось заговорив мовою ангелів, його проповідь зустріла б заткнуті вуха, і Кетенгойве знав, минаючи останню рогатку, що коли глянути на справу глибоше, то його поява тут з метою виступу на пленарному засіданні — ні до чого. Він нічого не змінить. З тим самим успіхом він міг би лишитися в ліжку і мріяти. Отож депутат наближався до резиденції своєї фракції не в бадьорому, а в пригніченому настрої: **Наполеон, який перед битвою знає, чим кінчиться Ватерлоо.**

У кімнаті фракції на нього вже чекали — Гейннег з Бірбомом та інші досвідчені фахівці різних комісій, майстри процедур, пройди регламенту, — всі вони знову докірливо дивилися на Кетенгойве. Кнурреван робив огляд своїх військ — і що ж: усі цінні голови були на місці. Ці люди приїхали на засідання з провінції, провінціальне повітря застоялося у їхньому одязі, вони принесли його з собою до залу, оте затхле повітря тісних комірчин, в яких вони, проте, господарювали неначе самостійно, вони не репрезентували народ безпосередньо, не мислили вже так, як народ, вони були незначними, зовсім незначними вихователями народу, не можна сказати, що саме вчителями, але все ж таки особами (респектабельними або й нереспектабельними), перед якими люди держали язика за зубами. І вони, його військо, теж держали язика за зубами перед Кнурреваном, а він інколи відчував, що тут щось та не так. Він дивився на свою мовчазну гвардію, на круглоголових або довгоголових бравих хлопців, що на них він міг звіритися, на тих, що лишилися вірними ще з часів переслідувань, але всі вони були лише виконавцями наказів, командою, що стояла струнко перед фельдфебелем, і Кнурреван, що тепер сидів, звичайно, як людина з народу, але все ж таки високо у колі головатих богів, близький до уряду і впливовий, Кнурреван даремно прислухався, чекаючи якогось жагучого слова знизу, якогось поклику свободи, якогось удару серця, що йшов би з глибини, тут не ворухилася жодна свіжа сила, яка б повстала проти дисципліни, не відчувалося, щоб тут ще була непридушена воля до оновлення, до повалення старих, мертвих цінностей, його посланці не приносили з собою відгомону вулиць і площ, фабрик і заводів, навпаки — саме вони прислухалися, чи не буде вказівок, настанов зверху, наказів від Кнурревана, вони сприяли розвитку партійної бюрократії у центральних органах і самі були лише форпостами цієї бюрократії, а тут і був корінь зла — вони повернуться до своїх провінціальних міст і там оголосять: Кнурреван хоче, щоб ми поводитися так або інакше, Кнурреван і партія вимагають, Кнурреван і партія наказують — а мало б бути навпаки. Нехай би посланці провінцій сказали Кнурревану: народ вимагає, народ не хоче, народ доручає тобі, Кнурреване, народ чекає від тебе. Кнурреван — Ніщо. Може народ і знав, чого хотів. Але його представники того не знали, отож вони й удавали, ніби існує принаймні сильна воля партії. Але звідки б вона узялася? З кабінетів? Вона була імпотентна. Від сім'япроводів народної сили волю партії відрізано, сім'япроводи проходили десь у царині не-

¹ Мається на увазі історія шевця з Кепеніка (район Берліна), що, переодягнувшись у форму капітана, містифікував органи місцевої влади.

видимого, і коли-небудь це призведе десь на спальному ложі народу до небажаних запліднень. Партійне керівництво знало членів партії тільки як сплатників членських внесків і, рідше, як виконавців наказів. Тут машина функціонувала бездоганно. І якби Кнурреван наказав розпустити партію, місцеві організації здійснили б такий розпуск, якби Кнурреван розпорядився вчинити самогубство в ім'я нації, це було б зроблено,— партія ще з 1914 року хворіла на ваду серця, коли йшлося про інтереси нації¹. Дехто мислив самостійно і цим самим викликав підозру: Моріс, адвокат, Піус Кеніг, журналіст. Вони були потрібні Кнурревану, але, правду кажучи, завдавали йому душевного неспокою, Кетенгойве ж був йому як більмо на оці. Кнурреван взяв під руку Кетенгойве, одвів його до вікна і почав благати, щоб той під час дебатів не виступав надто різко, щоб щадив національні інстинкти (а були вони? Чи ж не були це комплекси, неврози, ідіосинкразії?), він нагадав, що їх партія не виступає безумовно і принципово взагалі проти будь-якого озброєння і що вона відхиляє тільки певну форму нового озброєння, яку оце тепер поставлено на дискусію. Для Кетенгойве це була знайома пісня. Вона засмутила його. Він був сам-один. Сам-один боровся зі смертю. Сам-один боровся проти найстарішого гріха, найстарішого зла людства, проти первісної глупоти, первісної мани, ніби за допомогою меча можна обстоювати право, ніби за допомогою насильства можна щось поліпшити. Легенда про Пандору з її скринькою — це притча про зло, в основі якої лежить підневільне становище жінки, та Кетенгойве охоче описав би старому Кнурревану скриньку Марса, з якої, коли б її відкрити, ринули б усі світові лиха, які тільки можна вигадати, ринули б скрізь широким, страшним руйнівним потоком. Але ж Кнурреван прекрасно знав про це, він знав оті небезпеки, проте гадав (йому, з кулею в тілі, була особливо притаманна ота хвороба його партії), що зможе втримати армію в руках демократичної державної влади, хоч Носке² вже раз жалюгідно випустив армію з оцих демократичних рук.

Кетенгойве покликали до телефону, він говорив з кабінки і чув спершу щебетання ділових балакучих помічниць Фрост-Форестьє, аж поки сам Фрост-Форестьє Великий не зашарудів у слуховій трубці і не повідомив Кетенгойве, що його призначення до Гватемали напевне схвалить, що все

буде гаразд, і Кетенгойве, хоч і трохи здивований, ясно відчув, що на другому кінці проводу стоїть Мефістофель — чорт, про якого раптом дізнаєшся, що він — актор поганенького театру.

Йому хотілося засередитись, щоб ще раз усе обміркувати, але міркувати треба було в широкому масштабі, сягаючи думкою аж до Саару і Одери, треба було згадати Париж, Грюнберг у Сілезії і Ортельсбург у Мазурських болотах, треба було подумати про Америку і Росію, про рівноправно-нерівноправних братів, Корею, Китай та Японію, треба було не залишити поза увагою Персію, Ізраїль та мусульманські держави, і, можливо, Індія саме та країна Сходу, з якої прийде рятунок, третя сила, що зрівноважить і примирить, і яка ж маленька була батьківщина, де він живе, яка ж невеличка та трибуна, з якої він промовлятиме, а в цей час з континенту на континент мчать літаки, швидші за звук, над пустелями літають атомні снаряди — випробовуються зряд-ряд масового вбивства, а смертельні гриби, що визріли у людських мозках, розквітають над самотніми атолами. В цю мить Моріс, адвокат, підійшов до Кетенгойве і показав йому щось у Мергентгеймовій газеті, по-адвокатському легковірно гадаючи, що Кетенгойве зможе дещо почерпнути з цього для своєї промови. Кетенгойве тримав Мергентгеймову газету в руках — і справді виходило, що промову треба геть переробити. Він побачив, що зброю йому вибито з рук, що його бомбу знешкоджено. Мергентгейм під великою шапкою подав інформацію про інтерв'ю генералів з Conseil Supérieur des Forces Armées, а до повідомлення він, мужній подавець м'яча, додав коментар, що, мовляв, при наявності генералів з таким агресивним напрямом думок побудувати німецько-союзницьку армію не можна. Так, порох у Кетенгойве змокрів! Вони пронюхали про оте повідомлення для преси, що його приніс Дана, а оскільки у Бонні був лише один примірник цього малопоширеного у Федеративній республіці інформаційного бюлетеня, вони, певне, взяли ту сторінку у нього, Кетенгойве, звичайно, лише її тїнь, вони її сфотографували і в такий спосіб випередили його, і нова розмова телефоном з Фрост-Форестьє про смертну веранду в іспансько-королівському стилі у Гватемалі була, значить, люб'язною подачкою, яку хочуть дати навіть отакому беззубому псові. Кетенгойве добре розумів те, що сталося, він ясно передбачав і те, що буде. Канцлер, очевидно, не втаємничений у цю інтригу, він на якийсь момент розсердиться на Мергентгейма, різко реагуватиме на статтю і дістане запевнення французького й англійського урядів в тому, що висловлення гене-

¹ Натяк на зрадницьку політику німецької соціал-демократичної партії під час першої світової війни.
² Носке (1868—1946) правий соціал-демократ, міністр у справах рейхсверу у 1919 р. потопив у крові німецьку революцію. Робітники прозвали Носке — «кривавий пес».

ралів — прикрі, що їх треба спростувати і що намічений військовий союз по своїй суті щирий і тривалий.

Подзвонили, сповіщаючи про початок засідання. Депутати потяглися до залу пленарних засідань, вівці лівого і вівці правого боку, а чорні вівці сиділи на крайніх місцях праворуч і ліворуч, але не соромилися, а галасували. Кетенгойве з його крісла не видно було, як тече Рейн. Але він уявляв його плин, відчував його за великим вікном педагогічної академії, і він ввижався йому рікою, що поєднує, а не роз'єднує народи, йому ввижалося, що вода, наче дружня рука, обіймає країни, а «вагалавайя» звучить, як музика майбутнього, як вечірня пісня, як коліскова пісня миру.

Президент бундестагу виступав як борець важкої ваги, належачи до партії добрих справ, він глибоко поважав свою партію. Він подзвонив дзвіночком. Засідання відкрилося.

На стадіоні в Кельні панує напруження. Перший футбольний клуб Кайзерслаутерна грає проти Першого футбольного клубу Кельна. Байдуже, хто виграє, але двадцять тисяч глядачів аж трусяться. Напруження на стадіоні в Дортмунді. Союз «Боруссія» (Дортмунд) грає проти Гамбурзької спортивної спілки. Цілком байдуже, хто виграє, ніхто не голодуватиме від того, що виграє Гамбург, ніхто не вмере у страшних муках через те, що «Боруссія» заб'є більше голів, але двадцять тисяч глядачів аж трусяться. Гра у залі пленарних засідань торкається насущного хліба кожного, вона може означати смерть для кожного, вона може спричинитися до обмеження свободи чи до іншого уярмлення, твій дім може завалитися, твоєму синові може відірвати ноги, твого батька везуть до Сибіру, твоя дочка віддається трьом чоловікам за банку м'ясних консервів, ділиться нею з тобою, ти жадібно її з'їдаєш, підбираєш недокурки, які хтось виплюнув у стічну канаву, або ж ти заробляєш на озброєнні, багатієш, бо споряджуєш смерть (скільки пар кальсонів потребує армія? Підрахуй прибутки,— ти не претендуєш більш як на сорок процентів — адже ти скромний), і бомби, кулі, каліцтво, смерть чи депортація доженуть тебе десь аж у Мадріді, ти ще встиг приїхати туди у своїй новій машині, ти ще раз пообідав у Хорхера, ти став у чергу перед американським консульством, можливо, ти ще доберешся до Ліссабона, де стоять кораблі, але кораблі не беруть тебе із собою, літаки без тебе злітають над Атлантикою,— тож навіть все це? Ні, це не надто песимістично намальована картина, але у залі пленарних засідань напруження немає, присутні не схвилювані. Нудьга панує у залі. Сім разів

просіяні крізь решето глядачі розчаровані грою. Журналісти дряпають перами у блокнотах, малюють чортиків, промови вони одержують у відбитках, а наслідки голосування відомі заздалегідь. Співвідношення забитих голів відоме, і ніхто не закладається за того, хто програє. Кетенгойве думав: навіть церемонії, про отой жалюгідний результат ми могли б дізнатися за п'ять хвилин без жодних промов, канцлерові можна було б і не виступати, ми могли б обійтися без контрнаступу, а вони — без захисту, а нашому авторитетному президентові треба було тільки сказати, що, на його думку, гра скінчиться з рахунком вісім — шість, а хто не йме цьому віри, той нехай ще раз полічить баранів. Он двері для стрибка. Там стояли дівчата із стосами бюлетенів для голосування. Ах, он один із народних представників уже позіхає. Ах, один уже задрімав. Ах, один уже написав додому: не забуть подзвонити до Унгольда, щоб перевірити бачок в убіральні, бо там весь час капає.

Гейневег подав пропозицію щодо регламенту. Почалися запеклі дебати і, як можна було передбачити, пропозицію провалили.

На трибуні спалахнули прожектори кінохроніки, об'єктиви телекамер націлилися на зірку світового значення у цій палаті — звично і недбало зійшов канцлер на трибуну. Канцлер виклав свою справу. Він відмовився від ефектів, бо був не в настрої. Ні, це не диктатор, це начальник, який все підготував заздалегідь, про все подбав і який зневажає ту ораторську комедію, що в ній йому доводиться брати участь. Він промовляв стомлено і впевнено, наче актор на репетиції п'єси, яку часто показують, але в якій треба було змінити ту чи іншу роль. Канцлер-актор діяв і як режисер. Він вказав кожному в ансамблі його місце. Перевага була на його боці. Хоча Кетенгойве і вважав його просто здібним холодним ділком, якому після довгих років нудного животіння на пенсії несподівано трапилася нагода увійти в історію в ролі великої людини, рятівника вітчизни, проте він, Кетенгойве, захоплювався отією силою та енергією, з якими старий чоловік добивається здійснення раз і назавжди накресленого плану. Невже ж канцлер не бачив, що в усіх його невдачах кінець кінцем винні не його противники, а друзі? Кетенгойве не заперечував, що у канцлера є віра. Канцлер і справді бачив світ таким, яким його проголошував, в його уявленні світ палав вогнем, і от він скликав пожежні команди і засновував пожежні команди, щоб погасити пожежу, щоб подолати її. Але канцлер, на думку Кетенгойве, неправильно уявляв загальну ситуацію, він хворів, як гадав Ке-

тенгойве, на німецьку хворобу — за жодних обставин не відмовляйтесь від колись створеного собі уявлення про світ, отож він, на думку Кетенгойве, не помічав, що з інших пунктів інші державні діячі бачили інші пожежі і що й вони скликали пожежні команди і споряджували пожежні загоны, щоб погасити пожежу, щоб її подолати. Тому існувала реальна перспектива, що порізному орієнтовані пожежники, гасячи пожежу, заважатимуть один одному і кінець кінцем поб'ються. Кетенгойве думав: давайте взагалі не будемо формувати ці світлові пожежні команди, давайте проголосимо: «світ не палає», і давайте зберемося разом і розкажемо один одному про свої кошмари, давайте признаємось, що всім нам ввижаються пожежі, і тоді ми визнаємо всю безпідставність нашого страху і надалі нам снитимуться кращі сны. Йому хотілося бачити сны про райське щастя на землі, про світ достатку, про землю переможених злиднів, про державу Утопії без війни і турбот, і на хвилинку він забув, що й цей світ мрії, відкинутий небом, мчатиме, нічого не знаючи й не відповідаючи, крізь чорноту космосу, де за оманливо близькими зорями живуть, можливо, велетенські чудовиська.

Здавалося, крім Кородіна ніхто й не слухав канцлера, а Кородін прислухався, чи не промовляє устами вождя держави сам господь бог, проте Кородін не чув голосу господа бога, замість того він час від часу дратівливо відчував, ніби чує голос свого банкіра. Гейневег і Бірбом інколи наважувались подати репліку. Ось вони крикнули: «Написано на замовлення!» Вони налякали Кетенгойве, бо те, що вони гукнули, видалося йому безглуздом. Тільки згодом він помітив, що канцлер цитував статтю Мергентгейма про генералів з Conseil Superieur і назвав статтю підступною. Бідний Мергентгейм! Він стерпить. Публічні вибачення, безперечно, лежать уже на пюпітрі промовця, та й справді — он їх уже читають: спростовання з Парижа і Лондона, запевнення у вірності й дружбі, братні присягання, а незабаром і братерство зброї. Призначення на посаду меча континенту було вже майже в кишені, ну, а тепер можна було готуватися й до того, щоб надіти шолом — шолом, що його шанує бюргер, шолом, що показує, хто саме урядує, шолом, що створює лице безликий державі, і тільки груди правих радикалів ще точив заздрісно й підступно хробак — думка про одвічного ворога, і вони думали про Ландсберг, про в'язниці у Верлі та Шпандау¹, вони гукали: «хочемо

знову наших генералів!» (а золота рибка висувалася з води і відповідала: йдїть лишень додому, вони у вас вже); а в грудях Кнуррєвана сиділа ота куля, і Кнуррєван був сповнений недовіри й турбот.

Кетенгойве промовляв. От і він стоїть у світлі юпітерів кінохроніки, от і його можна буде побачити в кіно. **Кетенгойве — герой екрана.** Спочатку він промовляв у стилі Кнуррєвана — розсудливо і занепокоєно. Він згадав про сумніви і побоювання своєї партії, застерігав проти далекосяжних зобов'язань, наслідки яких важко й передбачити, він звернув увагу світу на поділ Німеччини, на дві хворі зони, з'єднати які — перше завдання німецького народу, і промовляючи, він відчував: це безцінно, ну хто мене слухає, та й кому тут мене слухати, вони знають, що я скажу це, що мушу сказати, вони знають мої аргументи і знають, що й у мене немає рецепту, за яким би пацієнт видужав завтра, отож вони й далі вірять у свою терапію, за допомогою якої сподіваються врятувати принаймні ту половину, яку вважають здоровою і життєздатною і де випадково лине Рейн, випадково тече Рур і випадково височать димарі індустріального району.

Канцлер сперся головою на руки. Сидів нерухомо. Чи слухав він Кетенгойве? Невідомо. Чи взагалі хтось слухав його? Хтозна. Фрау Піргельм знову жбурнула в напрямі ораторської трибуни свій рекламний лозунг: «БЕЗПЕКА ДЛЯ ВСІХ ЖІНОК», але й фрау Піргельм його не слухала. Кнуррєван одхилив голову назад, волосся його було підстрижене щіточкою, він був схожий на Гінденбурга або на артиста, що грає старого генерала; епоха робила людей подібними до своїх кіноакторів, навіть гірник виглядав так, як його зображує кіно, і Кетенгойве не було видно, чи Кнуррєван спав, чи щось міркував собі, чи, може, зараз його самолюбство було потішене тим, що Кетенгойве викладав його думки. Єдиний, хто справді слухав Кетенгойве, був Кородін, але Кетенгойве не бачив Кородіна, який мимоволі захопився і знову повірив у те, що депутата Кетенгойве чекає преображення, яке наблизить його до бога.

Кетенгойве не хотілося говорити. Хотілося піти геть з трибуни, бо ж ніхто не слухав; даремно щось говорити, не будучи переконаним, що можеш вказати шлях. Кетенгойве хотілося зійти з дороги хижого звіра і піти стежкою ягнати. Хотілося поєсти за собою миролюбних. Але де ж ті миролюбні, готові піти слідом за ним? І коли продовжити цю думку, то виходило, що якби всі миролюбні згуртувалися навколо Кетенгойве, то вони, щоправда, не потрапили б на поле бою, але невідомо, чи змог-

¹ Ландсберг, Верлі, Шпандау — місця ув'язнення воєнних злочинців.

ли б уникнути заслання. Безперечно, з погляду моралі, краще бути замордованим, аніж загинути у бою, і готовність умерти без боротьби давала єдину можливість змінити обличчя світу. Але хто ж схоче балансувати на небезпечному карколомному дроті такої етики? Люди живуть на землі, їм у руки дають зловісну зброю, і вони вмирають проклятими і з розпанаханими животами, по-дурному, точнісінько, як і їхні противники. А якщо на ту страшну смерть у війні, так думав собі Кетенгойве, була божа воля, тоді навіщо ж допомагати цьому жорстокому богам і приховувати свій опір, тоді треба без зброї випростатись посеред поля бою і кричати: покажи твоє страхітливе лице, покажи його без прикрас, бий, мордуй, як тобі тільки хочеться, та не зводь наклеп на людину! І Кетенгойве, обвівши поглядом неухажне, зануджене, байдуже коло слухачів, побачивши знову канцлера, занудженого, заціпенілого, з головою, спертою на руки, гукнув до нього: «Ви хочете створити армію, пане канцлер, ви хочете мати можливість організувати союзи, але які союзи організує ваш генерал? Які угоди розірве ваш генерал? У якому напрямі маршируватиме ваш генерал? Під яким прапором битиметься ваш генерал? Чи ж знаєте ви тканину цього прапора, пане канцлер, чи знаєте напрям? Ви хочете армії. Ваші міністри хочуть парадів. Ваші міністри хочуть покрасуватися по неділях, хочуть ЗНОВУ ГЛЯНУТИ В ВІЧІ СВОЇМ ЛЮДЯМ. Гарзд. Облиште дурнів, ви їх у глибині душі зневажаєте, але як бути з вашою мрією, пане канцлер, мрією про те, щоб вас ховали на лафеті? Вас ховатимуть на лафеті, але слідом за вашою шановною труною потягнуться мільйони трупів, не вкритих навіть найдешевшими ялиновими дошками, вони згорять на місці, їх земля поховає там, де вона розчахнеться. Живіть довго, пане канцлер, живіть дуже й дуже довго, станьте почесним професором, почесним сенатором і почесним ректором всіх університетів. Ідьте на цвинтар з усіма почеснями, на автомобілі, оповитому трояндами, але уникайте лафету — це не шана для такої розумної, для такої визначної людини!» Чи справді Кетенгойве вигукнув ці слова, чи тільки подумав? Канцлер і далі підпірав голову рукою. Виглядав стомленим. Виглядав замисленим. У залі перешіптувались. Президент бундестагу, знудившись, розглядав власний живіт. Стенографісти, знудившись, тримали своє писарське начиння наготові. Кетенгойве зійшов з трибуни. Він обливався потом. Його фракція аплодувала — так велось. Десь ліворуч різко свиснули.

На трибуну вийшла фрау Піргельм: безпека, безпека, безпека. Зедезаум стрибнув

на трибуну, його майже не було видно: Христос і вітчизна, Христос і вітчизна, Христос і вітчизна. Христос і світ. Парламентом і мікрофоном заволодів Дерфліх: принципа ворожнеча, німецька вірність принципам, ворог лишається ворогом, честь — честю, воєнний злочин — тільки з боку ворога, заява від імені уряду терміново потрібна. А чи справді Дерфліх зветься Дерфліх? Можна було подумати, що він зветься Борман: нічого дивного, що молоко у нього скисає. На якусь мить Кетенгойве пожалів канцлера, що й досі сидів нерухомо, підпираючи рукою голову. Моріс висловив сумніви в аспекті державного права. Мав промовляти ще й Кородін. Він аргументуватиме, мабуть, християнським Заходом, захищатиме стару культуру, із захватом говоритиме про Європу. Кнурреван теж виступатиме. Він буде промовляти незадовго перед голосуванням.

Кетенгойве пішов до ресторану. Зал пленарних засідань, певне, спорожнів. У ресторані депутатів було більше, аніж у залі. Кетенгойве побачив Фрост-Форестье, але уникнув зустрічі. Він уникав Гватемали. Не хотів милостині. Кетенгойве побачив Мергентгейма. Мергентгейм відпочивав за кавою після виступів у радіопередачах. Навколо нього зібралось товариство. Його поздоровляли: він привернув увагу канцлера. Кетенгойве уникнув зустрічі з ним. Не хотів жодних нагадувань. Не бажав жодних пояснень. Вийшов на терасу. Сів під одним із строкатих зонтів. Сидів там, наче під грибом. **Чоловічок стоїть у лісі, тихий і мовчазний.** Заповив бокал вина. Вино було ріденьке і підсолоджене. Бокал був маленький. Кетенгойве заповив пляшку. Заповив її у відерці з льодом. Це помітять. Скажуть: бонза п'є вино. Ну й нехай, він пив вино відкрито. Йому було байдуже. Гейневег і Бірбом, побачивши таке, жахнуться. А Кетенгойве це було байдуже. Відерце з льодом може образити Кнурревана. Це вже не було Кетенгойве байдуже, та все одно, він налив собі. Жадібно ковтаючи, пив холодний терпкий напій. Перед ним — клумби з квітами. Перед ним — доріжки, посипані жорствою. Перед них — з'єднаний з гідрантом пожежний шланг. На розі стояли поліцаї, держачи собак на поводках. Собаки мали вигляд боязких поліцаїв. Коло вигрибної ями стояла поліцейська машина. Машина стояла у смороді. Кетенгойве пив. Думав: я під надійною охороною. Думав: я багато чого досягнув.

Він подумав про Музеуса. Музеус, доглядач винних підвалів президента, Музеус, що вважав себе за президента, стояв на повитій трояндами терасі президентського палацу і теж бачив поліцаїв, що присунули аж до нього свої заслони, він бачив, як їх

ли поліцейські машини, бачив, що поліцаї з собаками наблизилися до нього, бачив, як поліцейські човни пінили річку. Тоді Музеус подумав, що його, президента, ув'язнено, і що це поліція насадила навколо палацу густі, непрохідні трояндові живоплоти, вони вирости високою стіною навколо резиденції президента, ховаючи в собі шипи, пастки, звичайні та вогнепальні, і поліцейських собак, президентові не було як тікати, не було як податися до народу, і народ не міг прийти до президента. Народ питає: що робить президент? Народ цікавився: що каже президент? І народіві повідомляли: президент — старий, президент спить, президент підписує договори, які подає йому канцлер. І народіві казали також, що президент, мовляв, дуже задоволений, і народіві показували портрети президента, на яких президент задоволено сидів у президентському кріслі, а в його руці аристократично згасала, криваючись білим попелом, товста чорна сигара. Але Музеус знав, що серце його б'ється неспокійно, що він сумний, бо щось діється не так — може, договори, може, трояндові живоплоти, може, поліція із своїми машинами й собаками, і от тоді у Музеуса, президента, настрій зіпсувався, йому вже більш не подобався оцей краєвид, що тихо, як прекрасна стара гравюра, розгортався перед його очима, ні, Музеус, добрий президент, був надто сумний, щоб і далі тішитися цим пейзажем, він спустився до кухні, з'їв реберце, випив пляшечку, він мусив так зробити, бо було йому сумно, тужливо й смутно і дуже тяжко на серці.

Кетенгойве пішов назад до залу пленарних засідань. У залі знову було повно. Незабаром почнуть робити те, заради чого сюди й прийшли: будуть віддавати свої голоси, тим самим відробляючи свою платню. Виступав Кнурреван. У його промові відчувалася справжня турбота, він промовляв як патріот, якого Дерфліх повісив би, коли б міг. Але й Кнурреван хотів мати армію, і він хотів дістати право створювати союзи, але ще не зараз. Кнурреван був родом зі Сходу, він мріяв про те, щоб возз'єднати Схід із Заходом, у мріях він бачив себе великим об'єднувачем, він сподівався на наступних виборах здобути більшість, прийти до влади і тоді завершити справу об'єднання, і лише після цього зажадав би він армії і права створювати союзи. Дивно, з якою легкістю в усі історичні епохи старше покоління згоджувалося принести мольодь у жертву Молохові. Парламентіві не спало на думку нічого нового. Голосували поіменно. Збирали бюлетені. Кетенгойве проголосував проти уряду, він не знав, чи правильно зробив, чи розумно діяв з політичного погляду. Але йому й не хотілося

вже діяти розумно. Хто прийде на зміну цьому урядові? Кращий уряд? Кнурреван? Кетенгойве не вірив, що партія Кнурревана здобуде більшість, потрібну для утворення уряду. Можливо, якогось дня до влади прийде велика коаліція незадоволених на чолі з Дерфліхом, а тоді — загибель і хаос. От вони сидять тут і не знають, що мають робити далі, вони, фаворити загального виборчого права, послідовники Монтеск'є; вони зовсім не помітили, що займалися іграми безумців, що про поділ влади, якого вимагав Монтеск'є, давно вже не було й мови. Урядувала більшість. Диктувала свої умови. Невпинно перемагала. Громадянин мав тільки вибирати, під чією диктатурою він хоче жити. Політика меншого зла, то був початок і кінець всякої політики, альфа й омега вибору та рішень — НЕБЕЗПЕКИ ПОЛІТИКИ, НЕБЕЗПЕКИ КОХАННЯ — люди купують брошури і запобіжні засоби, гадають, що все буде гаразд, і раптом — діти й обов'язки або сифіліс. Кетенгойве озирнувся. Всі були якісь збентежені. Ніхто не поздоровляв канцлера. Він стояв самотній. Греки висилали своїх великих людей. Фемістокла й Фуکیدіда піддано остракізму. Тільки у вигнанні став Фуکیدід великим. І Кнурреван стояв самотній. Згортав бюлетені. Руки його тремтіли. Гейневег і Бірбом з докором дивилися на Кетенгойве. Вони дивилися так, ніби це він був винний у тому, що Кнурреванові тремтіли руки. Кетенгойве стояв зовсім самотній. Кожен його уникав, та й він обминав кожного. Він думав: якби у нашому залі була дощувальна установка, то треба було б її включити, а тоді нехай би з неї пішов сильний дощ, нехай зашумів би густий затяжний дощ, щоб усі ми вимокли. **Кетенгойве — великий затяжний дощ парламенту.**

Кінець. Усьому край. Це була лише комедія, можна було знімати грим. Кетенгойве пішов із залу. Він не тікав. Ішов повільно. Еринії¹ не переслідували його. Крок за кроком звільнявся він від чар замороженого існування. Він знову мандрував коридорами бундестагу, по сходах педагогічної академії, крізь лабиринт — **Тезей, що не вбив Міноавра**, — йому зустрічалися байдужі швейцари, прибиральниці з відрами і швабрами байдуже бралися до пилюки, байдужі чиновники йшли додому, поклавши акуратно згорнутий папір від бутербродів у портфелі — завтра вони хотіли використати його знову, у них було оце «завтра», а Кетенгойве до них не належав. Він сам собі здавався привиdom. Зайшов до свого кабінету. Знову увімкнув неонове світло. У суміші денного і неонового світла,

¹ Вогині помсти в старогрецькій міфології.

дволикий і блідий, стояв депутат серед безладдя свого народнопредставницького життя. Він знав, що цьому край. Він програв бій. Не противники його перемогли, а обставини. Противники майже не звернули на нього уваги. Обставини були чимось незмінним. Вони були розвитком. Були фатумом. Що лишалося робити Кетенгойве? Йому залишилось підкоритися, поводитися так, як основна маса фракції, стати попутником. Кожен був чимсь попутником, усі чіплялися за необхідність, усвідомлювали її, вважали її за Ананку древніх¹, але насправді це було лише тупцювання отари, данина страху і жалюгідний шлях до могили. Неси свій хрест — кричали християни. Служи — вимагали пруссаки. *Divide et impera*² — навчали хлопчиків кепсько оплачувані вчителі. На столі у Кетенгойве лежали нові листи до депутата. Він змахнув їх зі столу. Тепер це вже зовсім безглуздо — писати до нього. Він більше не хотів брати участі у спектаклі. Не міг більше брати участі. Він себе вичерпав. Разом із листами він викинув геть і себе як депутата. Листи впали на підлогу, і Кетенгойве здалося, ніби він чує, як вони там стогнуть, лементують, лаються і проклинають його, тут були прохання, а в них — озлоблення, нахваляння покінчити самогубством, погрози, все це терлося, шкрябалось, розпалювалося, все це хотіло жити, хотіло пенсій, забезпечення, притулку, хотіло посад, звільнення, ув'язнення, вигідних місць, допомоги, зменшення кари, хотіло інших часів та інших шлюбних партнерів, все це хотіло розвіяти свою лють, висповідати своє розчарування, признатись у своїй безпорадності або нав'язати свою пораду. Туди до біса. Кетенгойве не міг порадити. Та й сам не потребував поради. Він узяв з собою фотографію Ельки і розпочатий переклад *Beau navire*. Папку із справами, з новою лірикою, з віршами Е. Е. Кеммінгса залишив у кабінеті (*kiss me*) *you will go*.

Неонове світло у кабінеті Кетенгойве світилося цілу ніч. Воно зловісно світилося, сягаючи аж за Рейн. То було око дракона із саги.

Але сага була стародавня, і дракон — старий. Він охороняв принцес. Не стеріг скарбів. Не було скарбу, не було й принцес. Були натомість безрадісні справи — несплачені векселі, неприкриті королєви краси і брудні афери. Кому б схотілося їх стерігти? Дракон був служником міської енергосистеми. Око його світилося з напруженням двісті двадцять вольт і споживало п'ятсот ват на годину. Чари його жили тільки в уяві спостерігача. Це було бездушне

око. Воно дивилося аж за Рейн. Дивилося у бездушний світ. Та й мирний Рейн був лише уявою споглядача.

Кетенгойве йшов набережною Рейну до центру міста. Йому зустрічалися стенографи бундестагу. Вони несли плащі, перекинуті через руку. Плентались додому. За-тримувались біля річки. Не поспішали. Шукали своє відображення у каламутній воді. Їхні постаті коливалися на мінливих хвилях. Вони дрейфували під млявим теплим вітром. То був млявий теплий вітер, вітер їхнього існування. На них чекали безрадісні комірчини. Декого чекало остогидне лоно. Дехто з них кидав погляд на Кетенгойве. Дивилися без будь-якого зацікавлення. Обличчя в них були змуджені, пусті. Їхня рука зафіксувала слова Кетенгойве. Їхня пам'ять не зберегла його промови.

До берега наближався пароплав з екскурсантами. На палубах горіли лампіони. Група туристів сиділа й пила вино. Чоловіки понадівали строкаті шапки на свої лісі черепа. На свої бульбасті носи настромили ще й довгі, маскарадні. Чоловіки у строкатих ковпаках і з довгими носами були фабрикантами. Вони обіймали своїх бридко одягнених, бридко зачесаних жінок, від яких пахло різко і солодко. Співали. Фабриканти й жінки фабрикантів співали «Там, де чайка до берега Північного моря летить». Перед колесом пароплава (з колеса стікала шипуча піна) стояв на маленькому помості висотаний кухар судна. Стомлений і змуджений, він дивився на берег. До його голих рук прилипла кров. Він убивав смутних і німих коропів. Кетенгойве подумав: а чи міг би я отак жити — щодня пісня про чайку Північного моря, щодня Лорелея? **Кетенгойве, смутний кухар Рейнського пароплава, не вбиває коропів.**

У президентському палаці горіло світло. Всі вікна було розчинені навстіж. Млявий теплий вітер, вітер стенографів, залітав у кімнати. Доглядач винних підвалів президента Музеус, який вважав себе за президента, ходив з кімнати у кімнату, тоді як справжній президент вписував у свої мемуари одну із власних промов, сповнених такої високої ерудиції. Музеус подивився, чи постелено ліжка. Хто в них спатиме цієї ночі? Федеральний корабель з президентом линув у млявому теплому вітрі по лінивих хвилях, але небезпечні рифи підступно чигали десь під тихою течією, а тоді ріка могла враз стати прудкою, рвучкою, вона загрожувала б катастрофою, все могло впасти і з гуркотом розсіпатись. Ліжка постелено. Хто спатиме? Президент?

Плакат саяв, освітлений прожекторами, на березі Рейну стояв яскраво освітлений намет, смерділо багнукою, тліном і штучно збереженим трупом. **ВСІМ ТРЕБА ПО-**

¹ Богиня долі у древніх греків.

² Розділяй і пануй (лат.).

ДИВИТИСЯ НА КИТА ІОНИ! Діти оточили намет. Вони вимахували паперовими прапорцями, а на прапорцях було написано: **ЇЖТЕ БАГАТИЙ НА ВІТАМІНИ МАРГАРИН ФІРМИ БУССЕ НА ЧИСТОМУ КИТОВОМУ ЖИРІ.** Кетенгойве заплатив шістдесят пфенігів і опинився перед великим морським ссавцем, біблейським Левіафаном, мамонтом полярних морів, величною істотою первісного світу, що зневажала людей, а проте стала здобиччю гарпуна, зганыбленим і виставленим напоказ велетнем, проформалізованим і незакопаним падлом. Пророка Іону кинуто в море, кит проковтнув його (добрий кит, Іонів рятівник, Іонине провидіння), три дні і три ночі сидів Іона у череві велетенської тварини, море заспокоїлось, супутники, що кинули були Іону в воду, гребли кудись у далечинь, вони заспокоєно гребли до пустельного, безкрайого обр'ю, а Іона молився богу з пекельного черева, з п'їтьми, що була його рятунком, і бог заговорив до кита і наказав чесній, звиклій до лісної їжі тварині-ченцеві виплюнути пророка. А може, це був, якщо взяти до уваги дальшу поведінку пророка, просто розлад шлунка добродушної тварини. Іона пішов до Ніневії, до великого міста, і проповідував, а коли дізнався про це король Ніневії, підвівся він з трона, скинув свій пурпур, загорнувся у рядно і ліг у попіл. Ніневія спокунувала свої гріхи перед господом, але Іону розлютило, що господь змилювався над Ніневією і врятував її. Іона був великий і обдарований пророк, але в той же час маленький і непоступливий. Він мав рацію: Ніневія мусила загинути через сорок днів. Але бог мислив непослідовно, він мислив не за статутом службового мислення, за яким мислили Іона, Гейневег і Бірбом, і бог зрадив, що король Ніневії скинув свій пурпур, зрадив, що народ Ніневії покаювся, і бог дав вибухнути бомбі у пустелі Невада і зрадив, що в Ніневії люди на його честь танцювали маленькі симпатичні бугі. Кетенгойве відчував, ніби його проковтнув кит. І він сидів у пеклі, і він сидів глибоко під поверхнею моря, і він був у череві великої рибини. **Кетенгойве — пророк старозавітної суворості.** Але врятований богом, виплунутий з китового черева, Кетенгойве хоч і провіщав би загибель Ніневії, та був би дуже радий, якби король скинув свій пурпур, скинув королівську мантию, позичену на прокатному пункті маскарадних костюмів, і врятував би Ніневію. Перед наметом стояли діти. Вони розмахували прапорцями з написом: **ЇЖТЕ БАГАТИЙ НА ВІТАМІНИ МАРГАРИН ФІРМИ БУССА НА ЧИСТОМУ КИТОВОМУ ЖИРІ.** Обличчя у дітей були бліді, озлоблені, діти вимахували своїми паперовими прапорцями дуже сер-

йозно, як цього й сподівалися від них факхівці реклами.

Трохи далі Кетенгойве надібав на якогось художника. Художник приїхав на Рейн власною автомашиною і жив тут у ній. Він сидів у світлі фар своєї машини на березі річки, задумливо дивився, як вechоріло, і малював німецький гірський краєвид з хатинкою, з альпійською пастушкою, з небезпечними стрімкими схилами, з едельвейсами і з темними зловісними хмарами, то була природа, яку міг вигадати Гейдеггер¹, а Ернст Юнгер² міг ходити тут із своїми любителями прогулянок по лісу, і народ збирався б навколо художника, цікавився б ціною картини і з захватом дивився б на майстра.

Кетенгойве піднявся на укріплення, до старої митниці, побачив попсовані негодою старі гармати, які, можливо, обстрілювали ще Париж, спокійно, з дружнім плесканням передаючи привіт від суверена суверенові, побачив охлялі, сухотні тополі, а за ними на дешевому постаменті в позі наставника стояв Ернст Моріц Арндт. Двоє маленьких дівчаток злізли на ноги Ернста Моріца Арндта. На дівчатках були волохаті, надто широкі бавовняні штани. Кетенгойве подумав: я б охоче одягнув вас у приємніший одяг. Та ось перед ним у краєвид могутньо врізалася ріка. Вирвавшись із свого вузького річища у середній течії, вона широко розтікалася по нижньорейнській рівнині, ставши тут ареною торговельних зв'язків, ділової активності, нагромадження прибутків. На семигір'я спустився вечір. Вечірні тіні оповили канцлера та його троянди. Ліворуч високою дугою здіймався міст до Боеля. У сутінках ліхтарі на мосту світилися, наче смолоскипи. Трамвайний поїзд, на три вагони, здавалося, застиг на середній арці. Трамвай виглядав як сюрреалістичне зображення транспортного засобу, якоюсь примарною абстракцією. То був наче трамвай смерті, і неможливо було собі уявити, що він кудись їде. Не можна було навіть подумати, що трамвай їде кудись у загибель. Трамвай був таким, яким стояв на мосту,— заморожений, застиглий, якась закам'янілість або витвір мистецтва, трамвай у собі, без минулого і без майбутнього. Якась пальма нудилася на прибережній клумбі. Навряд щоб то була пальма з Гватемали, але Кетенгойве подумав про пальми на площі у Гватемалі. Жива огорожа оточувала пальму у Бонні, ніби на цвинтарі. Коло берега стояли «слідопити»—скаути. Вони розмовляли якоюсь іноземною мовою. Схилилися через поруччя набережної і дивилися на річ-

¹ Гейдеггер (н. 1889 р.) — німецький філософ-екзистенціаліст.

² Юнгер (н. 1895 р.) — німецький письменник. ніцшеніанець, співець війни і фашизму.

ку. То були хлопці. На них — короткі штани. Серед них була одна дівчина. На ній були довгі, чорні, дуже вузькі штани, під ними добре вимальовувалися стегна й литки. Хлопці поклали руки дівчині на плечі. У цьому відчувалася любов. Це взяло Кетенгойве за серце. Скаути існували. Любов існувала. Скаути й любов існували у цей вечір. Вони існували ось у цьому повітрі. Існували на березі Рейну. Але вони ж були зовсім нереальні! Тут усе було таке нереальне, як квіти в оранжереї. Навіть млявий і гарячий вітер був нереальний.

Кетенгойве повернувся до міста. Він ішов зруйнованим кварталом. Серед руїн, уламків стін і оголених підвалів височіла непошкоджена стрілка, що вказувала напрям до бомбосховища — РЕЙН. Жителі міста тікали колись до Рейну, щоб урятувати своє життя. Велика чорна автомашинка стояла серед руїн. Машина з іноземним номером блукала по вулиці, засипаній уламками. На застережному вуличному знаку стояло слово: ШКОЛА. Іноземна машина зупинилась на полі серед кратерів. З ям вилізли якісь люди і підходили до машини.

Кетенгойве знову побачив вітрини, побачив у вітринах манекени, побачив помпезні спальні, помпезні труни, різне приладдя для запобігання вагітності, побачив увесь той комфорт, який купці виставляють перед народом за мирних часів.

Він знову зайшов до винарні. Столи завсідників були зайняті. Завсідники обговорювали голосування у бундестагу. Голосування їх не задовольнило, і тому вони були в поганому настрої. Але їхній поганий настрій і невдоволення залишались неначе в якомусь вакуумі. Завсідники ображались. Однак будь-який інший результат парламентського засідання теж не сподобався б їм, теж викликав би поганий настрій. Вони говорили про бундестаг із заздальгідь готовою принциповою досадою, говорили про останню сесію як про прикру подію, яка і має сама по собі певне значення, та до якої їм нема жодного діла, яка їх не обходить. А що ж зачіпало цих людей? Може, вони тужили за батогом, щоб мати змогу кричати «ура»?

Кетенгойве не буде пити чарками, Кетенгойве — великий пияк, він замовив пляшку, пузату гультяйську посудину (пляшку із черевцем, пляшку — радості крамарів) доброго арського вина. Темно-червоне ніжне густе вино текло із пляшки у чарку, текло у горло. Ар був десь близько. Кетенгойве чув, що його долина чудесна, але Кетенгойве працював, промовляв і писав, він ніколи не був ні на тій річці, ні в її долині, ні на виноградниках. А треба було б туди поїхати. Чому не помандрував він з Елькою на Ар? Вони б там заночували. Вікно в кім-

наті вони розчинили б навстіж. Ніч була б тепла. Вони б прислухалися до шепоту води. Чи, може, то пальми шаруділи своїм сухим, гострим, як меч, листям? Він сидів сам-один, його превосходительство посланик Кетенгойве, сидів на веранді у Гватемалі. Може, він умирав? Він поспіхом пив вино. Handsome man Е. Е. Кеммінгса пив жадібно, blueeyed boy американського поета Кеммінгса пив жадібно, великими ковтками, містер Смерть, blueeyed boy, депутат, пив жадібно великими ковтками червоне бургундське виноградне вино з-понад німецького Ару. Хто ж то супроводжував його аж з часів школярства, хто розпростер над ним свої крила, показав гострий дзьоб, розбійницькі кігті? Німецький орел. Він чистив собі пір'я, стовбурчився, злинялий старий бойовий птах. Кетенгойве любив усі живі створіння, але не любив птаха на гербі. Може, він чимсь загрожував, цей символ великодержавності? Він нікого не хотів принижувати. У кишені в нього була фотографія Ельки, він носив її на грудях, ЛІВОРУЧ, ДЕ СЕРЦЕ. Ще як був хлопчиком, він прочитав, що ЛЮДИНА — ДОБРА.¹ А тепер от—страшна, сира, темна, глибока могила. Ти у мене гарненька. Гарна, гарна, гарна. Радіорепродуктор над столом завсідників шепотів: «У Тіролі дарують троянди». Троянди з модних пісень, троянди і на Рейні, пишні троянди з оранжерейного повітря, мудрі й багаті садівники ходять із садовими ножицями і підрізують молоді паростки, підрізувачі живоплотів на посипаних жорствою хибних доріжках, злі старі чарівники троянд, старанні чаклуни діють, пітніють, ворожать у рейнській оранжереї, опалюваній вугіллям промислового району. Ти у мене гарненька, ти у мене здоровенька. Похитливенька, похитливенька. Забагато отієї похитливої політики, забагато похитливих генералів, забагато похитливого розуму, забагато похитливих димарів, забагато повних вітрин у світі. Ти у мене найкраща в світі. Так, найкраща з лиця. «Не забудьте про оптику». «Ви повинні подивитися на це з оптичною правильною точки зору». «Так, пане міністерський раднику, оптика — це все!» Найпрекрасніша королева краси. Бікіні. Атол, де випробовують атомні бомби. Гарненька пиячка. Елька — дитя, загублене в руїнах. Капут. Загублене війною дитя націонал-соціалістського гаулейтера. Капут. Найкраща з лесбіянок. Be-o by-o be-o boo wauld-aj ba-ba-botch-a-me. Репродуктор над столом завсідників співає: «Бо в Техасі, там я в себе вдома!» БАГАТИЙ НА ВІТАМІНИ ТОПЛЕНИЙ СМА-

¹ «Ліворуч, де серце» — назва автобіографічного роману Леонгарда Франка. «Людина — добра» — збірка новел того ж автора, написана під час першої світової війни. Кеппен полемізує тут з Франком, з його гуманізмом і вірою в людину.

ЛЕЦЬ ФІРМИ БУССЕ. Комерсанти біля столу завсідників кивають головами. Вони ж хлоп'ята. У Техасі вони у себе вдома. Том Мікс і Ганс Альберс із юнацьких мрій мчать по столу завсідників на неосідланій попільниці. **Держак фрейенового¹ прапора. Майорить. Киває.** Everything goes crazy². Кетенгойве пив. Чому він пив? Пив, бо чекав. На кого ж він чекав у столиці? Хіба він мав друзів у столиці? Вони звалися Лена та Герда. Хто вони такі? Дівчата з «Армії спасіння».

Вони прийшли — сувора Герда з гітарою і Лена — учениця токаря з войовничим закликом; Лена не приховувала, що хотіла б піти до Кетенгойве, а Герда була бліда і стояла, сердито стиснувши губи. Дівчата посварилися. Це можна було помітити. Тебе обікрадуть, подумав Кетенгойве, і злякався своєї жорстокості, бо помітив, що йому приємно мучити маленьку розпусницю, це не по-лицарському (хоч він був дещо зворушений), він охоче попросив би її взяти гітару і заспівати — пісню про небесного нареченого. Йому хотілося взяти за талію Лену, ученицю токаря, а Герда нехай би в цей час співала пісню про небесного нареченого. Він дивився Герді в її бліде обличчя, бачив на цьому обличчі лють, бачив міцно стулений рот, спостерігав, як дрижать вузьенькі губи, як болісно, нервово сіпаються її повіки, і думав: ти моя сестра, ми обоє належимо до одної бідної собачої сім'ї. Але він ненавидів своє відображення, блазнівське відображення власної самостійності. П'яниця трощить дзеркала, він розбиває на друзки ненависного лицаря хиткого образу, свій портрет, що хилиться у рівчак. Лена сіла на його запрошення, а Герда, яку він теж запросив сісти, наперекір їм стояла, бо не хотіла поступитися. Завсідники підвели на них очі. Вони сиділи за бар'єрчиком і дивилися на боротьбу хижих звірів у житті. Кетенгойве взяв карнавку «Армії спасіння», підвівся, побрязвав монетками, **Кетенгойве — майбутній збирач пожертв на «зимову допомогу»³** простяг карнавку комерсантам. Ті покрутили носом. Не впізнали карнавки, жодних пожертв на фюрера та його вермахт. Вони одвернулися, їм перервали їхні хлопчачі мрії. У Кетенгойве в цю мить були виразніші мрії. Ніби він теж був хлопчиком, як і вони. **Кетенгойве — дитина, педагог і любитель педагогіки. Людина з розвиненою педагогічною еротичністю. Він був за молодь.** Радіорепродуктор при столі завсідників ревів: «Трусика берімо, до річки ходімо!» Співав дитячий голос, пищав,

линув крізь ліс і поле, крізь гори і долини. **Собака прогавкав. Де! В Інстербурзі. Єврейський анекдот. Анекдот для Мергентгейма. Анекдот із старого «Фольксблату». Хто живе! Хто вмер! Ми ще живемо.** Мергентгейм і Кетенгойве, рука в руку, пам'ятник старому «Фольксблату», ПІД ГРОМАДСЬКОЮ ОХОРОНОЮ. Лена хотіла випити кока-кола з коньяком, вона пристосовувалася до ситуації. Герда не давала себе чистувати — принципи Сафо. Кетенгойве сказав: «Випили б чарку коньяку». Герда замовила каву; вона замовила каву, щоб забезпечити собі право в разі потреби лишитися у винарні. Кетенгойве ще нічого не зробив для Лени, учениці токаря. Він широко жалкував, що так сталося. День минув для нього марно. Офіціантка принесла йому поштовий папір. Це був папір винарні. **ЩО ТАКЕ ВИНО? ЦЕ — СПІЙМАНЕ СОНЯЧНЕ СВІТЛО** — стояло заголовком на папері. Лист справить на панів адресатів погане враження. **Кетенгойве — непристойна людина.** Одного листа він написав до Кнурревана, другого — до Кородіна. Він просив Кнурревана і Кородіна знову повернути Лену, ученицю токаря, до верстата. Дав листи Лені. Сказав їй: «Кородін не знає, чи вірить він у бога. Найкраще тобі піти до обох. Хтось з них та допоможе». Подумав: ти їм не дозволиш спроводити себе, маленька дівчинко. Йому хотілося їй допомогти. Але в той самий час він знав, що не хоче їй допомогти, що саме він охоче б учепився за неї; він би охоче взяв її до себе, нехай би жила в нього, нехай би з ним їла, нехай би з ним спала, у нього знову був апетит на людську плоть, **Кетенгойве — старий Огар¹**; може б йому послати Лену до Вищої технічної школи, вона б закінчила її, **Лена — доктор технічних наук**, а що ж тоді? Може, зважитись на це? Може, пошукати зв'язків? Але що робити з мостобудівником, який дістав вищу освіту? Можна з нею спати? Що відчуватимеш, обнімаючи її? **Кохання — це формула...**

Він повів Лену в руїни. Герда пішла слідом за ними. На кожному кроці гітара стукалася об її вороже чоловікам тіло і гула ритмічно й монотонно. То був ніби такт негритянського барабана, немовби барабан посилав у темний ліс тужливі звуки, скаргу скривджених і зневажених. Чорна автомашина все ще чекала серед руїн. Іноземна автомашина все ще стояла на дорозі, засипаній уламками. Місяць визирнув з-за хмар. На купі каміння сидів Фрост-Форест'є. Перед ним, недбало й сміливо, у вільній позі, стояв у сьйві місяця гарний хлопчисько, учень булочника, що хотів пограбувати касиршу з кінотеатру; сорочка на ньому була розстебнута аж до пупа, штанці — вузьенькі

¹ Фрейєни — різні об'єднання і товариства (спортивні, співацькі, політичні) в Німеччині 1900—1933 років.

² «Усе йде шкереберть» (англ.) — слова популярної пісенки.

³ Під цим гаслом у фашистській Німеччині щороку проводилась кампанія збирання пожертв.

¹ Казковий людоджер-велетень.

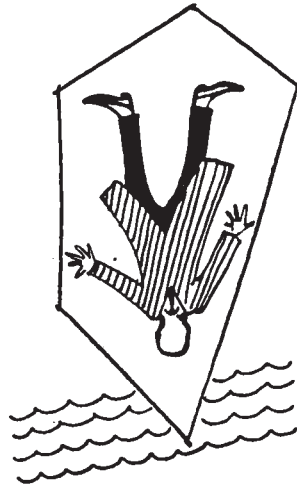
і короткі, голі литки і голі стегна — припо-рошені борошном. Кетенгойве кивнув Фрост-Форестъє, вітаючись з ним, але не-виразні темні постаті чоловіка, що сидів, випроставшись, серед руїн, і вже змужніло-го юнака, що гордовито стояв перед ним, не поворухнулися. Вони скидалися на ска-м'янілі примари, і все було нереальне і водночас надто реальне. З іноземного ав-томобіля, що стояв на засипаній уламками дорозі, почувся стогін, і Кетенгойве здало-ся, ніби з-під дверцят автомобіля тече кров і капає у пилюку. Кетенгойве повів Лену на розчищений прямокутник, оточений на-півзруйнованими стінами; тут колись була кімната, навіть і зараз видно було рештки шпалер, можливо, раніше тут мешкав якийсь боннський вчений, бо Кетенгойве розпізнав помпейський візерунок і злиняли похитливу постать женоподібного Ероса з понівече-ними статевими органами, що скидалися на перезрілі плоди, Герда йшла слідом за Ле-ною і Кетенгойве у цей освітлений місяцем лабіринт, а з барлогів, із засипаних підва-лів, із притулків злиднів і занепаду чути бу-ло шепіт, щось виповзало, рачкувало до них, наче поспішало на якусь виставу. Гер-да сперлася гітарою на камінь, і інстру-мент відповів повним акордом. «Заграй же!» — гукнув Кетенгойве. Він схопив Лену, дівчину з Тюрінгії, схилився над її обличчям, на якому можна було прочитати чекання і цікавість випнутих, м'яких губ, що розмов-ляли середньо-німецьким діалектом, пив солодку слину, сильний подих і гаряче жит-тя її юних уст, він зняв убоге плаття з Ле-ни, учениці токаря, він торкався її, а Герда ще блідіша у блідому світлі місяця, схопи-ла гітару, взяла кілька акордів і дзвінко за-співала пісню про небесного нареченого. А з ям, похитуючись, виходили убиті, з во-ронок виповзали засипані, з цементних мо-гил повзли задушені, із своїх підвалів, зато-чуючись, йшли бездомні, з ложа на смітті та щебінці підводилась продажна любов, переляканий Музеус прибув сюди із свого палацу і побачив злидні, а депутати зібра-лися, як належить, на надзвичайне нічне за-сідання — на кладовищі націонал-соціаліст-ських часів. Приїхав великий державний діяч — він мав право заглянути у майстер-ню майбутнього. Він побачив чортів і хро-бацтво, побачив, як вони створювали го-мункулуса. Колона Піфке¹ піднялася на Оберзальцберг і зустрілася з дочками Рей-ну із Товариства туристських автобусів, і от Піфке разом із дівчатами «вагалавайя» створили над-Піфке. Над-Піфке пропавш сто метрів у стилі батерфляй менш, ніж за одну хвилину. На німецькій автомашині він виграв тисячомильну гонку в Атланті. Він

¹ Піфке — поширене в Німеччині прізвище; тут — символ мішанства.

винайшов ракету для польоту на Місяць і озброювався проти інших планет, бо відчу-вав, ніби йому загрожують. В небо підійма-лися фабричні димарі, огидний дим опо-вивав землю, і в сірчаному чаді над-Піфке заснував зверхсвітову державу і запровадив довічний військовий обов'язок. Великий дер-жавний діяч кинув троянду у дим майбут-нього, і там, де впала троянда, виникло джерело, а з того джерела потекла чорна кров. Кетенгойве лежав у вічноплинній кри-вавій річці, лежав разом з дівчиною з Тю-рінгії, з ученицею токаря з Тюрінгії у колі народних представників, у колі державних діячів, він лежав у кривавому ліжку, ото-чений денними гуляками і зграєю нічних злодіїв, а пугачі пронизливо кричали, Івікові журавлі теж кричали, а шуліки точили свої дзьоби об розбиті мури. Готували місце для страти, і пророк Іона приїхав верхи на своєму мертвому і добродушному китові і суворо наглядав за тим, як ставили шибениці. Депутат Кородін, згинаючись під тяга-рем, приніс на собі великий золотий хрест. Зробивши зусилля, він встановив той хрест поруч із шибеницями; йому було чомусь страшно. Депутат Кородін виламував шма-тки золота з хреста і жбурляв їх державним діячам і народним представникам, у зграю нічних злодіїв і денних гуляк. Державні дія-чі вписували золото у свої поточні рахун-ки. Депутат Дерфліх ховав золото в бідон з-під молока. Депутат Зедезаум ліг із зо-лотом у ліжку і заволав непристойними сло-вами. Скрізь — на уламках мурів, в порож-ніх вікнах, на розбитій колоні із «Прокля-тя співця»¹ — сиділи ненажерливі гераль-дичні звірі, дурні настовбурчені кровожерні гербові орли з почервонілими дзьобами, жирні самовдоволені леви, (такі бувають на щитах) із закривавленими мордами, гри-фи з темними і мокрими кігтями (язики у них ворушилися, наче в зміїв); загрозово ревли ведмідь і мекленбурзький бик, а СА марширували, дивізії «Мертва голова» ви-ходили на парад, каральні батальйони вбивць робили під музику своє діло, прапо-ри із свастикою витягалися із заляпаних бо-лотом кохлів, і Фрост-Форестъє з прости-леною сталевною каскою на голові кричав: «Мерці — на фронт!» Відбувався великий огляд військ. Молодь двох світових воєн марширувала повз Музеуса, і блідий Му-зеус приймав парад. Матері двох світових воєн мовчки проходили повз Музеуса, і блі-дий Музеус вітав їхню повиту жалобним крепом колону. Державні діячі двох світо-вих воєн, усі в орденах, чітким кроком під-ходили до Музеуса, і блідий Музеус підпи-сував договори, які вони йому подавали. Генерали двох світових воєн, усі в орденах, підходили парадним кроком, шикувались

¹ Балада Уланда.

перед Музеусом, витягали шаблюки, салютували і вимагали пенсій. Блідий Музеус давав їм пенсії, а потім генерали схопили його, повели на шкуродерню і віддали катові. Прийшла колона марксистів з червоними прапорами. Вони тягли важкий гіпсовий бюст великого Гегеля, і Гегель, потягуючись, кричав: «Великі індивідууми у своїх партикулярних цілях суть здійснення субстанції, що є волею світового духу». Убогі красуні нічного ресторану танцювали карманьйолю. Міністр поліції приїхав на пожежній машині і запросив усіх на облаву. Він випустив на поле дресированих псів і нацьковував їх криками: «Хапайте його, жєніть його!» Міністр із своїми вівчарками намагався зловити Кетенгойве, собаколюба. Але Фрост-Форестье, захищаючи Кетенгойве, розстелив перед ним карту світу і, вказуючи на Рейн, сказав: «Ось тут Гватемала!» Бриніла гітара, струни її сквачали. Спів дівчини з «Армії спасіння» лунав далеко понад руїнами, злітав, сповнений горя й страху, над узгір'ям з руїн. Кетенгойве відчув відданість Лени, відчув усю самовідданість років після повернення, всі свої одчайдушні намагання втрутитися у кашу, вони лишилися безплідними і не принесли визволення. Це був акт цілковитої ізольованості, і він чужими очима втупився у чуже, віддане омані насолоди обличчя. Лившись тільки сум. Не було тут піднесення, була вина, не було тут кохання, тут зяяла могила. Та могила була в ньому. Він відступився від дівчини, випростався. Побачив перед собою дороговказ до бомбосховища

з написом «РЕЙН». Стрілки дороговказу не можна було не помітити в ясному місячному світлі, і вона владно вказувала на ріку. Кетенгойве вирвався з кола нічних злодіїв, що й справді зібралися тут, приваблені чарівними звуками гітари, сумним співом дівчини з «Армії спасіння». Кетенгойве побіг на берег Рейну. Услід йому лунали лайка, сміх. Хтось кинув камінь. Кетенгойве біг до мосту. З освітлених вітрин універмагу на розі біля мосту кивали манекени. Вони пожадливо простягали руки до депутата, що назавжди втік від їхніх чар. Туди до біса. **Минулося. Почалась уже вічність.**

Кетенгойве вийшов на міст. Міст здригався — по ньому їхали трамваї, але вони виглядали зовсім нереальними, і Кетенгойве здалося, ніби арка мосту здригається під вагою його тіла, під його покvapливими кроками. Дзвінки примарних трамваїв деренчали, нагадували чесь злісне хихикання. По той бік річки, у Боелі, сяяли плетивом з електроламп слова: РЕЙНСЬКА ВІДРАДА. Із замського садка піднялася ракета, луснула, впала — вмираюча зірка. Кетенгойве схопився за поруччя і знову відчув, що міст здригається. Щось дрижало у сталевих конструкціях, ніби сталь була жива і хотіла розкрити Кетенгойве якусь таємницю, вчення Прометея, загадку механіки, мудрість ковалів — але та звістка прийшла запізно. Депутат нікому не був потрібний, він сам собі був за тягар, і стрибок з мосту визволив його.

*З німецької переклав
Аркадій ПЛЮТО*